

Д-ръ В. СЛ. КИСЕЛКОВЪ

СВЕТИ КЛИМЕНТЪ ОХРИДСКИ

ЖИВОТЪ, ДЕЙНОСТЪ И ЖИТИЯ

СОФИЯ

1941

ЧАСТЬ ПЪРВА

ЖИВОТЪ И ДЕЙНОСТЪ

I

БЪЛГАРИЯ ПРЕДИ СВ. КЛИМЕНТА

Българскиятъ народъ заживѣлъ истински държавенъ и политически животъ на Балканския полуостровъ едва въ втората половина на VII вѣкъ. Тогава славниятъ прабългарски ханъ Исперихъ съ мечъ завладѣлъ отъ Византия равната и плодородна Добруджа и почти цѣлата земя между Дунавъ и Стара-планина, като подчинилъ и обединилъ всички славянски племена, които живѣли дотогава тамъ. По този начинъ, именно, Исперихъ положилъ първия основенъ камѣкъ на днешното българско царство. Безсиленъ да се бори повече, не безъ болка на сърдцето си византийскиятъ императоръ Константинъ Погонатъ въ 680. год. се видѣлъ принуденъ и договорно да признае на прабългаритѣ правото да живѣятъ въ миръ и свобода на Балканския полуостровъ и, като всѣки независимъ народъ, да дадатъ воля на своитѣ военни и организаторски способности.

Следъ ханъ Испериха на българския тронъ се възкачвали нови и енергични владѣтели, ала вдъхновявани все отъ единъ и сѣщи блѣнъ : около своя скиптъръ да обединятъ всички български славяни на Балканския полуостровъ — отъ Дунавъ до Бѣло-море и отъ Черно-море до Адриатика. За да постигнатъ този си примамливъ, но далеченъ и трудно осъществимъ идеалъ, тѣ не сѣ пестѣли материалнитѣ срѣдства, не сѣ милѣли за людската кръвъ и не сѣ жалѣли дори собствения си животъ. Въ името на този идеалъ още въ началото на осмия вѣкъ ханъ Тервелъ завладѣлъ тракийската област Загорие — земята между Хемусъ, Тунджа и Странджа, но безъ черноморскитѣ крепости ; въ

името на сѣщия идеалъ ханъ Крумъ сложилъ рѣка както на старитѣ крепости Месемврия и Девелтъ, така и надъ Пловдивското и Софійското поле; ханъ Маламиръ проникналъ въ Родопитѣ, ханъ Пресианъ завладѣлъ централна Македония и бѣломорския брѣгъ между Струма и Мѣста, а князь Борисъ пъкъ присвоилъ заселената съ български славяни централна Албания, чакъ до адриатическия брѣгъ. По този начинъ, благодарение на усилията на предшественицитѣ си, великиятъ български царъ Симеонъ билъ честитъ да види всички български славяни на полуострова обединени въ границитѣ на една мощна и обширна държава, носеща българско име, но съ славянски грѣбнакъ, съ славянска кръвь и съ славянски духъ.

Въпрѣки явното си военно превъзходство, презъ първитѣ два вѣка отъ сѣществуването си българското царство все още не било въ състояние винаги да се бори съ успѣхъ както срещу вътрешнитѣ центробѣжни сили, така и срещу ударитѣ на вѣковната византийска империя, която никога не преставала да мисли за неговата разруха. Царството ни е било до известна степенъ слабо, защото народътъ ни не притежавалъ въ достатъченъ размѣръ онази невидима духовна спойка, която му била потрѣбна, за да се чувствува винаги обединенъ и готовъ да брани земята си, свободата си и правото си да сѣществува и да напредва като всѣки жизнеспособенъ и творчески народъ.

До 865. година, когато князь Борисъ далъ воленъ просторъ на християнскитѣ идеи и прогласилъ България за християнска страна, устоигѣ на държавата ни сѣ били застрашавани не толкова отъ външенъ врагъ, колкото отъ невидимъ вътрешенъ врагъ, именно отъ скритата борба между дветѣ народности — българитѣ и славянитѣ, и между двата вѣрски култа — езичеството и хри-

стиянството. Народностният и вѣрскиятъ дуализъмъ сж били гибелни и за сществуването на държавата ни, и за правилния развой на цѣлокупния български народъ въ политическо, вѣрско и културно отношение. Борбата между властващото прабългарско малцинство, което е било носителъ на езически свѣтогледъ, и славянското мнозинство, голѣма частъ отъ което се вдъхновявало отъ възришенитѣ идеи на Христовото учение и, поради това, ратувало за новъ нравственъ и социаленъ редъ въ страната, е била сжществена прѣчка не само за пълното обединение на двата народа въ една цѣлостъ въ името на общитѣ имъ държавнически възделения, но и за превръщането на младото ни царство въ живо огнище на божествена правда, на чисти патриархални нрави, на обществена справедливостъ и на непрекъснатъ и вѣченъ културенъ възходъ.

Наистина, мъдриятъ и предвидливъ български князь Борисъ овреме е схваналъ изтъкнатата прѣчка. И за да я премахне, още въ 865. година той прогласилъ безсмъртното учение на Спасителя за държавна вѣра, а самата България превърналъ въ славянска държава, като се опрѣлъ на силата и влиянието на многобройнитѣ християнизирани славяни. А за да даде примѣръ на всички езичници, найвече на езичниците отъ властващитѣ прабългарски родове, които не могли или не искали да вървятъ по новия пѣтъ, начертанъ отъ налагащитѣ се вече български славяни и озаренъ отъ идеитѣ на новата вѣра, самиятъ князь Борисъ се отрекълъ отъ езическия култъ на дѣдитѣ си и станалъ най-ревностенъ Христовъ следбеникъ. За да подпомогне и убързи пѣкъ пълното вѣрско и народностно сливане на прабългари и славяни, както и да обезпечи по-лесно свободния развой и напредъкъ на народа си въ вѣрско и културно отношение, въ 870 годи-

на той съумѣлъ да създаде и независима българска църква, следъ като бѣ водилъ за нея цѣли петъ години упорита дипломатическа война съ цариградскитѣ патриарси Фотий и Игнатий и съ римскитѣ папи Нколай I и Адрианъ II.

Не ще съмнение, съ изтъкнатитѣ си важни и сждбоносни дѣла мждриятъ князь Борисъ допринесълъ извънредно много, веднажъ за винаги да изчезнатъ отъ българската историческа арена следитѣ на народностния и вѣрски дуализъмъ, а цѣлокупниятъ български народъ да се обедини духовно, да си създаде свой народностенъ обликъ, да влѣзе въ кръга на християнскитѣ народи и да подеме пжтя на мирното си държавно, социално, църковно и културно обновление и строителство — разбира се, въ духа и рамкитѣ на тогавашната срѣдновѣковна византийско-християнска цивилизация.

Ала и само князь Борисовитѣ дѣла и усилия не сж били достатъчни нито за пълното расово обединение на прабългари и славяни въ единъ цѣлостенъ, недѣлимъ народъ, нито за тѣхното всестранно развитие, защото нашитѣ прадѣди все още нѣмали своя азбука, свое четмо и писмо. А азбуката и писмеността изобщо сж били крайно необходими на българския народъ по онова време, тъй като безъ тѣхъ той трудно би могълъ да закрепи и да упаци за вѣчни времена своята езикова, битова, културна и национална физиономия, както и своето самостоятелно политическо сществуване въ семейството на великитѣ и просвѣтени европейски народи. Наистина, живата и звучна славянска речъ е споявала нашитѣ прадѣди въ една народностна общность, но безъ родна азбука тази общность не би била въ състояние да брани своето единство и своето право на вѣковенъ животъ, преди всичко, въ собствената си земя на

Балканския полуостровъ, кждето се кръстосвали политическитѣ, църковнитѣ и културнитѣ домогвания на патриаршеския Цариградъ и на папския Римъ. Тъкмо по онова време, особено между 870 и 885. година, въ България се бѣха вече настанили гръцки свещеници и монаси, които подъ покровителството на българскитѣ епископи и архиепископи, пакъ отъ гръцка народностъ, ревностно насаждали гръцкото четмо и писмо. А то е било не само чуждо на народа ни, но дори и гибелно, защото било използвано като сръдство, за да се наложи у насъ гръцкото културно, вѣрско и политическо влияние. Самиятъ князь Борисъ е схващаль опаснитѣ последици отъ това влияние, затова и молѣль Провидението да му изпрати мѣже, които да създадатъ родна писменостъ, най-здравиятъ щитъ на българското народностно единство, на самобитната българска култура и на бодрия български духъ.

И за велика радостъ на князь Бориса и на цѣлия български народъ, въ 885. година сждбата изпратила въ България свети Климента Охридски, за да запознае най-напредъ нашия народъ съ азбуката на великитѣ си учители, светитѣ братя Кирилъ и Методий, да стане той пръвъ неговъ истински просвѣтителъ съ помощта на живата славянска речъ, да положи основата на българската книжна, да подготви условията за правилното развитие на българския народъ въ религиозно и интелектуално отношение, за да може и той, българскиятъ народъ, да даде крила и мощъ на своя творчески гений, та да се прояви не следъ много години като истински създателъ на материални и духовни блага. И наистина, ако не бѣше дошелъ Климентъ въ България, едва ли нашиятъ народъ щѣше да заеме онова челно мѣсто, което свѣтътъ му отрежда въ полето на общочовѣшкия културенъ напредѣкъ, и

то въ едно време, когато, освенъ гърцитѣ и римлянитѣ, нито единъ отъ днешнитѣ малки и велики културни европейски народи не е ималъ още нито свое писмо, нито своя книжнина, нито своя църква, нито дори своя, национална държава !

II

ПРОИЗХОДЪ И ТЪМНИ МЛАДИНИ.

Охридскиятъ покровителъ и всебългарски просвѣтителъ свети Климентъ се е родилъ около 835—840. година. Така поне се предполага отъ изследователитѣ на неговия животъ, понеже той е починалъ въ 916. година, когато е билъ вече въ напреднала възраст, сиречь около 75—80-годишенъ човѣкъ.

Възъ основа на нѣкои вести въ старитѣ жития, посветени на неговия животъ, безъ голѣмо колебание може да се твърди, че той се родилъ въ нѣкой кжтъ отъ юго-западна Македония. Той ще е произхождалъ отъ онѣзи български славяни, които още презъ VII и VIII вѣкъ преминали Дунавъ и проникнали и се разселили не само по цѣла Мизия, Тракия и Македония, но дори и въ Срѣдна Албания, между Охридското езеро и Адриатическо море. За българския си произходъ загатва и самъ Климентъ въ похвалното си слово, посветено на св. Кирила. Въ него на нѣколко мѣста той нарича българскитѣ славяни въ Македония „мой народъ“, а великия си учителъ св. Кирила — „учителъ на нашия народъ“. Като че съ тѣзи си изрази Климентъ не иска да изтъкне себе си като духовенъ баща на пасомитѣ си славяни, а да подчертае, че поради македонския си произходъ по нищо той не се отличава отъ тѣхъ.

За българинъ сж считали свети Климента и жителитѣ на Охридъ и на цѣла Македония, както

и всички охридски архиепископи, които — съ заключение на българина Иванъ Дебърски, съ когото императоръ Василий II основалъ самата архиепископия, — сж били все отъ гръцки произходъ. Най-добъръ изразъ на това мнение е далъ архиепископъ Димитъръ Хоматианъ съ следнитѣ думи: „Този великъ нашъ отецъ и български свѣтилникъ води рода си отъ европейскитѣ мизи, които обикновено повечето признаватъ за българи“.

Привсе че за детския и юношески периодъ отъ живота на светеца старитѣ житиеписци не даватъ никакви положителни вести, всепакъ трѣбва да се предполага, че Климентъ е билъ чедо на будно семейство и още отъ ранни младини проявилъ склонностъ къмъ образованието, къмъ отвлѣченитѣ житейски и философски размисли, къмъ по-дълбокитѣ религиозни преживявания и къмъ монашескитѣ подвизи. Цѣлиятъ му по-сетнешенъ животъ и цѣлата му дейностъ въ Моравия и България свидетелствуватъ, че още отъ младини той се запозналъ прекрасно не само съ гръцкия езикъ, но и съ всичкитѣ прояви на философската и богословска мисълъ на срѣдновѣковния византийски свѣтъ. Где, обаче, се е училъ младиятъ Климентъ? Дали при нѣкой ученъ монахъ въ манастиръ, или при нѣкой граматикъ въ Солунъ, или въ прочутата висша Магнаурска школа въ Цариградъ? Освенъ това, кой го е откъсналъ отъ неговитѣ родители? Дали не е Методий, когато се отказалъ да управлява повѣрената нему славянска областъ и когато се запжтилъ да монашествува въ малоазийската планина Олимпъ? — На тѣзи въпроси, както и на много други въпроси относно тъмнитѣ младини на св. Климента, днесъ никой не може да отговори. Едно е само сигурно: още отъ ранна възраст, когато Методий живѣлъ и се подвизавалъ въ Византия, Климентъ се сближилъ съ

него и навсѣкжде го придружавалъ до края на живота му. Това личи отъ следнитѣ твърде ценни редове отъ пространното Климентово житие, написано отъ охридския архиепископъ Теофилактъ възъ основа на охридскитѣ предания и на по-старо, но вече изгубено славянско житие на светеца : „За образецъ на живота си той бѣше си поставилъ великия Методий. И той се грижеше и се молѣше за това, да не би да се отклони отъ него. И като постави за примѣръ на живота си неговия животъ и неговата дейность, прилични на нѣкоя картина отъ опитенъ живописецъ, той внимателно изобразяваше себе си като него. А той познаваше живота му като никой другъ, защото бѣше тръгналъ следъ него още отъ млади ни и ранни години и съ очитѣ си бѣше видѣлъ всички дѣла на учителя си“.

Въ подчертания изразъ въ края на горния цитатъ нѣкои учени откриватъ и косвенъ доказъ, че Климентъ е билъ отъ ония славяни, надъ чиято земя Методий е властвувалъ преди да стане монахъ, и че още въ нея, като невръстенъ юноша, той се запозналъ съ бѣдещия си учителъ и тръгналъ следъ него, когато последниятъ се отрекълъ отъ свѣтската си кариера, за да се посвети на монашеска самота и религиозна мистика.

III

СЪТРУДНИКЪ НА СВЕТИТѢ БРАТА (863-885. г.)

За науката животътъ на св. Климента започва отъ 862. год. приблизително и то въ връзка съ просвѣтната дейность на светитѣ братя Кирила и Методия за културния напредѣкъ на тогавашнитѣ славянски народи изобщо и за възтържествуването на християнския свѣтогледъ надъ тѣхнитѣ първобитни езически схващания.

Както е известно, по онова време солунскитѣ братя бѣха вече съставили славянската азбука и бѣха превели най-необходимитѣ богослужебни книги отъ грѣцки на славянобългарски езикъ. Сътия книги тѣ се готвѣли да се отдадатъ на ревностна мисионерска и учителска дейность между българскитѣ славяни на Балканския полуостровъ. Съзнавайки, че трудно биха осъществили своитѣ замисли, ако биха разчитали само на собственитѣ си сили, още докато били въ Цариградъ, както изглежда, тѣ се погрижили да привлѣкатъ къмъ себе си и нѣколко по-млади люде, за да ги подготвятъ за свои помощници и сътрудници въ бж-дещата си учителска, църковно-просвѣтна и книжовна дейность между българскитѣ славяни. Не се знае, какъвъ е билъ броятъ на тѣзи сътрудници, или поспѣшници, както сж наречени въ едната отъ така нареченитѣ Панонски легенди, ала съ голѣмо основание трѣбва да се предполага, че Климентъ, Наумъ, Сава и Ангеларий сж били най-личнитѣ отъ тѣхъ, ако не и единственитѣ.

Ала вмѣсто да апостолствуватъ между българскитѣ славяни на Балканския полуостровъ заедно съ младитѣ си помощници, историческитѣ обстоятелства и църковнитѣ и политически домогвания на Цариградската патриаршия и на византийската империя наложили на славянскитѣ първоучители Кирила и Методия да отидатъ между западнитѣ славянски народи — моравцитѣ¹ и панонцитѣ². Къмъ 862. год. моравскиятъ князь Ростиславъ сключилъ воененъ и политически съюзъ съ Византия и поискалъ отъ последната да му из-

1) Сегашнитѣ словаци.

2) Сегашнитѣ словенци, чиито владения тогава се простирани до сръдния Дунавъ.

прати люде, които биха могли успѣшно да просвѣтятъ моравския народъ въ духа на християнството и да подготвятъ необходимитѣ условия, за да може единъ день да се създаде независима моравска църква. По преценката повече на цариградския патриархъ Фотий, отколкото на младия и неопитенъ византийски императоръ Михаилъ, жребиятъ се падналъ на Кирила и Методия и на тѣхнитѣ даровити сътрудници на чело съ Климента.

Вѣроятно къмъ края на 863. год. братята заминали за моравската столица Велеградъ, отъ която днесъ нѣма ни поменъ. Подъ покровителството на князь Ростислава и при сътрудничеството на Климента и неговитѣ другари, близо четири години Кирилъ и Методий ревностно залѣгали да разпространятъ тамъ Христовото учение, да насаждатъ славянското писмо и четмо и да вдѣхнатъ обичъ къмъ славянската книга. Ала найвече тѣ се грижели да подготвятъ мѣстни люде за бѣдещи учители, книжовници и духовници, понеже безъ тѣхъ не било възможно да постигнатъ крайната си цель — да създадатъ моравска църква по образа на националнитѣ църкви на християнския Изтокъ.

Изпърво братята имали голѣмъ успѣхъ, защото сѣ подготвяли народа за по-богатъ и смисленъ религиозенъ и интелектуаленъ животъ чрезъ живата славянска речъ и новата славянска книга, достѣпна за всѣкиго. Но наскоро противъ тѣхъ се опълчили папскитѣ мисионери отъ нѣмски произходъ. За да уронятъ тѣхния престижъ въ очитѣ на непросвѣтения народъ и да подбиятъ тѣхното влияние, споменатитѣ църковни служители прогласили истинскитѣ народни просвѣтители за еретици, защото тѣ проповѣдвали и служили на простиа и ужъ несветъ славянски езикъ, а не на грѣц-

ки, латински или еврейски езикъ. Освенъ това, вразитѣ на славянската писменостъ отричали правото на светитѣ братя да уреждатъ църковния животъ въ Моравия, тъй като тая областъ отъ дългабока древностъ спадала подъ управата на папския Римъ, а не на патриаршеския Цариградъ.

Едва сега братята разбрали, че, за да могатъ да се борятъ съ успѣхъ противъ папскитѣ мисионери, подтиквани тайно и явно отъ салцбургския архиепископъ Адалвинъ и отъ нѣмскитѣ политически агенти, и да могатъ да създадатъ здрава моравска църква, трѣбва поне единиятъ отъ тѣхъ да бжде епископъ. Безъ епископско достоинство тѣ не могли нито да ржкополагатъ ученицитѣ си за монаси и свещеници, нито да осветяватъ храмове. А безъ духовенство и храмове било невъзможно да се положатъ здрави основи на истинска и трайна национална църковна уредба. Поради изтъкнатитѣ причини, на братята се налагало да брибѣгнатъ до съдействието и закрилата или на Цариградската патриаршия, която ги бѣ изпратила въ Моравия, или на римския Ватиканъ, подъ чиято църковна управа спадали земитѣ на моравцитѣ и панонцитѣ въ продължение на нѣколко вѣка.

Както изглежда, най-напредъ братята се отправили къмъ Цариградъ — още презъ 867. год. Тѣ минали презъ панонската столица Блатно и презъ важното адриатическо пристанище Венеция и отъ тамъ съ корабъ се запжтили къмъ византийската столица. Въ Цариградъ обаче станалъ превратъ презъ сжщата година. На императорския тронъ се възкачилъ узурпаторътъ Василий Македонецъ, а на патриаршеската катедра — патриархъ Игнатий. Понеже новитѣ византийски управници искали да спечелятъ благоволенieto на гордия и всесиленъ римски папа Николай I, затова тѣ отказали да дадатъ каквото и да било съдействие на

братята. Тогава на последнитѣ се наложило да заминатъ за Римъ — разбира се, не безъ знанието на самитѣ византийски управници. Когато тръгнали, братята взели съ себе си и мощитѣ, що открили въ нѣкогашния кримски гр. Херсонъ на 30. януарий 861 год., споредъ една легенда. Привсе че тѣзи мощи биха могли да бждатъ най-много на византийския епископъ Климентъ Анкирски, но, поради случайното съвпадение на името на светителя съ името на римския папа Климентъ I, който мъченически билъ удавенъ въ тракийския Херсонъ въ 100. год. по заповѣдь на императора Траянъ, тогавашното общество погрѣшно ги считало за мощи на споменатия римски папа. Съ тѣзи мощи братята разчитали да спечелятъ за себе си и за новитѣ византийски управници благоразположението на всемогщия римски папа Николай I.

Въ Римъ светитѣ братя Кирилъ и Методий стигнали въ края на 867. или въ началото на 868. г. На папския престолъ тѣ заварили Адриана II, замѣстникътъ на папа Николая I. Въпрѣки че братята престоляли доста време въ вѣчния градъ, съ надежда да спечелятъ благоволенieto на новия папа и неговитѣ съветници и да постигнатъ своята цель, Адрианъ не се съгласявалъ да ржкоположи нито единъ отъ тѣхъ за моравски епископъ. Той не искалъ нито да накърнява правата на салцбургския архиепископъ и неговитѣ помощни епископи, нито да създава славянска архиепископия, нито пъкъ да нарушава традиционното западно църковно гледище за светостъта на латинския езикъ и за неговото значение като факторъ за обединението на цѣлия християнски свѣтъ около жезъла на римскитѣ папи.

За нещастие, докато братята пребивавали въ Римъ и настоявали поне единиятъ отъ тѣхъ да бжде удостоенъ съ епископско звание, свети Ки-

рилъ се разболѣлъ и на 14. февруарий 869. год. починалъ. По заповѣдь на папа Адриана II той билъ тържествено погребанъ въ църквата на апостолъ Петровия ученикъ Климентъ, чиито мощи бѣ донесѣлъ въ Римъ, споредъ тогавашното схващане.

Останалъ самичъкъ, Методий не се отказвалъ отъ мисълта да създаде славянска църква за моравци и панонци и да продължи великото си просвѣтително и мисионерско дѣло. Въ негова полза като че е работѣлъ и тогавашниятъ панонски князь Коцелъ, понеже настоявалъ предъ римскитѣ духовни срѣди да възобновятъ нѣкогашната Панонска архиепископия, унищожена още презъ VI вѣкъ, когато аваритѣ нахлули и завладѣли всички области около срѣдното течение на Дунавъ. Най-после Адрианъ II се съгласилъ да изпрати Методия въ Панония, за да продължи отъ тамъ учителската си и проповѣдническа дейность между панонскитѣ и моравски славяни чрезъ живата славянска речъ и чрезъ новата славянска писменость, но безъ да го рѣкопологи за епископъ.

Ала на следната, 870. година, следъ като българитѣ се сдобили съ самостоятелна църква по решението на Цариградския църковенъ съборъ, Методий повторно се явилъ въ Римъ, за да настоя отново отъ името на князь Коцела да се възобнови старата Панонска архиепископия, а самиятъ той да бѣде посветенъ и изпратенъ за панонски архиепископъ. И изплашенъ, да не би и панонцитѣ и моравцитѣ да се обърнатъ къмъ Цариградъ, както направили българитѣ, папа Адрианъ сега отстъпилъ отъ традиционното гледище на римскитѣ църковни срѣди — той възобновилъ древната Панонска архиепископия и изпратилъ Методия за неинъ предстоятель, като предварително го посветилъ въ епископски санъ.

Архиепископъ Методий не билъ щастливъ да направлява отъ Коцеловата столица Блатно църковния и просвѣтенъ животъ на панонци и моравци. Още презъ зимата на 870-871. год. той билъ хванатъ отъ агентитѣ на салцбургския архиепископъ Адалвинъ. Изправенъ предъ духовенъ съдъ, съставенъ отъ споменатия архиепископъ и отъ неговитѣ подвластни епископи — Ханонъ Фрейзингенски, Херманрихъ Пасавски и отъ панонския архипрезвитеръ Рихбалдъ, той билъ осъденъ да лежи въ затворъ нѣкъде въ Бавария. Едва въ 873. г. следъ 30-месечни затворнишки неволи, той билъ освободенъ по заповѣдъ на новия папа Йоанъ VIII. Ала наскоро Коцелъ починалъ, а държавата му била унищожена отъ Карломана, господарьтъ на Източната марка, или Австрия. Новитѣ военни и политически обстоятелства наложили на славянския апостолъ за втори пѣтъ да отиде въ моравската столица Велеградъ, при Ростиславовия приемникъ князь Светополкъ. Тамъ той продължилъ дейността си като просвѣтителъ, вѣроучителъ и църковенъ организаторъ на моравци и панонци. Цѣли единадесетъ години, отъ 874. до 885. год., той усърдно залѣгалъ да се отварятъ славянски училища, да се създаде богата църковна и поучителна книжнина, да се подготвятъ млади люде за бъдещи учители и църковни служители, за да може новата моравска църква да закрепне за полза на народъ и държава.

Изпърво Методий ималъ голѣмъ успѣхъ, а неговото дѣло обещавало богата жетва. Ала постепенно реакцията почнала да надига глава. Срещу сѣяча на славянската просвѣта се подхванала тайна и явна борба и отъ нѣмско-латинскитѣ мисионери, които повече милѣли за себе си, отколкото за моравския народъ, и отъ моравската аристокрация, която гледала да угажда на всесилнитѣ

папи и на нѣмскитѣ управници, и дори отъ самия князь Светополкъ, който повече предпочителъ приятелството си съ мощна Германия и папския Римъ, отколкото културния възходъ на своитѣ поданици. Вразитѣ на славянската книга и на славянското богослужение прогласили Методия за еретикъ и клетвопрестѣпникъ, защото извършвалъ богослужението споредъ византийския църковенъ редъ и защото служелъ на варварския славянски езикъ, а не на латински езикъ, на който билъ длъженъ да служи, както се обещалъ предъ папа Адриана II. Доколко е била силна борбата противъ Методия и неговото дѣло, личи отъ това, че въ 879. год. Методий билъ заставенъ да отиде въ Римъ, за да се оправдава и брани предъ сѣда на папа Йоана VIII. Дори следъ 880. год., когато Методий се завърналъ въ Велеградъ оправданъ, повикътъ срещу славянската просвѣта и нейния сѣячъ още повече се засилилъ, защото срещу тѣхъ застаналъ и нитренскиятъ епископъ Вихингъ, когото споменатиятъ папа възвелъ въ епископско достоинство по ходатайство на самия Методий.

Борбата достигнала своя връхъ въ 885. год. Въ началото на годината папа Стефанъ VI изпратилъ въ Моравия епископъ Доминика и презвитеритѣ Йоанъ и Стефанъ, за да провѣрятъ, дали наистина Методий не служи на латински езикъ, както донесли въ Римъ неговитѣ врагове, и да турятъ надгробенъ кръстъ надъ славянската просвѣта въ Моравия, както е желалъ и самиятъ папа. Ала до ново разследване и до новъ сѣдъ надъ Методия работата не дошла, понеже, още преди да пристигнатъ въ Велеградъ папскитѣ пратеници, архиепископъ Методий починалъ на 6. априлъ 885. год. Съгласно съ предсмъртната му воля, на архиепископския престолъ въ Моравия трѣбвало да се възкачи моравецътъ Гораздъ. Ала, споредъ волята

на всесилния папа Стефанъ VI и съ съгласието на князь Светополка, папскитѣ пратеници отсѣдили, на архиепископския тронъ да седне най-голъмиятъ Методиевъ врагъ, нитренскиятъ епископъ Вихингъ, и занаяпредъ моравцитѣ да се молятъ въ Божиитѣ храмове не на родния си майчинъ и бащинъ езикъ, а на никому непознатия латински езикъ.

Опрѣнъ на папската воля и на подрѣжката отъ страна на Светополка и на моравскитѣ кѣязе, които били изобщо подъ влиянието на нѣмскитѣ и папски емисари, новиятъ архиепископъ Вихингъ се заелъ не само да премахне славянското богослужение, но и да заличи всѣка следа отъ славянската книжнина въ Моравия. Затова той изпозавторилъ славянскитѣ училища, изгорилъ славянскитѣ книги, а ревностнитѣ Методиеви ученици, между които имало 200 духовници, подхвърлилъ на нечуванъ гнетъ, за да се откажатъ отъ дѣлото на великитѣ си учители. За да спасятъ спокойствието и живота си, духомъ слабитѣ наистина се отрекли отъ дотогавашната си просвѣтна дейность чрезъ славянска речъ и книги. Духомъ силнитѣ, обаче, се отрекли отъ спокойствие и дори отъ животъ, за да спасятъ отъ разруха и забрава дѣлото и идеалитѣ на Кирила и Методия. Затова пѣкъ едни отъ тѣхъ сж били подложени на тежки страдания изъ затворитѣ ; други сж били прокудени изъ роднитѣ си мѣста и изгонени въ чужбина — главно, въ Чехия, Хърватско и Бѣлгария ; трети пѣкъ, които сж били по-млади и годни за физически трудъ, сж били предадени на еврейски търговци, за да ги отведатъ на венецианското тържище на роби. За щастие, последнитѣ били откупени отъ знатенъ византийски сановникъ, който случайно билъ по онова време въ Венеция, и отведени въ Цариградъ. По заповѣдъ на императора Василий

Македонецъ, тамъ тѣ отново се сдобили съ свобода, за да се отдадатъ пакъ на църковна и книжовна дейность било въ самата Византия, било всрѣдъ новопокрѣстения български народъ. По този, именно, начинъ веднажъ за винаги билъ поставенъ надгробенъ кръстъ надъ славянската просвѣта въ Моравия и билъ спънатъ естествениятъ църковенъ и културенъ напредѣкъ на моравския народъ.

Що знаемъ за живота на Климента отъ 863. до 885. година, сиречъ когато Методий — изпърво заедно съ брата си Кирила, а после самъ — залѣгалъ съ апостолска ревность да просвѣщава моравцитѣ и панонцитѣ въ духа на християнския моралъ и свѣтогледъ и да имъ създава благоприятни условия, за да се сдобиятъ съ национална славянска църква и да си подсигуриятъ културното и политическо сѣществуване съ помощта на славянската речъ и на славянската книга ?

За съжаление, на този въпросъ науката не може да даде никакъвъ положителенъ отговоръ поради липса на вести. Старитѣ Климентови житиеписци не хвърлятъ свѣтлина по въпроса за дейността на светеца въ Моравия и Панония, понеже въ тѣхното съзнание тази дейность е бледнѣла предъ дейността и подвига на Климентовитѣ учители. Освенъ това, както загатва св. Наумовиятъ житиеписецъ отъ X вѣкъ, самиятъ Климентъ не обичалъ да говори за себе си и за патилата си между западнитѣ славяни предъ сетнешнитѣ си ученици и сътрудници въ Македония.

Привсе това, въ науката господствува убеждението, че отъ 863. до 885. год. Климентъ е билъ нераздѣленъ помощникъ и спѣтникъ на светитѣ брата. Съ тѣхъ той е учителствувалъ въ моравския Велеградъ отъ 863. до 867. година. Съ тѣхъ той е ходилъ въ Цариградъ и Римъ съ надежда

да види поне единия удостоенъ съ епископски санъ. Има мнение дори, че тъкмо въ Римъ той, заедно съ другаря си Наума, както изрично твърди едно старо житие, билъ ржкоположенъ въ духовно звание отъ папа Адриана и че тъкмо тогава замѣнилъ свѣтското си име, неизвестно и до сега на науката, съ името на нѣкогашния римски папа Климентъ. Когато Кирилъ пъкъ починалъ, тогава само съ Методия той продължилъ просвѣтителната си мисия въ Панония и, особено, въ Моравия — отъ 874. до 885. год.

Подъ ржководството на архиепископъ Методия въ Велеградъ, Климентъ съ нови сили повторно се заелъ да отваря училища, да разпространява славянското четмо и писмо въ диоцеза на древната и възобновена Панонска архиепископия, да подготвя мѣстни люде за бждещи учители, свещеници и книжовници и да засилва устоитѣ на младата църковна организация и на общия културенъ напредъкъ на още непросвѣтенитѣ моравски и панонски славяни по двата брѣга на срѣдния Дунавъ. Не ще съмнение, че при тази единадесетгодишна помощна дейность Климентъ още повече възлюбилъ дѣлото на великитѣ си учители и му се отдалъ съ безкрайна ревность. Тогава той придобилъ и голѣма учителска, проповѣдническа, книжовна и организационна опитность и калилъ борческия си духъ. Въпрѣки многото житейски несгоди и явнитѣ и тайни козни и препятствия отъ страна на папскитѣ мисионери и нѣмскитѣ политически орждия, Климентъ усърдно подпомагалъ престарѣлия Методий. Той се готвѣлъ все тѣй ревностно да продължи дѣлото му и следъ неговата смъртъ, за да може то да се разрастне, да се разцвѣти и да даде зрѣлъ плодъ за благого изобщо на славянския свѣтъ и неговата ранна цивилизация, за тържество на християнския мирогледъ надъ още неоформения

напълно, но замиращъ езически култъ и за вѣчната прослава на безсмъртнитѣ му учители Кирила и Методия.

Обаче вмѣсто да продължи дейността си въ Моравия като другаръ, сътрудникъ и помощникъ на Методия и на неговия предопредѣленъ замѣстникъ, моравецътъ Гораздъ, църковнитѣ и политически обстоятелства въ страната му наложили да се завърне въ родината си на Балканския полуостровъ, която жадувала за учители като него.

IV

ВЪ БЪЛГАРСКАТА СТОЛИЦА (885. г.)

Когато Вихингъ заелъ архиепископската катедра на Методия и започналъ да полатинчва славянското богослужение и славянската богослужебна книжнина до степенъ, та да не остане ни поменъ отъ тѣхъ въ Моравия, Климентъ и неговитѣ другари отъ младини, Наумъ и Ангеларий, трѣбвало да бждатъ затворени, а после и изгонени отъ страната по заповѣдъ на враговетѣ си. Като люде отъ българска народностъ, тѣ били отправени за България, било защото сами сж пожелали да отидатъ, било пъкъ защото враговетѣ имъ насила ги изпратили въ нея поради нѣкакви свои съображения.

Придружени отъ нѣколцина войници, изгнанниците се запжтили къмъ югъ, отлѣво на рѣката Дунавъ. Когато изминали доста пжтъ, войниците ги пустнали на свобода, за да вървятъ кждето имъ очи видятъ, но не и къмъ Моравия въ която никому вече не било позволено да се моли на Бога споредъ византийския, източния църковенъ редъ и на живата и звучна славянска речъ.

Оставени на произвола на слѣпата сѣдба и на скритата надежда, че Богъ никога не забравя онѣзи, които се уповаватъ на безкрайното Му мило-сърдие, Климентъ, Наумъ и Ангеларий се запѣтили за славянска Бѣлгария. За нея тѣ денонощно мислѣли и въ нея очаквали поле за дейность и мѣсто за успокоение. Не ще съмнение, тѣмъ е било добре известно, че тя била вече озарена отъ лѣчитѣ на Христовото учение, че въ нея се извършва революция въ душитѣ и умоветѣ на хората и че въ нея се изгражда новъ държавенъ, социаленъ и етиченъ редъ, какъвто сѣществувалъ въ тогавашната византийска империя и въ духа на християнството, на което тѣ сѣ служили отъ все сърдце цѣли двадесетъ години всрѣдъ моравскитѣ и панонски славяни. За родната си Бѣлгария тѣ сѣ копнѣли още и затова, защото сѣ били дълбоко убедени, че само въ нея ще намѣрятъ най-добри условия, за да продължатъ дѣлото на Кирила и Методия и да изпълнятъ своя дългъ къмъ родината си и като просвѣтени бѣлгари, и като ревностни християни. По онова време Бѣлгария имала въпиюща нужда отъ учители и църковни дейци като тѣхъ, за да замѣстятъ грѣцкитѣ духовници, които вече цѣли пегнадесетъ години извършвали богослужението и проповѣдвали на пасомитѣ си не на родна, бѣлгарска речъ, а на чужда, грѣцка речъ.

Следъ дългъ и уморителенъ пѣтъ и криещи се отъ людски погледъ, най-сетне пѣтниците преминали нѣкъде Дунавъ, като си направили салъ отъ нѣколко свързани едно о друго дървета, и стигнали въ Бѣлградъ. По онова време той влизалъ въ предѣлитѣ на князь Борисовата държава и билъ една отъ най-бележититѣ бѣлгарски крепости край Дунавъ. Тогавъ градътъ се управлявалъ отъ особено длъжностно лице съ прабѣлгарска титла тарканъ. Споредъ Теофилактово жите на св.

Климентъ, това лице носѣло името Боритаканъ, а споредъ второто славянско житие на св. Наума — Радиславъ.

Когато стигнали въ Бѣлградъ, Климентъ и другаритъ му, Наумъ и Ангеларий, се представили на градския управителъ и му изложили както дейността си въ Моравия, така и патилата си до българската граница. Щомъ разбралъ, че гоститъ му сж ученици на Кирила и Методия, управителътъ намислилъ незабавно да ги изпрати въ тогавашната българска столица Плиска. Нему било известно, че господарътъ му Борисъ отдавна жадува за подобни люде, защото последниятъ е знаелъ вече за Кирило-Методиевата дейность въ Моравия и защото е ималъ правилна преценка за значението на славянското писмо като необходимо срѣдство за възхода на българския народъ въ културно отношение.

Князь Борисъ приелъ Климента и неговитъ спжтници съ голѣма радостъ, понеже за него тѣ били скжпи, желани и многоочаквани гости. Като узналъ, че тѣ сж ученици на великия моравски архиепископъ Методий и бивши църковни служители, той наредилъ незабавно да имъ се пригответъ жилища въ дворцовитъ постройки, кждето отсѣдали висшитъ областни военачалници, които посещавали столицата по служебна работа. Освенъ това, той заповѣдалъ да имъ се дадатъ и свещенически дрехи. Докато гоститъ живѣли въ двореца, Борисъ често се срѣщалъ съ тѣхъ, за да беседва по разни въпроси изъ областъта на вѣрата и просвѣтата на нашия народъ.

Следъ време, когато гоститъ си отпочинали и свикнали съ новитъ житейски условия и когато се узнали съ придворнитъ боляри и спечелили сърдцата на всички, съ които влизали въ досегъ, отъ мнозина тѣ били канени да посещаватъ домо-

ветѣ имъ и дори да живѣятъ у тѣхъ, свободни отъ всѣкакви дворцови условности и неудобства. Съ съгласието на князь Бориса, прабългарскиятъ боляринъ Ехачъ поканилъ Климента и Наума да живѣятъ въ неговия домъ, а другъ боляринъ, по име Чаславъ, поканилъ другаря имъ Ангеларий. Ала последниятъ не билъ честитъ да се радва продължително на скѣпия си и почтенъ гостъ, понеже Ангеларий наскоро починалъ.

Въ Плиска Климентъ и Наумъ останали, както изглежда, до пролѣтѣта на 886 год. Тѣ се задържали по-продължително време тамъ, не само защото трѣбвало да се успокоятъ следъ тежките преживелици въ Моравия следъ Методиевата смъртъ и да си починатъ следъ дългия и уморителенъ пѣтъ, но и да се упознаятъ по-добре съ тогавашната ни действителностъ, особено въ църковно-религиозно и културно отношение. Безъ подобно упознаване тѣ не биха могли да дадатъ правилна насока на бѣдещата си дейностъ въ България и не биха работили въ хармония съ общата държавна, църковна и просвѣтна политика на мѣдрия и прозорливъ князь Борисъ.

V

ДВЕ ШКОЛИ — ВЪ ПРЕСЛАВЪ И ДЕВОЛЪ

Както е известно, почти презъ цѣлия си животъ, като кормчия на българския държавенъ корабъ, князь Борисъ се вдъхновявалъ само отъ една велика цель и за нейното осществяване той денонощно залѣгалъ до последния си день, а именно : да превърне езическата държава на прабългаритѣ въ християнска и висококултурна държава на българскитѣ славяни отъ Дунавъ до Егея и отъ Черно-море до Адриатика. Разбира се, въ обнове-

ната българска държава господарь трѣбвало да бжде само новиятъ български народъ, който се създавалъ чрезъ пълното славянизирание и християнизирание на довчерашнитѣ господари-прабългари отъ страна на огромното славянско мнозинство и комуто се налагало да си създаде нова национална психика, новъ националенъ битъ и нова национална култура, тъй необходими, за да могатъ той и неговата държава да съществуватъ навѣки на Балканския полуостровъ.

Подмамванъ отъ величието на идеала си, князь Борисъ забравилъ своя прабългарски произходъ и езическата вѣра на дѣдитѣ си. Затова въ 865. год. той се покрѣстилъ и прогласилъ България за християнска държава, облегналъ здраво, преди всичко, на по-рано християнизираното славянско население. А за да усили процеса на пълното славянизирание и християнизирание на държавата и народа си, петъ годин по-късно той успѣлъ да основе и българска църква съ съдействието на тогавашнитѣ цариградски управници — патриархъ Игнатий и императоръ Василий Македонецъ. Чрезъ нея той целѣлъ не само да прероди и да обнови своитѣ поданици въ нравствено, социално и религиозно отношение, но и да пресади въ некултурна България цѣлата византийска цивилизация, на която се удивлявали много отъ народитѣ въ Европа, Азия и Африка.

Ала князь Борисъ рано схваналъ, че българскиятъ народъ и българската държава никога нѣма да придобиятъ свой, завършенъ етнически, политико-социаленъ и културенъ обликъ, докато църковниятъ и просвѣтенъ животъ въ страната се ръководи отъ византийски духовници и то на гръцки езикъ и чрезъ гръцка книжнина. Нему е било ясно, че българскиятъ народъ ще изпълни историческата си мисия на Балканския полуостровъ — като

създателъ на новъ политически редъ и миръ, като посрѣдникъ между източния и западния свѣтъ и като учителъ на други народи — само когато славянското мнозинство претопи прабългарското малцинство и когато самъ се появи на историческата арена единенъ по езикъ и култура, а мощенъ по духъ, сиречъ само когато цѣлиятъ държавенъ и църковенъ животъ вътрешно и външно придобие кристално чистъ славянски обликъ. А това е могло да стане, като се заработи планомѣрно, за да се насади и разпространи навредъ изъ България славянската писменостъ на Кирила и Методия и като се отварятъ по градове и села, особено при църкви и манастири, славянски училища. Последнитѣ ще създадатъ нови поколѣния, възпитани и просвѣтени въ духа на тогавашната християнска цивилизация и на налагащия се политически и социаленъ строй на сръдновѣковна Византия. А тѣзи нови поколѣния, обучени въ славянски училища отъ славянски учители и чрезъ славянска речъ и книга, сж били жива необходимостъ на времето си. Безъ тѣхъ българската църква и българската държава никога не биха могли да се славянизиратъ напълно, защото само изъ сръдата на тѣзи нови поколѣния ще се подбиратъ хора за монаси и свещеници, които съ достоинство да поематъ кормилото на българската църква отъ ржцетѣ на дотогавашното гръцко духовенство ; само изъ тѣзи поколѣния ще се подбиратъ и бждещитѣ чиновници, най-важнитѣ носители и подръжници на идеята за народностното и държавно единство и най-здравата опора на държавата като народностна организация ; само чрезъ тѣхъ ще се подкоси гибелната роля на гръцкитѣ духовници въ страната, които цѣли петнадесетъ години волно и неволно сж насаждали въ нея византийското свѣтско и църковно влияние, възпирали сж свободния полетъ на

славянския духъ и сѣ спѣвали самобитното обособяване и бързия духовенъ растежъ на нашия народъ ; най-после, само чрезъ сѣщитѣ поколѣния ще се подържа единството на славянския духъ и ще се създаватъ дълготрайни политически, социални, църковни и културни традиции, безъ каквито никой народъ изобщо не може да сѣществувва и да се развива спокойно, особено пѣкъ когато попадне между голѣми и силни съседи.

Както се изтъкна, всичко това е схващаль князь Борисъ, ала до 885. год. той не билъ въ състояние да го осѣществи, понеже не сме имали люде, запознати съ Кирило-Методиевото дѣло и подготвени за учителска дейность въ Кирило-Методиевски духъ. Но когато презъ сѣщата година той билъ честитъ да посрещне въ столицата си Плиска Климента и Наума и да беседва често съ тѣхъ, у него напълно вече узрѣлъ планътъ за славянизирането на държавния, църковенъ и културенъ животъ посрѣдствомъ славянска речъ, славянско писмо и славянска книга. Затова, въ съгласие съ двамата мѣдри и опитни славянски учители и книжовници, Климента и Наума, Борисъ решилъ на първо време да основе две огнища, или две школи за славянска просвѣта : едното — въ североизточна България, а другото — въ югозападна България. Въ тѣхъ трѣбвало да се подготвятъ младежи за бѣдещи народни учители по всички градове и по-голѣми села въ тогавашната ни пространна държава. Сѣщо така изъ срѣдата на тѣхнитѣ питомци щѣли да се излѣчватъ бѣдещитѣ български свещеници, монаси и епископи, които постепенно да поематъ ръководството на цѣлия църковенъ животъ, неусѣтно да задушатъ византийското църковно и куртурно влияние и да спомогнатъ на народа да трѣгне по пѣтя на самобитенъ творчески животъ и на по-голѣма духовна

независимостъ — разбира се, съ огледъ на религиознитѣ, социалнитѣ и политическитѣ идеи и съ общия духъ на тогавашното византийско общество.

За основателъ на североизточното славянско огнище, известно подъ името Преславска школа, Борисъ опредѣлилъ Наума, който, както изглежда, е билъ по-възрастенъ отъ Климента. Предполага се, че първомъ Наумъ се подвизавалъ за кратко време, може би — година-две, въ столицата Плиска, а после се настанилъ въ преславския манастиръ Св. Пантелеймонъ, където е положилъ истинскитѣ основи на североизточната книжовна школа.

Манастирътъ билъ издигнатъ отъ князь Бориса въ честъ на св. Пантелеймона, загдето последниятъ помогналъ на княза да се излѣкува отъ тежка болестъ. Сѣщиятъ манастиръ е считанъ за царски манастиръ, не само защото първиятъ му ктиторъ билъ самиятъ князь Борисъ, но и защото ималъ по-особено предназначение. Въ него се посвещавали на монашеско служене и на монашески подвизи люде отъ царски родъ и отъ знатенъ български, или славянски произходъ — все горещи изповѣдници на новата вѣра, ревностни изпълнители на Борисовитѣ помисли и въжделения и искрени ценители на Кирило-Методиевата азбука и на славянската писменостъ. Смѣта се, напримѣръ, че въ тоя манастиръ прекарвалъ старинитѣ си като монахъ Борисовиятъ братъ Доксъ и то заедно съ сина си Тодоръ, или Тудоръ. Последниятъ се замонашилъ и се отдалъ тамъ на научна и книжовна дейностъ, може би защото се готвѣлъ за висшъ санъ. Все тамъ се подвизавалъ, пакъ като монахъ, и младиятъ князь Борисовъ синъ Симеонъ, който, следъ като се завърналъ отъ учението си въ цариградската Магнаурска школа, се

готвѣлъ не за царь, какъвто по-късно станалъ, а за бждещъ просвѣтителъ и духовенъ глава на българския народъ. За да тръгне по тоя пѣтъ съ твърда стѣпка, Симеонъ е билъ питикнатъ, негли, не само отъ баща си Бориса, но и отъ нѣкои отъ Методиевитѣ ученици, като нашия презвитеръ Наумъ и известния му събратъ Константинъ. Все въ царския манастиръ Св. Пантелеймонъ трѣбва да се е оттеглилъ на почивка и самиятъ Борисъ, когато въ 889. год. предалъ царския си скиптеръ на първородния си синъ Владимиръ.

Въ манастира Св. Пантелеймонъ презвитеръ Наумъ се подвизавалъ до 893. год. Тамъ той насърдчавалъ по-младитѣ монаси да се отдаватъ на книжовна дейность. За това ни подсѣща признанието на горепоменатия Константинъ. Когато билъ въ Преславъ, последниятъ се заелъ да напише своето Поучително евангелие, защото билъ подбужданъ отъ стареца Наума, когато ходѣлъ да го посети въ манастира.

Съгласно съ князь Борисовия кроежъ за побързото и всестранно издигане на българския народъ въ културно отношение, второто просвѣтно огнище трѣбвало да се създаде въ най-югозападната частъ на България, именно между Охридското езеро и Адриатическо-море, сиречъ въ днешна срѣдна Албания. Може би, поради планинския си и гористъ характеръ, какъвто имала и малоазийската областъ Ливанъ, както и поради р. Деволъ, що протича презъ нея, въ едно отъ св. Наумовитѣ жития самата областъ е наречена Деволско Ливание.

Въ IX вѣкъ тази стара илирийска областъ била населена не само съ албанци, потомци на древнитѣ илири, но и съ множество славяни. На нея князь Борисъ и синъ му Симеонъ гледали съ особено внимание, понеже тя е свързвала нашия народъ съ Адриатическо-море, съ Италия и съ папския Римъ,

а чрезъ тѣхъ — и съ срѣдиземноморскитѣ страни отъ южна Европа и северна Африка. Въ 886. год. Борисъ обособилъ тая область въ отдѣлна административна единица и за нейнъ управитель назначилъ болярина Добета — вѣроятно, отъ прабългарски родъ. Както изглежда, главно срѣдище на тая нова административна область станалъ гр. Деволя. Споредъ познатия текстъ на пространното Климентово житие, областта носѣла име Кутмичевица и, до назначението на Добета за нейнъ управитель, представлявала частъ отъ по-голѣмата административна единица, носеща името Котокия. Може би, като създавалъ отъ Деволяската область отдѣлна административна единица, князь Борисъ искалъ не само да се подигне умствениятъ уровень на многобройното славянско население въ срѣдна Албания, но и да привърже сѣщото население по-здравио къмъ българския скиптьръ по чисто държавнически съображения.

Когато изпращалъ Климента да учителствува въ Деволяската область като нѣкой новъ апостолъ, Борисъ взелъ всички мѣрки, за да може пратеникътъ му съ успѣхъ да върши дѣлото си за прослава на безсмъртнитѣ си учители Кирила и Методия и въ полза на българското славянство и неговото църковно и държавно единство. Това личи отъ следнитѣ вести въ Теофилактово житие на светеца :

„Понеже този истински божи войвода Михаилъ, когото нашата повестъ нарече и Борисъ, всячески не преставахе да мисли, какъ да даде на светитѣ мъже всичко, за да вършатъ Божието дѣло, по Божие внушение отдѣли Кутмичевица отъ Котокия и за нейнъ управитель постави Добета, като го повика отъ областта. На Добета той предаде блажения Климентъ, или по-добре : на Климента придаде Добета, или още по-добре : единъ

на другъ — единиятъ да бѣде послушенъ въ всичко, а другиятъ да бѣде длъженъ да се ползува отъ първия като отъ свой сътрудникъ, за да постигне, каквото пожелае.

„Климентъ бѣ изпратенъ за учителъ на Кутмичевица, а къмъ всички жители на страната се издаде заповѣдь да приематъ светеца достолюбезно, да му доставятъ въ изобилие всичко, и то най-хубавото, и да го даряватъ съ дарове, та чрезъ видимитѣ нѣща всички да разкриятъ съкровището на любовта, което се раздава отъ душа.

„А за да въздействува по-силно на другитѣ, самиятъ Борисъ [подари на триблажения Климентъ три двореца въ Деволъ, които се отличаваха съ великолепна украса и които принадлежаха на комитския родъ. Освенъ това, той му подари и мѣста за почивка около Охридъ и Главеница“ — си речъ мѣста за манастири.

Последнитѣ редове на житиеписеца даватъ основание да се предполага, че главното сръдище на Климента като учителъ е билъ наистина градъ Деволъ. Отъ тамъ той, обаче, е спохождалъ и другитѣ селища, особено — по-важнитѣ градове на областта. Подобно на нѣкой пѣтуващъ учителъ, по тѣхъ той разпространявалъ славянското писмо и четмо, отварялъ народни училища, подготвялъ мѣстни люде за бѣдещи учители и книжовници, сѣлъ семето на Христовото учение чрезъ живото си и убедително слово и подтиква въврвашитѣ да строятъ молитвени домове и да живѣятъ споредъ моралнитѣ повели на Богочовѣка и на християнската църква.

Климентъ е учителствувалъ въ Деволската област седемъ години, отъ 886. до 893. год. Ала тѣ сж били предостатъчни да се прослави като ревностенъ Христовъ последователъ и неуморимъ продължителъ на Кирило-Методиевото дѣло.

VI

НА ЕПИСКОПСКИЯ ТРОНЪ (893. г.)

Докато Климентъ се подвизавалъ като учителъ въ нѣкогашния гр. Деволъ и отъ тамъ се грижелъ, съ помощта на живата славянска речъ и на славянската книга, да запознае цѣлото българско население отъ Деволската областъ съ основнитѣ истини на вѣрата и да издигне изобщо неговия умственъ уровеньъ, въ българската столица Плиска станали нѣкои важни исторически събития, които изиграли голѣма роля въ по-нататъшния ходъ на неговата учителска и проповѣдническа дейность.

Въ 889. год. българскиятъ князь Борисъ решилъ, поради дълбоката си вѣра въ Бога и въ светостта на евангелското учение, да се откаже отъ мира сего и да се постриже за монахъ въ преславския манастиръ Св. Пантелеймонъ. Тамъ той искалъ да посвети последнитѣ години отъ живота си на постъ и молитва и отъ тамъ да насърдчава и да благославя всички, които работятъ за културния напредѣкъ на българския народъ и за величието на неговата държава. Както се спомена, въ сѣщия манастиръ се подвизавалъ отъ една-две години и по-младиятъ, третиятъ му синъ Симеонъ, за да се подготви, навѣрно, за бѣдещъ български архиепископъ или патриархъ. Кормилото на държавния корабъ мѣдриятъ владѣтель повѣрилъ на първородния си синъ Владимиръ. Обаче, споредъ западния лѣтописецъ Регинонъ († 915. год.), новиятъ български царъ не билъ достоенъ за повѣрения му пръвъ държавенъ постъ, понеже водѣлъ разпуснатъ животъ. Подъ влияние на лоши съветници, той дори измѣнилъ на бащинитѣ си завети, сиречъ на дотогавашната Борисова църковна, просвѣтна и национална политика. Вмѣсто да работи за по-скорошното християнизирание и сла-

вняизиране на българския народъ, Владимиръ, подтикванъ отъ прабългарски боляри, които не искали да се простятъ съ умиращитѣ езически божества и да отстъпятъ първенството си въ полза на боляритѣ отъ славянски произходъ, въ началото на 893. год. решилъ да прогласи България пакъ за езическа държава. Ала баща му своевременно узналъ за готвения превратъ и свалилъ отъ престола кжсогледия си синъ и го ослѣпилъ, а на неговото мѣсто поставилъ по-младия си синъ Симеонъ. Споредъ друга книжовна вестъ, Владимиръ не измѣнилъ на баща си, а се разболѣлъ и починалъ, та поради това трѣбвало Симеонъ да му заеме престола. Разбира се, новиятъ български владѣтель предварително се простилъ съ монашеското си расо и съ книголюбивитѣ си събратя отъ манастира Св. Пантелеймонъ. За да се спре пѣкъ по-нататъшното отрицателно влияние на прабългаритѣ, които не могли съ чисто сърдце нито да преклонятъ смиренно глава предъ Христовия кръстъ, нито да възприематъ новата просвѣтна и социална политика на държавата, Борисъ наредилъ, занаяпредъ столица на България да бѣде не градъ Плиска, а крепостъта Преславъ, основана въ 821. год. отъ ханъ Омортага и разположена всрѣдъ славянски селища.

Щомъ поелъ държавното кормило, младиятъ Симеонъ, — тогава титулуванъ князь, а не царь, за какъвто се прогласилъ едва въ 919. г. — се заелъ съ всичкитѣ си духовни сили, съ каквито богато е билъ надаренъ, да продължи бащината си политика. Подобно на баща си, и той искалъ да помогне на българския народъ напълно да оформи своя славянски индивидуалитетъ и да се подготви за историческата си мисия като разпространителъ на византийската срѣдновѣковна цивилизация и въ Сърбия, Ромъния и Рүсия. За да се осъществи по-

скоро тая целъ, младиятъ царъ, въ съгласие съ баща си и съ приближенитѣ си боляри, решилъ, преди всичко, да славянизира и национализира българската църква, постепенно като я освободи отъ гръцкитѣ богослужебни книги и отъ гръцкото духовенство, въпрѣки тайното недоволство и противодействие на последното. А това е могло да стане, като се наложи най-напредъ на тогавашнитѣ български епископи, все гърци по народностъ, да ржкополагатъ занапредъ въ духовно звание само люде отъ славянски произходъ, а на самия архиепископъ — да посвещава въ епископски санъ и образовани българи. Осъществяването на тоя Симеонъ замисълъ се улеснявало отъ обстоятелството, че Наумъ и Климентъ бѣха вече запознали мнозина мѣстни люде съ новото четмо и писмо и съ новата, Кирило-Методиевата богослужебна книжна. Навѣрно въ връзка съ изпълнението на този си кроежъ, веднага следъ като се възкачилъ на престола, царъ Симеонъ повикалъ въ Преславъ учителя Климента, за да се срещне съ него и да узнае неговото мнение по занимаващия го въпросъ.

За да положи щастливо начало на постепенното славянизирание и национализиране на църковно-религиозния и на общия ни държавенъ и културенъ животъ, новиятъ царъ Симеонъ предложилъ още тогава на българския архиепископъ да удостои съ епископско достоинство Кирило-Методиевия ученикъ Климентъ. Разбира се, изборътъ на Симеона не е билъ нито случаенъ, нито пъкъ плодъ на приумица. Било отъ разказитѣ на монаха Наума въ преславския манастиръ Св. Пантелеймонъ, било отъ донесенията на Добета, било отъ крилатата мълва за църковно-проповѣдническата и за учителската и книжовна дейностъ на Климента въ Деволската областъ, Симеонъ схваналъ, че отъ всички българи пръвъ Климентъ трѣбва да

бжде почетенъ съ висшъ, епископски санъ въ България. Така, именно, историческитѣ обстоятелства наложили Клименту да се прости съ 7-годишната си учителска дейность въ Деволската област и да се отдаде на нова, по-обширна и по-отговорна дейность, каквато представлява епископското служение. Това събитие, бележито въ живота на светеца и въ църковната ни и културна история, трѣбва да е станало, по всѣка вѣроятность, въ гр Преславъ презъ втората половина на 893. година.

Прави впечатление, че, въ качеството си на пръвъ български епископъ, сиречъ на епископъ, който е излѣзълъ изъ недрата на българския народъ и за когото, следователно, българскиятъ езикъ билъ матеренъ езикъ, Климентъ трѣбвало да служи не въ гр. Деволъ, кждето е учителствувалъ и проповѣдвалъ дотогава, а въ нѣкой другъ градъ, не далечъ отъ Охридското езеро. За съжаление, въпросътъ за мѣстонахождението на тоя градъ още не е напълно разрешенъ отъ науката.

Отъ Преславъ Климентъ се отправилъ за епархията си къмъ края на сжщата 893. година, за да се натовари съ тежкото бreme на епископското служение.

Навѣрно тогава той ще да е взелъ съ себе си и нѣкогашния си другаръ, състрадалецъ и духовенъ братъ, иеромонахъ Наума, за да го замѣсти като учителъ въ Деволъ. Нему той повѣрилъ частъ отъ многобройнитѣ си грижи, особено по уредбата на училищното дѣло въ епархията си — главно, въ Деволската област. Трѣбва да се предполага, че и самиятъ Наумъ е пожелалъ да отиде заедно съ Климента, съ когото е започналъ просвѣтителската си дейность за благото на славянството тридесетъ години по-рано. Може би, и като македонски българинъ той искалъ да посвети на родния си край остатъка отъ силитѣ и живота си и да

спомогне поне частично да се осъществятъ първитѣ замисли на великитѣ му учители Кирила и Методия. По-нататъшното задържане на Наума въ преславския манастиръ Св. Пантелеймонъ не било вече наложително. Отъ 886. до 893. год. Наумъ съумѣлъ да подготви достатъчно млади люде, които да могатъ съ успѣхъ да продължатъ започнатото и създадено отъ него просвѣтно и книжовно дѣло въ Преславската област. Освенъ това, въ Преславъ или въ неговата околностъ е пребивавалъ по онова време и единъ отъ по-младитѣ ученици на Методия, именно дейниятъ и даровитъ презвитеръ, сиречь иеромонахъ, Константинъ, за когото споменахме и по-горе. Последниятъ малко по-късно е билъ сжщо удостоенъ съ епископски санъ, за да стане втори „словѣнски“ епископъ въ България следъ Климента, който билъ първи „словѣнски“ епископъ между другитѣ, грѣцкитѣ епископи. И той достойно заелъ мѣстото на стария Наумъ, когото премного уважавалъ, и заработилъ заедно съ другитѣ просвѣтни и църковни дейци за разцвѣта на българската срѣдновѣковна култура.

VII.

ЕПАРХИЯТА НА СВ. КЛИМЕНТА

Въпросътъ за епископската столица на св. Климента и за границитѣ на неговата епархия все още е откритъ за историцитѣ и продължава да занимава тѣхнитѣ умове поради голѣмата си научна стойностъ.

Споредъ архиепископъ Теофилакта, Климентъ е светителствувалъ въ гр. Дрембица, или Бѣлица. Ако може напълно да се вѣрва, че първичниятъ текстъ на Теофилактово житие на светеца не е измѣненъ по-късно отъ нѣкой преписвачъ, трѣбва

да се приеме, че дветѣ имена означаватъ нѣкой градъ, чието мѣстонахождение днесъ никой не може да установи, както не може да се установи и защо градътъ е ималъ две имена. Назначението на Климента за дрембишки, или бѣлишки епископъ съвсемъ не му прѣчело да пребивава по-продължително време въ гр. Охридъ като въ свой престоленъ градъ и дори въ него да почине и да остави тлѣннитѣ си останки. Възъ основа все на Теофилактовия разказъ може да се заключи, че историческиятъ Охридъ съ цѣлата си околностъ е билъ часть или е съвпадалъ съ Климентовата Дрембишка, или Бѣлишка епархия: Δρεμβίτζας ἤτοι Βελίτζας*).

Въ Парижкия, или Дюканжовъ списъкъ на българскитѣ архиепископи Климентъ е нареченъ „епископъ на Тивериополъ или Велика“: ἐπίσκοπος, Τιβεριουπόλεως ἤτοι Βελίκας. А известно е, че замѣстникътъ на стария гр. Тивериополъ е днешниятъ гр. Струмица. Но, доколкото се знае, последниятъ никога не е носѣлъ името Велика и никога не е свързвалъ своята история съ името и дейността на св. Климента. Явно е, че имаме работа съ една грѣшка, която отрича доказателствената стойностъ на самото съобщение.

Въ наслова пъкъ на Климентовото слово за св. Ивана Кръстителъ и въ календара на Асемановото недѣлно евангелие светителътъ е нареченъ епископъ величѣскъ, сиречъ епископъ на гр. Велика, безъ да се свързва това име съ имената Бѣлица, Дрембица и Тивериополъ. Титула „велички“ въ горнитѣ два случая считаме прибавка или оправка отъ късни преписвачи. Въ-

*) Името Βελίτζας четемъ Бѣлица, а не Велица или Велика, както нѣкой го четатъ, защото и името на сръбската столица Бѣлградъ сжшиятъ Теофилактъ отбелязва съ подобна грѣшка транскрипция — Βελαγράδων, въ която коренътъ Βελ следва да четемъ като бѣл —, а не вел —.

роятно, той е образуванъ възъ основа на името Βελιττας, прочетено като Велица.

Въ Бориловия синодикъ Климентъ е нареченъ епископъ великіе Морави, поради което Дриновъ погрѣшно предполагаше, че Климентъ станалъ епископъ, когато билъ въ Моравия.

Въ наслова на поучението за празниците, написано отъ Климента, последниятъ е нареченъ епископъ словѣньскъ. Въ синодалнитъ актове на Охридската архиепископия пѣкъ почти винаги сѣщиятъ е титулуванъ само като охридски, а не и като бѣлишки, дрембишки или тивериополски архиепископъ: Κλήμεντος ἀρχιεπισκόπου Ὁχρίδων. Дето ще рече охридскитъ архиепископи сѣ считали, че, като епископъ, Климентъ е живѣлъ само въ гр. Охридъ и отъ тамъ управлявалъ своята, Охридската епархия.

Поради неяснотата и явното противоречие въ горнитъ вести, въ науката сѣществуватъ различни мнения по въпроса за епархията и за епископското седалище на Климента. Още преди стотина години чешкиятъ ученъ Шафарикъ отъждествилъ Климентовата епархия съ днешната Струмишка област, съседна на планината Бѣлавица. Шафариковото мнение възприелъ и Иречекъ. Изпърво и рускиятъ ученъ Голубински възприелъ това мнение, ала отпосле се отказалъ отъ него и започналъ да дири Климентовата епархия въ Родопската област и да я отъждествява съ Драмската епархия. Той се повелъ по имената на гр. Драма и на селата Бѣлашица и Бѣлица въ Родопитъ, които звуково напомнятъ за имената Дрембица и Бѣлица, отбелязани въ Теофилактово житие на св. Климента. Нѣмецътъ Цахарие фонъ Лингенталъ и сърбинътъ Ст. Новаковичъ пѣкъ дириятъ Климентовата епархия въ югозападна Македония, около р. Бѣлица и село Дрѣново, не далече отъ гр. Костуръ. Георги Баласчевъ пѣкъ твърдѣше, че Климентова-

та епархия обхващала Охридско, Дебърско и Кичевско и се наричала „Величка“ поради минаващата през нея рѣка В е л и к а, горното течение на р. Треска, която се влива въ Вардаръ. Проф. Златарски пѣкъ твърдѣше, че Климентъ ималъ два епископски града: единиятъ билъ сегашното прилепско село Д е б р и щ е, а другиятъ билъ сегашното кичевско село Б ѣ л и ц а. Въ по-ново време съ въпроса за Климентовата епархия се занималъ и рускиятъ ученъ Илински. И споредъ него, Климентовата епархия се простирала около горното течение на р. Треска, или Велика, ала въ старо време въ нея сж сжществували два града — Велика и Дрембица, или Дебърца, отъ които днесъ, обаче, нѣмало ни следа. Въ най-ново време по въпроса се обади и проф. Снѣгаровъ. Изпърво той бѣ възприелъ Баласчевото мнение, но отпосле се отказа отъ него, за да възкреси погребаното гледище на Шафарика.

Отъ изложенитѣ данни за Климентовия престолень градъ и, следователно, за Климентовата епархия личи, че старитѣ книжовници и поколѣния не сж имали точни и сигурни знания по занимаващия ни въпросъ. Поради тази причина тѣ сж оставили най-противоречиви сведения, които пѣкъ подведоха новитѣ учени и ги заставиха да направятъ противни и погрѣшни изводи.

Споредъ насъ, Климента епархия не е нищо друго, освенъ нѣкогашната и по-сетнешна Охридска епархия изобщо. Преди Климента престолень градъ на епархията билъ самиятъ Охридъ, и затова кириархътъ ѝ се титулувалъ „охридски епископъ“. Това личи отъ свидетелството на архиепископа Теофилакта, споредъ което въ Охридъ сжществувала „епископска църква“, строена още преди Климента. Проф. Голубински пѣкъ бележи, че въ 879. год. на цариградския църковень съборъ

присъществувалъ и охридскиятъ митрополитъ Гавриилъ. Като старо селище, къмъ края на IX вѣкъ градъ Охридъ, навѣрно, е ималъ повече гръцки, отколкото славянски характеръ, каквито сж били и други градове на Балканския полуостровъ. Може би, и тъкмо поради гръцкия характеръ на Охридъ, когато Климентъ билъ прогласенъ за охридски епископъ, нему било наложено да управлява епархията си не отъ стария престоленъ градъ Охридъ, а отъ по-новия, славянския градъ Бѣлица, или Дрембица, по чиито имена Теофилактъ именува и самата епархия. Изтъкнатото обстоятелство, обаче, не прѣчело на Климента да посещава стария епископски и културенъ градъ Охридъ, да живѣе въ него, да се грижи за ноговото издигане въ църковно отношение и да го тачи, дори повече отъ новия си престоленъ градъ Бѣлица, или Дрембица. Не току-така Климентъ съградилъ въ него нова църква, която да съперничи на старата епископска църква, и манастира Св. Пантелеймонъ, въ който обичалъ често да се оттегля на почивка и въ който завършилъ земния си пжтъ.

Изтъкнатитѣ мнения по въпроса за Климентовата епархия ни се виждатъ незадоволителни главно затова, защото трѣбва да приемемъ, че епархиалната столица Бѣлица, или Дрембица, се намирала много далечъ отъ любимия на Климента градъ Охридъ. Споредъ насъ, Климентовата епархиална столица трѣбва да бжде дирена нѣкъде по-близко до Охридъ, именно въ долината на р. Черни-Дринъ, или Дримъ, между самата рѣка и Ябланската, или Бѣличката планина. Може би, тя трѣбва или да се отъждестви съ едно отъ селата Ябланица, Долна-Бѣлица и Горна-Бѣлица, намиращи се на северъ отъ гр. Струга, или да се дири нѣкъде около тѣхъ.

Името на с. Ябланица, разположено източно от върхъ Ябланица, може да се изведе отъ латинската дума *albus*, бѣлъ. Не бива да се забравя, че и самата Ябланска планина е известна на околното население и съ името си Бѣличка-планина. А споменатитѣ влашки села Горна- и Долна-Бѣлица, които сж малко по-културни и много по-стари отъ днешното кичевско село Бѣлица, иматъ и по-славно минало. За последното напомнятъ следитѣ отъ нѣкогашния храмъ, който се издигалъ на мѣстото на новата църква Св. Никола при с. Долна-Бѣлица.

Ако пъкъ началната сричка отъ името *Velitza* бжде отъждествена не съ корена бѣл-, а съ корена вел-, самото име бихме могли да сближимъ съ името на селото Велеста, или Велища, нѣкога малко гръцко село югозападно отъ Кожани, както и съ името на селото Велеша, разположено не далеко отъ лѣвия брѣгъ на р. Дринъ, въ Стружка околия, 3-4 клм. на северъ отъ с. Горна-Бѣлица. Днесъ въ това доста голѣмо село живѣятъ само албанци, ала преди вѣкове то е било славянско огнище, както може да се сѣди и по славянското му наименование. Заслужава да се спомене, че, споредъ едно народно предание, Велеша било епископско седалище на св. Климента. Разбира се, не е изключена възможността, самото предание да има новъ, книжовенъ произходъ.

Намъ се ще да вѣрваме, че едно основно историческо и археологическо проучване на гореспоменатитѣ селища ще хвърли нова и сигурна свѣтлина по въпроса за епископската столица на първия и истински просвѣтителъ на македонскитѣ българи.

Странно впечатление прави обстоятелството, дето Теофилактъ означава града Бѣлица и съ името Дрембица, което не е познато по никой другъ

книжовенъ паметникъ. Ако това име не се дължи на нѣкаква преписваческа грѣшка или заблуда и ако то не е криво изведено отъ името на р Дринъ, при която се намиралъ самиятъ градъ Бѣлица, както ние вѣрваме, то ще трѣбва да предполагаме, че съ думата *Dreßitz* Теофилактъ е отбелязалъ по грѣцки маниеръ второто славянско име на градъ Бѣлица. Въ всѣки случай, произходътъ на това име трѣбва да се свързва по-скоро съ името на р. Дринъ, или Дримъ, а не съ имената Дебъръ и Дебра, както мислѣше Баласчевъ.

Заслужава да се спомене, че въ известнитѣ грамоти на византийския императоръ Василий, съ които последниятъ основалъ Охридската архиепископия, веднага следъ като завладѣлъ западнитѣ български земи въ 1018. год., никъде не се споменава нито едно отъ дветѣ имена на Климентовия престолень градъ. Този фактъ ни заставя да предполагаме, че въ началото на XI. вѣкъ градътъ Бѣлица или е билъ вече западналъ, или пъкъ е билъ съвсемъ унищоженъ при провалата на българската държава и подчиняването на българския народъ отъ Византия. Ала едва ли ще сгрѣшимъ, ако добавимъ, че градъ Бѣлица престаналъ да бжде епископско седалище веднага следъ Климентовата смъртъ, защото неговата роля, като срѣдище на религиозния животъ въ Охридската епархия, поелъ пакъ стариятъ и културенъ градъ Охридъ.

Докъде се простира Охридската епархия въ Климентовото време, съ положителностъ не може да се каже. Може би, не ще бждемъ далече отъ истината, ако допустнемъ, че въ нейнитѣ предѣли сж влизали не само градоветѣ Охридъ и Бѣлица, за които изрично се говори въ Климентовото житие отъ Теофилакта, но още и градоветѣ Кичево и Преспа, както и сега несъществуващиятъ градъ

Мокра, които сж влизали въ състава на сжщата епархия и въ началото на XI. вѣкъ по волята на императора Василий Българоубиецъ. Навѣрно, докато Климентъ е билъ живъ, къмъ Охридската ехархия е спадала и централна Албания съ градоветъ Деволъ и Главеница. Споредъ Златарски, Снѣгаровъ и други учени, Климентовата епархия обгръщала всички земи отъ Адриатика до Вардаръ, та дори и отсамъ Вардаръ, сиречь едната трета отъ тогавашната българска държава. Да се възприеме това мнение, то значи да считаме, че въ България въ времето на Климента сж сжществували само три или малко повече епископии, когато въ действителность тѣ ще сж били много повече.

VIII.

ЕПИСКОПСКА ДЕЙНОСТЪ

Църковникъ — Просвѣтителъ — Книжовникъ Поетъ

Въ качеството си на бѣлишки, или охридски епископъ, Климентъ светителствувалъ отъ 893. до 916. год., — почти цѣли 23 години. И въпрѣки че е билъ въ напреднала възраст, съ младежки пламъ въ душата си и съ нова и удвоена енергия той се постаралъ да оправдае голѣмитъ надежди на младия си царъ Симеона и на мъдрия му баща Бориса, който отъ монашеската си келия въ преславския манастиръ Св. Пантелеймонъ до края на живота си залѣгалъ за религиозния и културенъ напредкъ на България. И денонощно той е работѣлъ, защото новата му и обширна духовна нива представлявала дива и неорана цѣлина. Тя се нуждаела отъ неговата многолика и благодатна дейность, както градинитъ се нуждаятъ отъ напоителенъ дъждъ следъ дългъ лѣтенъ пекъ и както страд-

ната душа — отъ блага и ободрителна речъ Върху нея едва ли не той самъ трѣбвало да оре, да сѣе и да жъне, защото съ подготвени работници той не разполагалъ, освенъ съ стария си сподвижникъ Наума и съ нѣкои отъ младитѣ си ученици отъ Деволската школа.

Въпрѣки негоднитѣ условия за работа въ Охридската епархия, въ която гърцизмътъ отдавна билъ свилъ гнѣздо, а пъкъ славянското население тнѣло въ непрогледния мракъ на невежеството и съ мжка отстоявало националнитѣ си права срещу пристѣпитѣ на византийската култура и на албанската грубостъ, Климентъ развилъ обширна църковна, учителска и книжовна дейность. А последната се дължи на обстоятелството, че той не се застоявалъ въ своя престолень градъ Бѣлица, а обхождалъ села и градове по цѣлата си епархия, за да сѣе евангелското слово, да буди у всички любовь къмъ просвѣтата, да осветява църкви и да отваря училища. Само когато се изморявалъ, той се усамотявалъ въ манастира си въ Охридъ, за да си отпочине и да събере прѣсни сили за нови подвизи, за нови трудове.

За резултатната дейность на Климента като разпространителъ на Христовото учение всрѣдъ македонскитѣ българи, мнозина отъ които още не били покрѣстени, говори както Теофилактъ, така и Димитъръ Хоматианъ. Последниятъ пише за нея: „Тѣй като не цѣлиятъ български народъ се бѣше просвѣтилъ чрезъ кръщение и бѣше запазилъ животинското си варварство, затова той, като озари всички съ боговдѣхновенитѣ си поучения, заведе него при богопознанието, а неговия духъ — при благодарието, като му внуши да живѣе благочинно и мѣдро“.

*

Като добър църковен администратор и примърен духовен баща на своите пасоми, на първо време Климентъ се заелъ да организира църковното дѣло въ епархията си и да го постави на по-здрави и трайни основи. За да създаде условия за творческа дейность отъ страна на завареното отъ него духовенство и отъ страна на онѣзи, които биха пожелали да се посветятъ на църковно служение подъ неговото ръководство, и за да привлече по-близо до себе си и до Христовото учение всички покръстени и непокръстени българи въ Охридската областъ, той строялъ малки, но угледни църкви и манастири.

Въ далечната сръдновѣковна доба молитвени тѣ домове обединявали не само духовенството, за да го подтикнатъ къмъ стройна и целесъобразна религиозно-просвѣтна работа, но и цѣлокупния български народъ. Въ името на Христа тѣ изисквали отъ всѣки българинъ да се подслони подъ крилото на родната си църковна власть, а чрезъ последната — и на родната си държавна власть. Освенъ това, църквитѣ и манастиритѣ по онова време сж играли ролята на истински просвѣтни огнища, сиречь на съвременнитѣ училища, понеже свещеницитѣ и монаситѣ сж били единственитѣ разпространители както на религиозни догми и на религиозенъ моралъ, така и на всѣко сръдновѣковно знание и художествено творчество всрѣдъ неукия български народъ.

И понеже Климентъ е съзнавалъ, че църквитѣ и манастиритѣ сж много важенъ факторъ за духовното обединение и за културния напредъкъ на българския народъ, затова той се грижелъ да увеличи тѣхния брой въ епархията си. Въ тази насока отъ дейността си той билъ подпомаганъ щедро и отъ българскитѣ владѣтели Бориса и Симеона. То-

ва се потвърждава донѣкжде и отъ следнитѣ думи на Димитра Хоматианъ : „А споменатия български царь Михаилъ така послушенъ на словата си го направи, че той му помагаше въ изграждането на храмове и бѣше готовъ да изпълни всѣка порѣка“.

Наистина, било поради вѣковетѣ, било поради бурнитѣ военни събития, преживѣни отсетне отъ македонскитѣ българи, следитѣ отъ Климентовото църковно строителство почти съвсемъ сж заличени. За него напомнятъ само тъмнитѣ предания и нѣмитѣ манастирски остатъци, що успѣли да преживѣятъ десетвѣковнитѣ устреми на македонскитѣ българи къмъ духовна и политическа свобода, за да свидетелствуватъ до днесъ за расовото, политическо и духовно единство на българския народъ отъ Преславъ до Охридъ.

Знае се, напримѣръ, че една отъ Климентовитѣ постройки е манастирътъ Св. Пантелеймонъ, издигнатъ на онова мѣсто край Охридъ, което било подарено на светеца отъ князь Бориса. Той билъ посветенъ на християнския цѣлителъ св. Пантелеймонъ, на когото и Борисъ издигналъ манастиръ при Преславъ въ знакъ на благодарностъ, загдето, както вече се спомена и по-рано, светецътъ му спомогналъ да се излѣкува отъ тежка болестъ. Общото име на двата манастира показва донѣкжде, че Климентъ ще е съградилъ своя манастиръ въ Охридъ съ знанието и поддръжката на князь Бориса. Въ него Климентъ обичалъ често да пребивава, за да се отдава на религиозни блѣнове, на книжовенъ трудъ или да събира сили за нова проповѣдническа и учителска дейностъ въ епархията си. Манастирътъ сжществувалъ до началото на XV вѣкъ, и мѣстното население го наричало Старъ свети Климентъ за разлика отъ църквата Св. Богородица, която охридчани нарекли въ поново време Новъ свети Климентъ. Когато Охридъ

падналъ подъ турска власть, турскитѣ колонисти заграбили манастирската земя, а въ времето на султанъ Мохамеда I превърнали манастирския храмъ въ джамия, наречена Султанъ Мохамедова джамия. Отъ нея днесъ сѣществуватъ само развалини, колкото да напомнятъ за славата на св. Климента като пръвъ славянски църковникъ, учителъ и книжовникъ въ Македония и за тежката участъ на българщината презъ вѣковната робска епоха.

Освенъ манастира Св. Пантелеймонъ, въ Охридъ св. Климентъ построилъ и една църква, отъ която днесъ нѣма ни поменъ. Споредъ Теофилакта Охридски, тя не била голѣма, и имала кръгла и заоблена форма. По външность и по вътрешната си украса тя дори надминавала старата епископска църква. По-късно за известно време служила сѣщо за епископска църква.

Предполага се, че по починъ на св. Климента билъ издигнатъ и манастирътъ Св. Димитъръ, сега въ развалини. Той се намиралъ при днешното албанско село Балши, или при нѣкогашния сръдно-вѣковенъ градъ Главеница. Навѣрно, той ще е билъ издигнатъ въ онази мѣстность, що князь Борисъ подарилъ на Климента, за да служи на последния за почивка, както се изразява житиеписецътъ Теофилактъ. Охридскиятъ архиепископъ Димитъръ Хоматианъ съобщава, че по Климентово нареждане били издигнати каменни стълбове съ важни исторически надписи въ споменатия градъ, които сѣществували до негово време, сиречь до XIII вѣкъ. Говорейки за тия паметници, той казва и следното: „Сѣщо и сега могатъ да се видятъ каменни стълбове, запазени въ Кефалиния (Главеница), върху които е начертано писмо, което означава дохаждането на цѣлия (български) народъ при Христа и приобщаването му съ Него“. Отчасти думитѣ на Хоматиана се потвърдиха презъ време

на Европейската война. Тогава една австрийска археологическа комисия, на чело съ Д-ръ Прашникеръ, откри при споменатото албанско село Балши единъ откъсъ отъ гръцки камененъ надписъ съ следното съдържание: „(При ромейския императоръ Михаила се покръсти българскиятъ князь)¹⁾ Борисъ, преименуванъ Михаилъ, съ дадения му отъ Бога народъ, въ лѣто 6374“, сиречь презъ есенъта на 865. година отъ Р. Хр., както се установява възъ основа на други, книжовни вести.

За строителната дейность на охридския светителъ мълчаливо, но убедително говори още и романтичниятъ манастиръ Св. Архангели. Той е известенъ и съ името на основателя си, св. Наумъ Охридски. Той се издига върху високо скалисто мѣсто на югоизточния брѣгъ на синьото Охридско езеро и то не далечъ отъ най-големия отъ изворитѣ, що нѣкои считатъ за глава на р. Черни-Дринъ и чиито води се вливатъ въ самото езеро. По онова време околното българско население наричало последното „Бѣлото езеро“. Споредъ най-старото житие на св. Наума, той билъ построенъ въ 900. година, а споредъ второто славянско житие на светеца — въ 905. год, и то, не ще съмнение, съ съдействието и благословението на св. Климента и съ щедрата царска поддръжка на Бориса и Симеона. Споредъ едно предание, князь Борисъ построилъ тоя манастиръ, за да се отплати на св. Наума, загдето излѣкувалъ дъщеря му отъ болестъта косопасъ. Въ манастира Наумъ изживѣлъ последнитѣ си дни, за което свидетелствува и до днесъ запазениятъ му до манастирския храмъ гробъ. За св. Наумовия манастиръ ето що се казва въ второто славянско житие на основателя му: „Наумъ съз-

¹⁾ Предполага се, че надписътъ започвалъ съ думитѣ, заградени съ скоби.

даде голѣмъ манастиръ и храмъ на името на чиноначалника архангела Михаилъ и на всички небесни сили, съ срѣдствата и повелението на благочестивия български царь Михаилъ-Борисъ и на сина му царь Симеонъ“.

Като строилъ нови и гиздави църкви и манастири въ епархията си, св. Климентъ искалъ не само да засили религиозното чувство, но и да облагороди дивитѣ нрави на своитѣ епархиоти.

*

Едновременно съ изтъкнатата си дейность, св. Климентъ правѣлъ всичко възможно, за да придобие църковниятъ животъ въ епархията му напълно националенъ, славянски обликъ. А това щѣло да се постигне, като се заличи всѣка следа отъ гръцкото богослужение, грижливо насаждано до тогава отъ Климентовитѣ предходници въ Охридъ, които сж били все отъ гръцка народность. Особено било наложително бързо да се пославянчи цѣлиятъ клиръ и да се замѣнятъ всички гръцки богослужбени книги съ съответнитѣ славянски преводи. Ето защо той гледалъ да спечели за църковното дѣло въ епархията си онѣзи будни люде, които сж познавали славянското четмо и писмо, понеже сж били питомци на основанитѣ отъ самия него училища. Едни отъ тѣхъ той рѣкополагалъ за дякони и свещеници или монаси, а други назначавалъ за четци и пѣвци при все повече увеличаващитѣ се по брой църкви и манастири или, изобщо, тамъ, където се укажела нужда отъ човѣкъ съ тѣхната подготовка. Това е вършелъ Климентъ, защото е схващалъ много добре, че българскиятъ народъ напълно ще бѣде приобщенъ къмъ Христовата църква само тогава, когато усвои отъ душа и сърдце нейното учение. А пѣкъ усвояването на вѣрскитѣ, етични и социални истини, а особено на вѣрскитѣ догми, е било възможно за неукия българ-

ринъ при условие, че тѣзи истини и догми ще му се поясняватъ отъ църковнитѣ проповѣдници на живъ и разбранъ бащинъ и майчинъ езикъ, а не на гръцки езикъ, съвсемъ непознатъ на широкитѣ народни слоеве.

*

Покрай уредбата на църковно-религиозния животъ въ епархията си, епископъ Климентъ се заелъ да посади и да разпространи въ нея славянската азбука, за да остане вѣренъ на дѣлото и на идеалитѣ на гениалнитѣ си учители Кирила и Методия. Съ нея той искалъ да помогне на македонскитѣ българи да си създадатъ своя книжнина за религиозна и свѣтска просвѣта, да вкусятъ отъ плодоветѣ на дотогавашния наученъ напредѣкъ и да си създадатъ условия за по-нататѣшното си развитие въ всички отрасли на човѣшката мисль и на човѣшката култура.

Разбира се, за осъществяването на тия благородни цели, македонскитѣ българи се нуждаели, преди всичко, отъ училища. Ето защо, както порано въ Деволската областъ, така и сега св. Климентъ положилъ голѣми грижи, за да се откриятъ по градове и села изъ епархията му училища за млади и възрастни. Въ тѣхъ нѣкакъ по-лесно и по-голѣмъ брой люде биха имали възможность да изучатъ Кирило-Методиевата азбука и умението да четатъ и пишатъ на богатата и звучна българска речъ. Освенъ това, съ помощта на тѣзи училища той тъкмѣлъ да създаде и ревностни служители на църквата, които да измѣстятъ напълно гръцкитѣ свещеници и епископи и да славянизиратъ и национализиратъ цѣлия църковенъ животъ както въ Охридско и Македония, така и въ другитѣ български земи. И чудна ревность е проявилъ Климентъ като народенъ учителъ въ истинския смисълъ на

думата ! За кратко време той създаде по едно народно училище въ всѣко по-големо селище отъ епархията си. Не ще съмнение, въ тази насока светителятъ постигналъ голѣмъ успѣхъ, защото е билъ подпомаганъ не само отъ по-стария си другаръ Наума, но и отъ по-първитѣ си и по-вещи ученици, особено отъ онѣзи, които се обрекли на църковно служение, за да бждатъ по-полезни на своя народъ.

За неуморната дейность, за организаторския талантъ и педагогическитѣ похвати на Климента като народенъ учителъ всѣки може да сѣди най-добре по следнитѣ редове, помѣстени въ пространното му житие отъ Теофилакта Охридски, а написани, безъ съмнение, отъ нѣкой Климентовъ ученикъ :

„Въ всѣка енория той имаше по нѣколцина отбрани между другитѣ — и то не съвсемъ малко на брой, понеже се наброяваха до 3500 души. Съ тѣхъ той повече дружеше и имъ поясняваше по-дълбокитѣ мѣста отъ Писанието. А насъ, смиренитѣ и недостойнитѣ, ни направи по-приближени на себе си, отколкото другитѣ, поради своята обичъ и благодѣтелство. И ние постоянно се намирахме съ него, като присѣдствувахме на всичко, каквото той вършеше и каквото говорѣше и на което учеше чрезъ едно-то и другото“.

„И ние никога не го видѣхме безъ работа, но или деца учеше — и то разнообразно : на едни посочваше начертанието на буквитѣ, на други поясняваше смисъла на написаното, а на трети наставляваше рѣшетѣ за писане, и то не само денемъ, но и нощемъ ; или се предаваше на молитва, или пъкъ се занимаваше съ четене или съ писане на книги. А понякога едновременно той извършваше две работи — пишеше и преподаваше на децата нѣкакъвъ урокъ...“ .

„Въ всѣка енория работата се извършваше отъ триста ученици, които, понеже самитѣ не получаваха никаква плата, не плащаха данѣкъ на княза, а служеха на Бога и бѣха отредени да плащатъ Нему данѣкъ, или по-добре (да кажемъ): на Въздателя“.

Отъ горнитѣ редове е явно, че именно чрезъ училището св. Климентъ си поставилъ за целъ, преди всичко, да просвѣти пасомитѣ си въ духа на новата вѣра и да славянизира и национализира цѣлия църковенъ животъ въ епархията си, въ която, както вече изтъкнахме, дотогава богослужението се извършвало, както навсѣкжде изъ България, само на гръцки езикъ, по гръцки книги и отъ гръцки свещеници и епископи.

Климентовата ревностъ по насаждането на славянското четмо и писмо не закѣснѣла да даде зрѣли и преизобилни плодове. Подобно на Деволския край, Охридската епархия станала твърде рано истинско огнище на славянска просвѣта и славянска книжнина. Едни отъ Климентовитѣ ученици, въ широкъ смисълъ на думата, ставали учители; други се посвещавали на църковна дейностъ като монаси, свещеници, или епископи, какъвто е билъ, напримѣръ, деволскиятъ епископъ Марко; трети пъкъ, покрай другото, сж работѣли и върху книжовната ни нива въ качеството си на преводачи, преписвачи или творци на оригинални творби, какъвто е билъ неизвестниятъ по име авторъ на найстарото славянско житие на св. Наума. Несъмнено, всички тия дейци сж били и най-горещи проповѣдници на новата вѣра и неуморими сѣячи на сръдно-вѣковната философска, богословска и църковно-историческа образованостъ на Византия. Като предани труженици на мисълта, на словото и на перото, тѣ спомогнали на църковното и културно дѣло въ Македония да придобие националенъ, сла-

вянски обликъ, а на самата Македония — да стане ранна люлка на българската култура.

*

Ала св. Климентъ се отличилъ не само като голѣмъ църковенъ устроителъ и като вещь учителъ и просвѣтителъ въ тъмнитѣ зори на българския духъ, но и като плодовитъ и даровитъ книжовникъ. Съ обширната си книжовна дейность, проявена съ огледъ на тогавашнитѣ религиозни и просвѣтни нужди на нашия народъ, заслужено си е спечелилъ име и на сѣщински основателъ на българската литература, и на литературенъ първенецъ отъ златния вѣкъ на българската книжнина, както обичаме да наричаме съ думитѣ на Шафарика царь Симеоновата епоха.

Къмъ книжовна дейность Климентъ билъ подтикванъ не само отъ лични, вътрешни подбуди като човѣкъ, който е свикналъ да борави съ перото, понеже повече отъ двадесетъ години помагалъ на Кирила и Методия да създадатъ славянска книжнина, но и отъ самитѣ обстоятелства въ България. До негово време народътъ ни е билъ чуждъ на книгата и на книжовната мѣдрость, защото още не познавалъ Кирило-Методиевата азбука. А българскитѣ християни вече сѣ чувствували потрѣба отъ религиозна книжнина. Тѣ жадували за нея, понеже схващали, че само тя ще имъ разкрие тайнитѣ на битието, че само тя ще ги озари съ лѣжитѣ на тогавашната сръдновѣковна наука и евангелска мѣдрость, че само тя ще даде ясни отговори на всички въпроси, които вълнували тѣхния духъ, особено на въпроситѣ за сѣщината на Бога, за произхода на всемира и човѣка, за безсмъртието на душата, за отношението на човѣка къмъ неговия Творецъ въ задгробния миръ, и за етичнитѣ и социални начала, върху които трѣбва да почива и да се развива личниятъ, семейниятъ и общественитѣ животъ.

Въ Климентовото време особно силно се чувствувала нуждата отъ богослужерна книжнина на родна, славянска речъ. Следъ 865. год., когато князь Борисъ прогласилъ България за християнска държава, а още повече следъ 870. год., — когато народътъ ни се сдобилъ съ своя независима църковна управа по силата на решението, взето отъ цариградския църковенъ съборъ на 4 мартъ сжщата година, — въ страната ни започнали да прииждатъ чужди духовници, главно гръцки свещеници и монаси, за да уреждатъ нашия църковенъ животъ и да даватъ правилна насока на религиозната мисль и на религиозното чувство у българина. Всички тѣзи духовници сж носѣли съ себе си и потрѣбната имъ богослужерна книжнина на гръцки езикъ, за да извършватъ по нея църковнитѣ служби и трѣби въ новитѣ български храмове. Обаче голѣма полза отъ тѣхъ и отъ тѣхното богослужение на гръцки езикъ българитѣ не сж могли да иматъ, тѣй като не сж разбирали нищо отъ онава, което гръцкитѣ духовници пѣли, четѣли и проповѣдвали, понеже не сж знаели гръцки езикъ.

Наистина, следъ време нѣкои мѣстни люде отъ славянско потекло успѣвали да се сдобиятъ съ свещеническо мѣсто, ала и тѣ сж извършвали богослужението по гръцки книги. Освенъ това, повечето отъ тѣхъ сж познавали гръцкия езикъ толкова, колкото да четатъ богослужернитѣ книги. Малцина сж владѣли свободно езика, за да се ползватъ отъ богатството на вѣковната църковна и богословска книжнина на тогавашна Византия. Естествено, при тѣзи условия, чрезъ гръцкото богослужение народътъ ни съвсемъ не е билъ въ състояние нито да сгрѣе сърдцето си, нито да обнови душата си, нито да убогати ума си, нито пъкъ е могълъ да разбере възвишенитѣ и безсмъртни нравствени и социални начала на Христовото уче-

ние, а още по-малко — вѣковнитѣ догми и таинствената символика на църковното богослужение.

При изтъкнатото състояние на българския църковенъ животъ до 885. год., на пристигналитѣ въ България Кирило-Методиеви ученици се налагало, по необходимостъ, да се заематъ да създадатъ славянска богослужебна и религиозно-поучителна книжнина, защото безъ нея дѣлото на младата българска църква би заприличало на кула, издигната върху пѣсъчлива основа. На първо мѣсто, тѣмъ предстояло да преведатъ отъ грѣцки на славянски, или старо-български езикъ, Евангелието, Апостола и най-необходимитѣ богослужебни книги, а следъ тѣхъ — и други творения съ тълковенъ или поучителенъ характеръ, като словата на бележититѣ църковни отци на чело съ св. Ивана Златоуста. Създаването на славянска богослужебна книжнина се вмѣнявало въ дългъ на св. Климента особено следъ 893. год., когато той, въ качеството си на бѣлишки, или охридски епископъ, грѣбвало да рѣкополага ученицитѣ си за свещеници и монаси и да работи за славянизирането и национализирането на църковния животъ въ епархията си съ тѣхна помощъ и съдействие.

Трѣбва да се признае, че науката не разполага съ писмени данни, отъ които да личи ясно, че Климентъ и Наумъ се заели съ подобна работа, ала здравиятъ разумъ налага да се възприеме подобно схващане. Защото кои други биха се заели да създаватъ българска богослужебна книжнина, ако не Кирило-Методиевитѣ ученици Климентъ и Наумъ, които имали вече многогодишна книжовна опитностъ? А да се предполага, че Методиевитѣ ученици, които били изгонени отъ Моравия голи и боси, и то следъ като лежали по затвори, сж донесли въ България готови богослужебни книги на славянски езикъ, би било голѣма наивностъ, особно

като се знае, че Климентъ и Наумъ, както и тѣхнитѣ по-млади събратя и съученици, сж пострадали тъкмо поради славянскитѣ богослужебни книги.

Срещу нашето гледище по въпроса за превода на богослужебнитѣ книги, извършенъ отъ Климента, може да ни се изтъкне обстоятелството, че нито Епископъ Константинъ, нито Иванъ Екзархъ, нито Черноризецъ Храбъръ, нито нѣкой другъ старобългарски книжовникъ споменава нѣщо за Климента като преводачъ. Споредъ всички тия писатели, човѣкътъ, който превелъ богослужебнитѣ книги, билъ свети Кирилъ, подпомогнатъ отъ брата си Методия. На този фактъ ние сме склонни да дадемъ по-друго обяснение : старобългарскитѣ книжовници изтъкватъ само Кирила и Методия като преводачи на богослужебнитѣ книги, понеже за тѣхъ сж били ценни първитѣ, Кирило-Методиевитѣ богослужебни книги, а не и онѣзи, които сж били създадени отъ други преводачи, независимо отъ това, дали тѣзи други преводачи сж били прѣки или косвени ученици на светитѣ братя.

За да потвърдимъ отчаси мисълта, че въ България Климентъ ще се е заелъ да прави новъ преводъ на богослужебната книжнина, безъ да има на рѣка старитѣ, Кирило-Методиевитѣ богослужебни книги, можемъ да посочимъ следнитѣ думи на Теофилакта Охридски: „Като предусѣти смъртъта си, (Климентъ) подари на българскитѣ църкви последенъ даръ, като прибави къвъ Триода това, което му не достигаше, а именно тогава в тоя преведе всичко, което се пѣе отъ Новата (Томината) недѣля до Петдесетница“. А кои сж били другитѣ славянски богослужебни книги, които Климентъ подарилъ на българскитѣ храмове не като последни, а като първи дарове на книжовната си дейность въ Албания и Македония ? На тоя въпросъ Теофилактъ не отговаря, ала отго-

ворътъ му се подразбира : всичкитѣ най-необходими богослужебни книги, безъ Триода ! Не може да се мисли изобщо, че Климентъ не е превелъ изново тѣзи книги, когато тѣ били най-необходимитѣ помагала на неговитѣ ученици, мнозина отъ които се готвѣли за бждещи църковни служители.

Като вѣрваме, че св. Климентъ се потрудилъ да преведе богослужебнитѣ книги, съвсемъ не можемъ да твърдимъ, че по неговитѣ стѣпки като преводачи не сж вѣрвѣли и други български труженици на перото и глашатаи на евангелското слово. Навѣрно, подъ вещото рѣководство на Наума и Климента, Преславската и Охридската школа все ще сж създали поне нѣколцина преводачи на богослужебнитѣ книги, привсе че времето е заличило всѣка следа отъ скромнитѣ имъ книжовни трудове и покрило имената имъ съ праха на вѣчната забрава.

Това схващане се налага отъ самосебе си, защото е трудно да се допуска, че всички български свещенослужители отъ златния вѣкъ на царъ Симеона сж могли по нѣкакъвъ магически начинъ да се сдобиятъ изведнажъ съ славянски богослужебни книги само отъ рода на Климентовитѣ образци. За преводъ на богослужебната книжнина, или за „приложение книгъ“ въ България въ началото на Симеоновото царуване се загатва и въ руската хроника „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ отъ 1116 год., както и въ преработения старобългарски текстъ на „Лѣтописецъ вскорѣ“ отъ патриархъ Никифора, отъ IX вѣкъ. Подобна загатка нѣкои учени откривать дори и въ познатия „Прогласъ“ на епископъ Константина, както и въ хубавото полемическо „Слово за буквитѣ“ отъ известния само по име старобългарски книжовникъ Черноризецъ Храбъръ.

Освенъ богослужебни книги, св. Климентъ е създадалъ и цѣлъ низъ отъ проповѣднически, цър-

ковно-поучителни трудове — главно, похвални слова. Сждейки по тѣхъ, доколкото сж запазени, може да се каже, че охридскиятъ светителъ не е билъ само вещь славянски книжовникъ и практиченъ църковенъ деецъ, но и отличенъ църковенъ ораторъ на своето време. Не ще съмнение, тѣ сж се появили като естественъ плодъ на неговата пасторска и проповѣдническа дейность. Предварително тѣ сж били произнасяни на църковния амвонъ въ време на службата на съответния празникъ. Отпосле Климентъ ги е предавалъ на ученицитѣ си да ги преписватъ, да ги заучватъ и да ги използватъ при сгода, защото малцина отъ ученицитѣ му сж могли сами да си съставятъ нуждитѣ проповѣди. Почти за всички господски и светителски празници презъ цѣлата година Климентъ е написалъ подходящи слова. Недѣлни поучения и слова той отбѣгвалъ да съставя, може би, защото е знаелъ за появата и сжществуването на „Поучителното евангелие“ отъ епископъ Константина, което е стѣкмено изключително отъ недѣлни проповѣди за цѣла година. Съ многобройнитѣ си проповѣднически трудове Климентъ справедливо заслужава името на пръвъ български проповѣдникъ и създателъ на българското църковно красноречие и на българската омилетична наука.

Имайки предъ видъ проповѣдническитѣ трудове и целта, що преследвалъ съ тѣхъ св. Климентъ, охридскиятъ епископъ Теофилактъ пише следнитѣ редове :

„Понеже знаеше, че народътъ е грубъ и съвсемъ затѣпѣлъ, та не разбира Писанието, и че мнозина отъ българскитѣ свещеници, които мжно разбиратъ написаното на гръцки езикъ, само сж научили да четатъ на него съ помощта на буквитѣ, и затова бѣха скотоподобни, понеже не сжществуваха на български езикъ празнични слова

— та, като съзнаваше това, той измисли срѣдство и противъ това и съ старанието си разруши стената на невежеството. За всички празници той състави слова, прости и ясни, които не съдържаха нищо нито дълбоко, нито много мѣдро, но такива, които бѣха достѣпни дори за най-простия българинъ. Съ тѣхъ той кѣрмѣше душитѣ на най-проститѣ българи; като че съ млѣко поеше тѣзи, които не бѣха въ състояние да приематъ по-твърда храна, и по този начинъ стана втори Павелъ за вторитѣ коринтяни — българитѣ. Отъ тѣзи слова (всѣки) може да научи за празничнитѣ таинства, извършвани за Христа и съ Христа. Сѣщо и за поменъ на Св. Богородица, — който, както знаете, се празнува много пѣти презъ годината, — и на нейнитѣ чудеса Климентъ посвети много похвали и разкази чрезъ своитѣ слова. Па и Кръстителя нѣма да намѣришъ лишенъ отъ похвали; даже ще научишъ и за чудеснитѣ намирания на главата му. Сѣщо тѣй ще срещнешъ житията и пѣтешествията на пророцитѣ и апостолитѣ. А чрезъ подвизитѣ на мѣченицитѣ окриленъ ще се издигнешъ къмъ Онзи, Който съ тѣхната кръвъ ги приобщи къмъ Себе Си. Обичашъ ли житейскитѣ правила на преподобнитѣ отци и харесвашъ ли живота на почти безплѣтния и безкрѣвния? — И това ще намѣришъ на български езикъ изработено отъ мѣдриятъ Климентъ“.

Като положително Климентови творби учени-тѣ считатъ само следнитѣ дванадесетъ омилегични произведения, защото въ наслова имъ Климентъ е посоченъ като тѣхенъ авторъ: 1. Поучение за празникъ на апостолъ, мѣченикъ или светецъ; 2. Поучение за празникъ на апостолъ или мѣченикъ; 3. Слово за Великденъ; 4. Слово за Преображение Господне; 5. Слово за Лазаревото възкресение; 6. Слово за Успение Богородично; 7. Слово

за пророка Захария и зачатие на св. Ивана Кръстителъ ; 8. Слово за рождението на св. Ивана Кръстителъ ; 9. Слово за св. Димитъръ Солунски ; 10. Слово за св. архангели Михаилъ и Гавриилъ ; 11. Слово за св. Климента, римски папа ; 12. Слово за св. Кирила философъ.

Съ по-голѣма или по-малка вѣроятностъ, на св. Климента се приписватъ отъ нѣкои изследователи и следнитѣ творения : 1. Слово за св. св. Кирила и Методия ; 2. Служба на св. Кирила-философъ ; 3. Житие на св. Методия ; 4. Житие на св. Кирила ; 5. Служба на св. Пантелеймона ; 6. Слово за св. 40 мъченици ; 7. Слово за Връбница ; 8. Слово за пророка Илия ; 9. Слово за богоявленското предпразднество ; 10. Слово за Богоявление ; 11. Слово за предпразднеството на Сретение Господне ; 12. Слово за блудния синъ ; 13. Слово за всѣка недѣля презъ поститѣ ; 14. Слово за предпразднеството на Благовещение ; 15. Слово за Благовещение ; 16. Слово за Мироносната недѣля ; 17. Слово за Св. Троица ; 18. Слово за Петдесетница ; 19. Слово за св. апостоли Петра и Павла ; 20. Слово за предпразднеството на Преображение ; 21. Слово за предпразднеството на Успение Богородично ; 22. Слово за отсичане главата на св. Ивана Кръстителъ ; 23. Слово за предпразднеството на Богородичното рождение ; 24. Слово за Богородичното рождение ; 25. Слово за предпразднеството на Кръстовдень ; 26. Слово за Кръстовдень ; 27. Слово за св. св. Козма и Дамянъ ; 28. Слово за св. Никола Чудотворецъ ; 29. Слово за Богородичното зачатие ; 30. Слово за Рождество Христово ; 31. Слово за Съборъ на Пресв. Богородица ; 32. Слово за св. Ирина ; 33. Слово за тритѣ вавилонски отрока ; 34. Слово за библейскитѣ праотци ; 35. Чинъ за изповѣдь ; 36. Заповѣдь на светитѣ

отци ; 37. анонимната частъ отъ Клоцовия сборникъ и др.

*

Отъ нѣкои отъ словата на св. Климента личи, че последниятъ не е билъ само голѣмъ църковенъ ораторъ, но и голѣмъ поетъ за времето си. Той билъ надаренъ съ живо въображение, съ картинна и цвѣтиста речъ и съ отзивчиво, лирическо сърдце, каквото иматъ само вдъхновенитѣ пѣвци и художници на словото. За поетическия даръ и за поетическата душа на Климента може да се сѣди по следния откъсъ отъ похвалното му слово за св. Кирила :

„И тъй, кои уста ще предадатъ сладостта на учението му ? Кой ще разкаже подвизитѣ и трудоветѣ му и добрия му животъ ? Господъ отреди, щото тия уста да бждатъ по-свѣтли отъ свѣтлината, когато просвѣтляватъ помраченитѣ отъ грохвата лъжа. Езикътъ му излѣ сладки и животворни слова. Пречестнитѣ му устни цвѣнаха чрезъ премъдростта. Пречестнитѣ му прѣсти създадохъ духовни органи и украсиха (славянския народъ) съ златозарни книги ! Чрезъ богосласнитѣ му уста се напоиха тѣзи, които жадуваха да познаятъ Бога ! Чрезъ тѣхъ мнозина се насладиха на живоносна храна ! Богъ надари много народи съ богопознание, но най-много украси съ богоизтъкания вѣнецъ многоплеменния славянски народъ, на който той бѣше изпратенъ за апостолъ ! Отъ тия уста, именно, избликна изворътъ на живоноснитѣ слова, що пои изсѣхналата ни сухота, и отъ тѣхъ бѣ свързанъ многохулниятъ езикъ на еретицитѣ ! Тия честни уста се оказаха като нѣкой серафимъ, който слави Бога, и чрезъ тѣхъ познахме Трисѣставното божество, съчетано въ едно сѣщество, но по свойства и имена раздѣляемо и еднакво прославляемо :

Съприсношщиятъ Отецъ, и Синъ, и Светъ Духъ.

„Затова, о преблажени отче Кириле, ублажавамъ твоитѣ уста, чрезъ които се излѣ духовната сладость възъ моитѣ устни! Ублажавамъ многогласния ти езикъ, съ който разпрѣсна грѣховния мракъ, като облѣ моя народъ съ заритѣ на Трибезначалното божество! Ублажавамъ многопресвѣтлото ти лице, озарило се отъ Светия Духъ, чрезъ което свѣтлината на богопознанието възсия върху моето лице, а многобожната лъжа се изкорени. Ублажавамъ златозарнитѣ ти очи, чрезъ които биде отнета слѣпотата на неразумието отъ моитѣ очи и възсия свѣтлината на богопознанието! Ублажавамъ ангелозрачнитѣ ти зеници, озарени отъ божествената слава, които (ме) освѣтиха съ боговдѣхновени думи, като прогониха сърдечната ми слѣпота! Ублажавамъ пречестнитѣ ти рѣще, чрезъ които се излѣ върху моя народъ облакътъ на богопознанието, който пои сърдцата ни, изгорѣли отъ грѣховната суша, съ роса, изтичаща отъ Бога! Ублажавамъ прѣститѣ ти, движени отъ Бога, чрезъ които се предписа на моя народъ да се освободи отъ бремето на грѣха! Ублажавамъ златозарната ти утроба, изъ която, поради твоитѣ молитви, се излѣ върху моя народъ животворната вода, що пада отъ небето! Ублажавамъ свѣтлозарнитѣ ти нозе, съ които като слънце обиколи цѣлия свѣтъ, проповѣдвайки боговдѣхновеното учение! Ублажавамъ златозарнитѣ ти стѣпки, чрезъ които насочи въ правия пѣтъ нашитѣ объркани стѣпки! Ублажавамъ пресветата ти душа, чрезъ която оздравѣха грѣховнитѣ рани на душата ми и която съ духовни слова всади разумъ въ нашитѣ сърдца! Ублажавамъ прѣститѣ ти, движени отъ Бога, чрезъ които се записа Божията премѣдрость, що разкрива богоразумнитѣ тайни! Ублажавамъ пречестната ти църква, въ която лежи

твоятъ многоразуменъ и богоречивъ органъ!“

За поетическитѣ наклонности и за поетически-тѣ опити на св. Климента ни напомня и неговиятъ биографъ, Теофилактъ Охридски, като казва: „Обилно той снабди църквата и съ молитвени и благодарствени псалмоподобни пѣсни, едни отъ които сж съставени за много светци, а други — за всенепорочната Божия майка“. А на друго мѣсто сжщиятъ се обръща къмъ светеца съ думитѣ: „Ти самъ обогати църквитѣ съ пѣсни и псалмопѣния!“

Горнитѣ вести на споменатия охридски архиепископъ даватъ право на всѣкиго да прогласи св. Климента за пръвъ поетъ на българската църква и на българския народъ изобщо, привсе че отъ самитѣ му хвалебни химни, благодарствени пѣсни или молитви и до сега не сж открити никакви следи.

Известниятъ старобългарски книжовникъ и епископъ Константинъ, който се издава за помладъ Методиевъ ученикъ и Климентовъ съученикъ и който е познатъ, между другото, и като авторъ на две стихотворения — „Азбучна молитва“ и „Прогласъ“ къмъ „Поучителното евангелие“ — ще трѣбва да отстъпи първенството си и да заеме второ мѣсто въ стълбицата на българскитѣ стихотворци.

IX

СВ. КЛИМЕНТЪ ЛИ Е СТЬКМИЛЪ КИРИЛИЦАТА

Като учителъ и книжовникъ, съ коя азбука си е служилъ св. Климентъ и той ли е стѣкмилъ църковнославянската азбука, известна въ науката подъ името кирилица?

Между днешнитѣ учени люде господствува убеждението, че светитѣ братя Кирилъ и Методий сж поставили началото на общославянската, сле-

дователно — и на българската писменостъ, съ измислената отъ тѣхъ глаголическа азбука, или глаголица. Споредъ именития хърватски ученъ Ватрославъ Ягичъ, славянскитѣ първоучители сж поизмѣнили малко външния видъ на гръцкитѣ скорописни букви, употребявани въ IX вѣкъ въ обикновения животъ въ Византия, и така сж създали повечето отъ буквитѣ на своята глаголица. Само за онѣзи славянски, сиречъ старобългарски гласки, като ж, ч, ш, ц, ч, ъ, ѣ, ю, я, ѣ и носовкитѣ ж и ѣ, за които гръцитѣ нѣмали съответни писмени знаци, — понеже не сжществуватъ въ тѣхната речъ, — тѣ измислили нови букви, като сж използвали нѣкои отъ елементитѣ на еврейската азбука. По този начинъ, именно, се появила на свѣтъ тѣхната оригинална на пръвъ погледъ глаголица. Съ нея тѣ възнамѣрявали да просвѣщаватъ българскитѣ славяни въ духа на християнството, а заминали за Моравия и тамъ положили основитѣ на славянската богослужебна книжнина и на славянската писменостъ изобщо.

Глаголическата азбука сега е позната само на малцина учени, ала нѣкога тя е била известна както на моравцитѣ и панонцитѣ около срѣдния Дунавъ, така и на другитѣ славянски народи. Най-дълбоки корени, обаче, тя е пустнала у хърватитѣ отъ рѣкитѣ Муръ и Сава до североизточния брѣгъ на Адриатическо-море. На хърватскитѣ книжовници тя е била известна дори до началото на XIX вѣкъ, особно на народното духовенство отъ хърватското Приморие, или Далмация.

Не ще съмнение, глаголицата здраво е проникнала и у нашия народъ още въ края на IX вѣкъ. Съ нея сж си служили и Кирило-Методиевитѣ ученици, като охридскитѣ светители Климентъ и Наумъ и епископъ Константинъ, когато намѣрили топълъ приемъ въ нашата земя, следъ като били

изгонени изъ Моравия въ 885. год. Казаната мисль най-красноречиво се потвърждава както отъ глаголическитѣ откъслечни надписи, намѣрени при археологическитѣ разкопки около днешния градъ Преславъ, отъ глаголическия атонски подписъ отъ 982. год., и отъ кирилско-глаголическия надписъ върху една отъ колонитѣ на манастира Св. Наумъ Охридски, така сѣщо и отъ най-старитѣ книжовни паметници, написани съ глаголическо писмо презъ X или XI вѣкъ. За нѣкои отъ глаголическитѣ паметници съ положителностъ може да се твърди, че иматъ безспоренъ български произходъ. По-важнитѣ отъ тѣзи ценни паметници сѣ Зографското четвроевангелие, Мариинското четвроевангелие, Асемановото изборно евангелие, Синайскиятъ трѣбникъ, Синайскиятъ псалтирь и Клоцовиятъ сборникъ. Последниятъ представлява малка часть отъ сборникъ съ поучителни слова отъ бележити църковни отци. Освенъ тѣзи паметници, запазени сѣ и по нѣколко листа отъ други глаголически паметници, каквито сѣ Пражкитѣ листове (два на брой), Киевскитѣ листове (7), неразчетенитѣ Рилски листове (2), Охридскитѣ два евангелски листа, Македонскиятъ листъ отъ Паренесиса на Ефремъ Сиринъ и др.

Глаголическото писмо е било познато на българскитѣ книжовници до XII—XIII вѣкъ, както личи отъ известния Битолски триодъ. Макаръ той да е писанъ толкова късно съ кирилица, авторътъ му е вмѣкналъ нѣколко думи и редове съ глаголически букви, колкото да засвидетелствува предъ бѣдещитѣ поколѣния, че не по-малко отъ два или три вѣка следъ смъртта на св. Климента българскитѣ книжовници сѣ познавали азбуката на светитѣ братя. Дори и презъ XIV в. имало български монаси на Атонъ, които боравѣли съ глаголицата, като я използвали само като тайнописни знаци, както

показва приписката на скромния книжовникъ Даниилъ, съвременникъ на българския царъ Иванъ Александъръ.

Изглежда, че Кирило-методиевата азбука, известна сега съ хърватското си име глаголическа азбука, или глаголица, най-напредъ била наричана кириловица, сиречъ Кирилова азбука, или кирилица, както се казва днесъ. За това се досѣщаме отъ свидетелството на единъ руски книжовникъ отъ XI вѣкъ по име Упиръ Лихой. Въ една своя приписка къмъ единъ книжовенъ паметникъ отъ 1047. год. той твърди, че преписалъ самия паметникъ „ис коуриловицѣ“, сиречъ направилъ своя кирилски текстъ възъ основа на по-старъ, глаголически текстъ.

По-късно, именно презъ десетия вѣкъ, въ България се появила по-нова и по-удобна за писане азбука. Тя е така наречената кирилска азбука, или кирилица. По-новитѣ книжовници я наричали така, сиречъ съ по-старото, съ истинското име на Кирило-Методиевата глаголица, понеже я считали погрѣшно за дѣло на светитѣ братя : за тѣхъ тя е била най-старата ни азбука, тъй като тѣ вече почти не познавали глаголицата.

Новата, кирилската азбука е съставена възъ основа на гръцкитѣ начални, или заглавни букви, — които били употребявани въ византийскитѣ държавни документи и въ византийската богослужебна книжнина, — и съ огледъ на дотогава използваната въ България глаголическа азбука. Както вече споменахме, днесъ тя носи името църковно-славянска азбука поради това, че въ по новитѣ вѣкове съ нея сж писани и печатани църковнитѣ книги на православнитѣ славянски народи — руситѣ, българитѣ и сърбитѣ, както и на неславянскитѣ ромъни.

Най-стариятъ датиранъ паметникъ, написанъ съ кирилица, е царь Самуиловиятъ камененъ надписъ отъ 993. год. Съ него царь Самуилъ увѣковѣчилъ паметъта на покойнитъ си родители, Никола и Рипсимия, и на брата си Давида. А по-важнитъ отъ най-старитъ книжовни паметници, сѣщо написани съ по-новата, кирилската азбука, сѣ Остромировото изборно евангелие, Савиното евангелие и Супрасълскиятъ сборникъ — все отъ X или XI вѣкъ, както се предполага.

Кой и кога точно е съставилъ новата азбука, не е известно, ала е несъмнено, че още презъ X вѣкъ тя била вече въ употрѣба на мѣстото на по-старата, глаголическата азбука и станала дори наша официална, или званична азбука. За тоя фактъ подсѣща най-хубаво Самуиловиятъ надписъ. За замѣната на глаголицата съ кирилица и на глаголическитъ богослужебни книги съ кирилски книги загатва, около 940. год., и известниятъ старобългарски писателъ Храбъръ, като казва: „Ако ли нѣкой рече, че (Кирилъ) не ги е устроилъ добре, понеже още се уреждатъ, ще кажемъ: и гръцкитъ сѣщо така сѣ били много пѣти уреждани отъ Ахила и Симаха, а следъ тѣхъ -- и отъ мнозина други. По-лесно е отпосле да се преправя, отколкото отначало да се създава“.

Здравиятъ разумъ налага всѣкому да вѣрва, че въ България св. Климентъ и св. Наумъ сѣ учили народа на славянско четмо и писмо и сѣ положили основитъ на литературния ни и културенъ животъ само съ помощъта на Кирило-Методиевата азбука, или глаголицата, съ която тѣ си служели въ земитъ на крайдунавскитъ славяни повече отъ двадесетъ години. Ала въпрѣки това, въ нашата академическа наука господствува убеждението, че св. Климентъ изневѣрилъ на дѣлото на учителитъ

си и на многогодишния си навикъ да пише съ глаголица, за да създаде друга азбука, сиречь кирилицата.

Това мнение бѣ изказано за прѣвъ пѣтъ въ науката отъ бележития чешки ученъ Павелъ Шафарикъ още преди стотина години. Поради голѣмия Шафариковъ авторитетъ, то лесно си проби пѣтъ между славиститѣ въ чужбина, а още по-лесно — въ България. У насъ то бѣ и научно защитено отъ охридчанина Г. Баласчевъ. Следъ появата на Баласчевия трудъ, посветенъ на св. Климента, то бѣ възприето безъ всѣкаква критика, като нѣкаква математическа аксиома или света догма, отъ мнозина представители на българската университетска мисль, като професоритѣ Милетичъ, Арнауловъ, Снѣгаровъ, Дуйчевъ и други.

Едничкиятъ доказъ, на който се крепи изтъкнатото мнение, споредъ което Климентъ създалъ глаголическата азбука, сѣ само нѣколко реда. Тѣ се намиратъ въ краткото грѣцко житие на светеца, написано презъ първата половина на XIII вѣкъ отъ охридския архиепископъ Димитъръ Хоматианъ, по народностъ грѣкъ. Преведени на съвременна речъ, въпроснитѣ редове буквално гласятъ следното: „Той — сиречь св. Климентъ — измисли и други писмени знаци за по-голѣма яснота, отколкото онѣзи, които изнамѣри премѣдриятъ Кирилъ. И цѣлото боговдѣхновено Писание, и похвалнитѣ слова, и житията на мѣченици, преподобни и светци, и свещенитѣ пѣсни чрезъ тѣхъ той предаде на писмо, на което прилежно научи по-разумнитѣ отъ децата; а по-достойнитѣ отъ тѣхъ възведе въ свещенически санъ“.

По-ясно е изразилъ смисъла на първото изречение отъ горния цитатъ славянскиятъ преводачъ на Хоматиановия трудъ. Той казва: Моудръст-

вова же и образы иніе словесніе, іавлѣннѣишее паче ихже знааше прѣмудри Кириль, сиречь: „Измислили и други писмени знаци, по-ясни отъ онѣзи, които познаваше премждриятъ Кириль“.

Ако трѣбва да вѣрваме на горната Хоматіанова вестъ, следва да се запитаме, кога св. Климентъ е създалъ своитѣ по-ясни букви, или кирилицата, както се мисли? Дали веднага щомъ стигналъ въ Деволската областъ и се отдалъ на учителска и проповѣдническа дейность или пъкъ по-късно — напимѣръ, когато поелъ епископския жезълъ, за да управлява Бѣлишката, или Охридската епархия?

Струва ни се, че утвърдителенъ отговоръ не може да се даде на никой отъ тѣзи два въпроса, които взаимно се изключватъ.

Ако Климентъ наистина бѣше създалъ кирилицата и ако бѣше почналъ да си служи съ нея още въ началото на учителската си и книжовна дейность между славянитѣ въ тогавашна югозападна България, старата глаголическа азбука трѣбваше да остане съвсемъ неизвестна на македонскитѣ българи и отъ нея да не сѣществувa никаква следа въ България, а найвече — въ Македония. Въ сѣщность фактитѣ говорятъ обратното. Македония е била люлката на глаголическата писменность въ България, както личи отъ обстоятелството, че македонски произходъ иматъ най-старитѣ и най-сигурнитѣ следи отъ глаголическата писменность въ нашата земя. А логическиятъ изводъ, който произтича отъ това обстоятелство, ни налага да признаемъ, че въ началото на просвѣтната си и книжовна дейность въ България Климентъ си е служилъ съ глаголическото писмо.

А да се предполага, въ съгласие съ Хоматіановото известие, че Климентъ е съставилъ кирили-

цата по-късно, напимѣрь, когато билъ изпратенъ за глава на Охридската епархия, е сжщо невъзможно. Изхождайки отъ психологическа гледна точка, трудно е да повѣрваме, че на стари години, и то следъ като е работилъ съ Кирило-Методиевата глаголица повече отъ двадесетъ години между славянитѣ въ Моравия и Панония и нѣколко години въ Деволската областъ, Климентъ би билъ въ състояние изведнажъ да се откаже отъ глаголицата, за да стѣкми новата азбука, кирилицата. То би значило, Климентъ да се отрече отъ дѣлото на великитѣ си учители и да помрачи тѣхната слава, да се откаже отъ собствената си нѣколкогодишна дейностъ въ България, да създаде смутъ въ душата на своитѣ ученици и пасоми, па и въ собствената си душа, защото въ края на живота си трѣбвало да си създава новъ книжовенъ навикъ.

Като не желаятъ да възприематъ буквалния смисълъ на Хоматиановото съобщение, споредъ което Климентъ билъ създалъ нова азбука, нѣкои наши книжовници, като Ал. Т.-Баланъ, Б. Цоневъ, Б. Пеневъ и М. Геновъ, подържатъ, че Климентъ не е измислилъ кирилицата, а я заелъ отъ Преславската областъ, кждето се била появила порано или по-късно отъ идването му въ България и кждето се наложила подъ натиска на гръцкото църковно и културно влияние. Ала и това гледище ни се вижда неприемливо не само поради причини отъ психологическо естество. Нѣмаме никакво основание да мислимъ, че, докато Климентъ билъ живъ, въ Преславския край се е ширѣла нова азбука, толкова повече че до 893. година, както е всепризнато, тамъ насаждалъ писмеността св. Наумъ, а после — епископъ Константинъ, и двамата — вѣрни и вдѣхновени ученици на светитѣ братя, и, следователно, привѣрженици на тѣхната глаголическа азбука.

Споредъ насъ, кирилицата не може да бжде дѣло на св. Климента, понеже той не е ималъ нужда отъ нея. Като преданъ ученикъ на светитѣ братья Кирилъ и Методий и като човѣкъ, който е благоговѣлъ предъ величавия имъ подвигъ, презъ цѣлия си животъ той си е служилъ само съ глаголическата азбука. Правотата на казаната мисль най-хубаво се потвърждава отъ факта, че нѣкои отъ най-старитѣ глаголически паметници, както се спомена, произхождатъ отъ Македония — земята, въ която св. Климентъ работилъ като учителъ, епископъ и книжовникъ цѣли тридесетъ години.

Твърдението на охридския архиепископъ Димитъръ Хоматианъ, отъ XIII вѣкъ, че неговиятъ светъ предшественикъ е създалъ други букви, по-ясни отъ онѣзи, които изнамѣрилъ премъдриятъ Кирилъ, е явна заблуда, естествена рожба на своето време. Отъ една страна, тя служи за укоръ на нашия народъ, загдето забравилъ произхода и историческия развой на азбуката си, ала, отъ друга страна, тя е несъмненъ доказъ, че сѣщиятъ народъ, чрезъ по-новитѣ си поколѣния, искалъ да си разреши въпроса за произхода на кирилицата, защото е билъ съ любознателенъ умъ и съ живъ и бодъръ националенъ духъ.

Появата на Хоматиановото твърдение може да се обясни по следния начинъ. Въ XIII вѣкъ, както по всички български земи, така и въ Македония нашитѣ книжовници си служели съ кирилицата, ала тѣмъ е било добре известно, че най-раннитѣ ни литературни творения сѣ били писани съ по-старата, глаголическата азбука. И понеже тѣ сѣ били напълно увѣрени, че св. Кирилъ е човѣкътъ, който е измислилъ по-старата ни азбука, по необходимостъ имъ се натрапвалъ въпросътъ : кой е измислилъ по-новата, сиречь кирилската азбука ? Но тъй като никой отъ тѣхъ не билъ въ състояние

да даде ясенъ или задоволителенъ отговоръ, между населението отъ Охридския край или между самитѣ книжовници отъ Македония се появила легенда, споредъ която създателътъ на кирилицата е билъ св. Климентъ, закрилникътъ на Охридъ и първиятъ учителъ, просвѣтителъ и славянски епископъ на българския народъ южно отъ Шаръ.

Веднажъ създадена, тази примамлива легенда се превърнала въ жива истина, поне за нѣкои отъ многобройнитѣ ревностни почитатели на охридския светителъ. Разбира се, тя не останала въ тайна и за Димитра Хоматианъ, кѣсниятъ управителъ на св. Климентовата епархия. И въ желанието си да даде повечко вести за живота и дѣлата на своя всеизвестенъ и прославенъ предшественикъ, отдавна причисленъ и въ лика на светцитѣ, Хоматианъ счелъ за свой дългъ да даде мѣсто на въпросната легенда въ краткото си гръцко житие на св. Климента, мислейки че дава изразъ на една велика истина, ужъ случайно пропуснатата отъ Теофилакта Охридски.

А че Хоматианъ не умѣлъ да се предпазва отъ заблуди и да прави разлика между истинскитѣ факти и примамливитѣ, но неоснователни измислици, показва не само погрѣшното му твърдение досежно произхода на кирилицата, но и нѣщо друго. Напримѣръ, въ пълно противоречие съ историческитѣ истини, той погрѣшно твърди, че св. Климентъ билъ посветенъ въ епископско достоинство отъ римския папа Адрианъ ; че самото посвещение станало заедно съ посвещението на учителя му Методия за моравски и „български“ архиепископъ ; че Климентъ билъ епископъ не само на Охридската епархия, а и „на цѣла Илирия и на земята, що владѣеше българскиятъ народъ“, т. е. на цѣлата българска земя, и, най-после, че сѣщиятъ български епископъ Климентъ билъ под-

властенъ на архиепископа Методия, прие се че последниятъ отдавна билъ починалъ.

Струва ни се, че къмъ токущо посоченитъ погрѣшни Хоматианови вести, всѣки съ чиста съвѣсть може да прибави и вестъта за легендата, споредъ която св. Климентъ билъ създалъ кирилската азбука.

Следъ горнитъ разсждения намъ не остава друго, освенъ да повторимъ, че презъ всичкото време на своята книжовна дейность св. Климентъ си е служилъ само съ глаголицата и че, следователно, той не може да бжде създателъ на кирилицата, сиречъ на днешната църковнославянска азбука.

Ако е необходимо тукъ да изкажемъ нашето мнение по въпроса за произхода на кирилицата, ние бихме добавили, че последната е била стъкмена въ първитъ десетъ години отъ царъ Петровата епоха отъ нѣкоя нова звезда на българския литературенъ небосводъ.

Х

ПОСЛЕДНИТЪ ГОДИНИ НА СВЕТЕЦА.

Въ началото на десетия вѣкъ, когато, благодарение на многогодишната ревностна и безкористна Климентова дейность, културниятъ напредѣкъ на Охридската епархия и на съседнитъ ѝ области започналъ да се разцвѣтява и да обещава добри плодове за по-младитъ поколѣния, сждбата отредила, българскиятъ народъ да се прости съ първитъ си просвѣтители, именно съ св. Климента и съ неговия другаръ, състрадаецъ и сътрудникъ св. Наумъ.

Следъ като цѣли седемъ години подкрепялъ Климента, за да уреди църковния и училищенъ жи-

вотъ въ епархията си съ помощта на просвѣтенъ славянски клиръ, да създаде богата славянска книжнина и да затвърди и увѣковѣчи дѣлото на светитѣ братя Кирила и Методия на българска земя, стариятъ иеромонахъ Наумъ се почувствувалъ уморенъ отъ живота. Затова, както личи отъ славянското му житие отъ X вѣкъ, той се отказалъ отъ активна дейность като учителъ и се прибралъ въ манастира си Св. Архангели, на югоизточния брѣгъ на лазурното Охридско езеро. Въ него той преживѣлъ още десетъ години въ тиха, монашеска самота, въ размисли върху живота и смъртѣта и съ надежда да намѣри вѣченъ покой на небето следъ ревностното си и безкористно сътрудничество на светитѣ братя въ Моравия и на св. Климента въ неговата Бѣлишка, или Охридска епархия. Тамъ той и починалъ на 23. декемврий 910. година въ дълбока старость. Малко преди смъртѣта си той приелъ монашески образъ, сиречъ монашеска схима, въ знакъ, че напълно се отрича отъ земния животъ и се примирява съ смъртѣта. Споредъ второто му славянско житие, познато по преписъ отъ XVI вѣкъ, Наумъ билъ облѣченъ и погребанъ отъ св. Климента. Гробътъ му и до сега сѣществува въ неговия манастиръ и предъ него благоговѣйно се прекланя всѣки манастирски поклонникъ. Той се посещава и отъ множество болни, които отиватъ да се помолятъ на светеца да ги излѣкува отъ болестѣта имъ съ своята чудодейна мощъ. Цѣли вѣкове манастирското братство е празнувало паметѣта на св. Наума ежегодно на 23. декемврий. Ала презъ 1727. година, както изтъкна най-напредъ нѣмскиятъ ученъ Гелцеръ въ труда си *Vom Heiligen Berge und aus Macedonien*, охридскиятъ архиепископъ Йоасафъ наредилъ за-напредъ Наумовата паметъ да се празнува не презъ зимата, а на 20. юний ст. ст., за да могатъ

повече почитатели на светеца да присъствуватъ на съответното храмово тържество.

Лишенъ отъ вѣрната дружба и отъ ценнитѣ съвети на своя другаръ отъ младини, св. Климентъ се почувствувалъ слабъ да продължава народо-полезната си пастирска, учителска и книжовна дейность, толкова повече че и старостъта пресушавала последнитѣ му жизнени сили. И понеже е ценѣлъ повече културния възходъ на своитѣ пасоми и разцвѣта на дѣлото, на което неуморно служилъ близо тридесетъ години въ Деволския и Охридския край, отколкото житейскитѣ примамки и личнитѣ си изгоди, той решилъ да се откаже отъ епископския си тронъ, за да изживѣе последния дѣлъ отъ земния си пѣтъ въ почивка като скроменъ монахъ, галенъ отъ мисълъта, че е изпълнилъ човѣшкия си дългъ къмъ Бога, къмъ славянството и къмъ собствения си народъ. Съ това си решение той искалъ да даде възможность на нѣкого отъ по-дейнитѣ си ученици да заеме неговото мѣсто и съ нови сили и съ по-голямъ успѣхъ да работи за тържеството на християнския свѣтогледъ, за прославата на младата българска църква и за всестранныя културенъ и политически възходъ на цѣлокупния български народъ.

Поради това, ако и да билъ въ преклонна възраст, той се явилъ предъ българския царь Симеона — навѣрно, въ Преславъ, за да му поднесе лично оставката си и да уреди въпроса за лицето, което трѣбвало да го замѣсти. Ала Симеонъ, който все още се титулувалъ князь, отказалъ да приеме оставката му, защото не искалъ нито да го огорчи на старини, нито да омаловажи заслугитѣ му като пръвъ разпространителъ на Кирило-Методиевата азбука всрѣдъ българския народъ, като създателъ на българската книжнина и като пръвъ

славянски архиерей и обновителъ на българската църква.

Споредъ пространния Климентовъ житиеписецъ Теофилактъ Охридски, когато се явилъ предъ своя владѣтель, за да му поднесе оставката си, епископътъ се обърналъ къмъ него съ следнитѣ твърде характерни думи :

— „Преблагочестиви царю ! Докато тѣлото ми понасяше трудовѣ и църковнитѣ грижи, които, споредъ мене, сж по-тежки отъ държавнитѣ, дотогава азъ считахъ, че, да оставя църквата на Бога, която Той самъ ми връчи чрезъ властѣта ти като съ ржка, е съвсемъ осждително, и дори не е свойствено за единъ наемникъ, тѣй като на наемника е присжщо да бѣга и да оставя овцетѣ, когато вълкътъ приближава. А поради каква причина азъ да напустна Божието стадо, като не виждамъ никакъвъ вълкъ ? Действително затова азъ и не го оставихъ до сега. Но когато самъ виждашъ, какъ старостѣта ме налегна и какъ многобройнитѣ трудове отнеха всичката ми сила, погрижи се за църквата и въ Господния домъ постави, който да има достатъчно тѣлесни сили, освенъ духовнитѣ, и да е по-младъ, за да се натовари съ църковнитѣ грижи ! Изпълни това последно мое желание ! Дай ми тѣзи малко дни, (що ми оставатъ), за да побеседвамъ съ себе си и Бога ! За това азъ имамъ хубаво жилище — манастирътъ. Позволи ми да умра въ него ! Вече какво общо има между мене и грижитѣ, които изискватъ и по-здрави членове ? Щомъ нѣмамъ сили да се грижа за църквата, защо да заемамъ тази длъжностъ ? Апостолъ Павелъ е казалъ, че епископството е дѣло, отъ което трѣбва да се въздържа този, който не е годенъ за работа. Гледай, да не би църквата, която при мое-то епископствуване надмина много други (църкви), да се разстрои пакъ при мене ! Напротивъ,

както казахъ, запази нейното превъзходство съ помощъта на други, които сж въ разцвѣта си, защото не е малка опасността да тръгнатъ работитѣ зле поради моята немощъ !“

Все споредъ споменатия Теофилактъ Охридски, за да застави Климента да си оттегли оставката, отъ една страна, и да изрази почитъта си къмъ него и доволството си отъ неговата почти тридесетгодишна плодотворна дейность, отъ друга страна, царъ Симеонъ му отвърналъ съ следнитѣ думи :

— „Защо така говоришъ, отче ? Какъ бихъ гледалъ да седи другъ на този престолъ, докато ти си живъ ! Какъ бихъ лишилъ царството си отъ твоитѣ архиерейски благословии ! Твоятъ отказъ отъ епископския престолъ за мене е кобна личба, че ще бжда лишенъ отъ царския престолъ. Ако съ нѣщо съмъ наскърбилъ твое преподобие, като съмъ сгрѣшилъ несъзнателно, — тъй като азъ не съзнавамъ да съмъ сгрѣшилъ въ нѣщо, — а ти, понеже ни щадишъ като баща, не искашъ да изобличишъ моето безчинство спрямо тебе и прикривашъ истинската причина подъ предлогъ на немощъ, моля, кажи ! Азъ съмъ готовъ да понеса наказание, та синътъ да излѣкува бащината си болка. Ако ли пъкъ нѣма въ какво да ни обвинишъ, защо самъ искашъ да наскърбишъ тѣзи, които съ нищо не сж те оскърбили ? Не можешъ да обвинишъ нито клира, че е непослушенъ и твърдовратъ, понеже чрезъ Евангелието ти всички прероди и ги направи преданни на себе си и на Бога, нито самитѣ насъ, че скоро отхвърляме твоитѣ заповѣди. А и у твоитѣ пасоми нѣма нѣщо друго, достойно за укоръ. Тогава защо оставяшъ децата да оплакватъ твоего безпричинно отстраняване ? Или повѣрвай, отче, или — ако ли не, — осмѣлявамъ се да кажа : каквото и да думашъ, нѣма да повѣрвамъ ; каквото и

да правишъ, нѣма да се съглася, защото мисля, че оставката подхожда само за недостойнитѣ, а ти си по-горе отъ всѣко достоинство !“

Поласканъ и ободренъ отъ думитѣ на царъ Симеона, Климентъ оттеглилъ оставката си и се завърналъ въ своя любимъ манастиръ Св. Пантелеймонъ въ гр. Охридъ. Тамъ той възнамѣрявалъ да посвети и последнитѣ си сили за по-доброто устройство на епархията си и за по-бързия напредъкъ на България въ религиозно-нравствена, просвѣтна и литературна насока, за да може и българскиятъ народъ да заживѣе напълно съ духа на тогавашната християнска цивилизация и да изравни културния си уровеньъ съ уровня на срѣдно-вѣковна Византия.

Но не следъ продължително време той почналъ да боледува и предусѣщалъ завършека на живота си. Ала като добъръ и дълбоко вѣрващъ християнинъ, за когото смъртта е край на човѣшкитѣ страдания на земята и начало на вѣченъ и блаженъ животъ на небето, Климентъ не падналъ духомъ. Въпрѣки болезненото си състояние, той продължавалъ да се грижи за пасомитѣ и за църквата си. Даже и тогава, когато боледувалъ и когато призракътъ на смъртта се мѣркалъ предъ очитѣ му, той намѣрилъ у себе си сили да преведе отъ грѣцки на български езикъ „Цвѣтния триодъ“ и да го поднесе като последенъ и предсмъртенъ даръ на българската църква и на нейнитѣ млади и ревностни славянски служители.

Не много преди да се прости съ живота и съгласно съ църковнитѣ канони, Климентъ се погрижилъ и за своето богатство — именно за книжовнитѣ си трудове, що написалъ съ собственитѣ си рѣце, и за ония скъпи дарове, що билъ получилъ „отъ благовѣрни князе и царе“. Едната половина отъ книгитѣ и отъ останалото си богатство

той завещалъ на манастира си въ Охридъ, а другата половина — на епископията, както свидетелствува охридскиятъ архиепископъ Теофилактъ. Отъ думитъ на последния не личи, дали въпросътъ се отнася за епископията въ Бѣлица, както следва да подразбираме съответния изразъ, или пъкъ за епископската църква въ Охридъ, както би могло да се предполага.

Най-сетне, следъ като управлявалъ съ честь и достоинство Охридската епархия почти цѣли 23 години, Климентъ починалъ въ манастира си Св. Пантелеймонъ на 27. юлий 916. год. ст. ст. Тѣлото му било тържествено погребано „въ предната дѣсна частъ“ на манастирския храмъ, сиречь въ дѣсната половина отъ храмовия притворъ и то въ гробъ, предварително приготвенъ отъ самия светитель. Не ще съмнение, на погребението му присъществувалъ цѣлиятъ градъ Охридъ и мнозина отъ близкитъ и далечни градове и села на епархията.

XI.

СВ. КЛИМЕНТОВИТЪ МОЩИ.

Св. Климентовитъ мощи почивали въ манастира Св. Пантелеймонъ не само до падането на Охридъ подъ турска властъ, не по-късно отъ 1405. г., но и малко по-сетне. Ала когато турскитъ колонисти въ града заграбили манастирския имотъ, а манастирския храмъ превърнали въ джамия съ имаретъ, наречена султанъ Мохамедова джамия, благочестивитъ охридчани, за да запазятъ мощитъ на любимия си светецъ, ги прибрали въ църквата Св. Богородица. Този молитвенъ домъ билъ построенъ въ 1295. год. отъ знатния византийски сановникъ Прогонъ Сгуръ и жена му Евдокия, дъщеря на им-

ператора Анроникъ Палеологъ (1282.-1328. г.) Посетне, когато турцитѣ превърнали въ джамия и старата архиепископска, или катедрална църква Св. София, строена презъ X или XI вѣкъ, църквата Св. Богородица станала катедрална, каквато е и до днесъ. Освенъ св. Климентовитѣ мощи, въ нея се намира и единъ оригиналенъ баралиефенъ образъ на светеца, изработенъ върху дърво презъ XIV вѣкъ. Поради св. Климентовитѣ мощи въ църквата, охридчани започнали да наричатъ последната „Св. Климентъ Новъ“ за разлика отъ името „Св. Климентъ Старъ“, съ което пѣкъ наричали манастира Св. Пантелеймонъ, привсе че билъ вече превърнатъ въ джамия, а по-късно — въ развалини. Св. Климентовитѣ мощи сж били упазени въ църквата Св. Богородица до день днешенъ, ала безъ черепа и една костъ отъ ржката.

Черепътъ отъ св. Климентовитѣ мощи още преди години билъ отнесенъ въ манастира Св. Иванъ Кръстителъ (Продромъ). Тоя манастиръ се намира на р. Бистрица, въ южна Македония, около осемъ километра на югъ отъ гр. Беръ (Веръ, Караферия). Нѣкога на мѣстото на манастира се намиралъ скитътъ Св. Антоний Новъ. Въ XIV вѣкъ последниятъ билъ посетенъ отъ известния български исихастъ Теодосий Търновски, учителътъ на прочутия патриархъ Евтимий, въ чието време, въ 1393. г., турцитѣ завладѣха столицата ни Търново и сложиха кръстъ на второто българско царство. При нашествието на турцитѣ на югъ, скитътъ билъ разоренъ, ала презъ XVI вѣкъ на мѣстото му нѣкой си благочестивъ монахъ Дионисий Олимпиецъ издигналъ манастира Св. Иванъ Кръстителъ, въ който се прибрали и други монаси. Било поради благоговейна почитъ къмъ св. Климента, било поради желанието си да прославятъ новия манастиръ и да привличатъ повече поклонници въ него, презъ

XVII или XVIII вѣкъ манастирскитѣ братя благочестиво откраднали, както се изразява проф. Тунишки, главата на св. Климента и я пренесли отъ охридската църква Св. Богородица въ своя манастиръ.

Една костъ отъ ржката на светеца пѣкъ се съхранява грижливо въ софийския храмъ Св. Седмочисленици. Тя е поставена въ угледна кутия съ стъкленъ капакъ, окачена предъ светия престолъ. Самата костъ е дълга около 25 см. Наскоро следъ Балканската война срещу турцитѣ, която се завърши въ 1913. год. съ печалната борба между бившитѣ балкански съюзници, костъта била донесена отъ Охридъ отъ бившия охридски митрополитъ Борисъ, сега покойникъ, и предадена на църковната управа съ специално писмо.

XII.

НАРОДНА ПОЧЕТЪ КЪМЪ СВЕТЕЦА.

Още приживе св. Климентъ билъ много известенъ и уважаванъ както въ Охридската епархия, така и въ цѣла западна Македония и Албания. Следъ смъртъта му пѣкъ живиятъ споменъ за дѣлата му и обичъта къмъ личността му неусѣтно и постепенно се превърнали въ стихийно религиозно благоговение и сжщински религиозенъ култъ. Всички, особено признателнитѣ охридчани, започнали да го почитатъ като свой покровителъ, чудотворецъ и пръвъ националенъ светецъ. Както при св. Наумовия гробъ, така и при неговото последно жилище отивали мнозина болни, за да се поклонятъ предъ нетлѣннитѣ му останки съ сладката надежда и съ дълбоката вѣра да получатъ изцѣление на тѣлеснитѣ си недѣзи и болести и на душевнитѣ си страдания. И понеже не малцина се завръ-

щали ободрени духомъ, съ намалени страдания или пъкъ съвършено здрави, затова славата на св. Климента като лѣчитель и чудотворецъ изъ день въ день расла. Заедно съ името му, тя се предавала отъ ухо на ухо и се разнасяла отъ уста на уста като нѣкоя крилата мълва между цѣлото българско население отъ Охридъ къмъ приоблачните върхове на Шаръ, Рила и Пиринъ и къмъ водитѣ на рѣката Бистрица и на Адриатическо море. Дори и албанцитѣ и турцитѣ, които се заселили по-късно въ Охридъ, започнали да почитатъ св. Климента като свой светецъ и чудотворецъ. Него последнитѣ наричали Синанъ-баба, — по името, както се предполага, на онзи турски пълководецъ, който билъ погребанъ при Климентовия манастиръ Св. Пантелеймонъ, следъ като последниятъ билъ превърнатъ въ джамия.

За известността на св. Климента като чудотворецъ, а най-вече като лѣчитель на всички душевни и тѣлесни болести и недѣзи, не малко е допринесло, може би, и обстоятелството, че самиятъ св. Пантелеймонъ, на когото е билъ посветенъ Климентовиятъ манастиръ въ Охридъ и Борисовиятъ манастиръ при Преславъ, още отъ старо време билъ известенъ на християнския свѣтъ като лѣчитель.

Разбира се, славата на Климента е била най-голяма въ Охридъ, защото охридчани гледали на него не само като на лѣчитель, чудотворецъ и светецъ, но и като на свой земенъ закрилникъ въ време на беда, рать и моръ, и като на свой небесенъ застъпникъ презъ всички вѣкове.

Увѣковачаването на паметта и славата на св. Климента се започнало най-напредъ въ охридския манастиръ Св. Пантелеймонъ. Тамошнитѣ манастирски братя извършвали ежегодно поменъ за светеца въ деня на смъртта му, 27. юлий ст. ст. По-късно

поменъ за светеца се извършвалъ и на 25 ноемврий, въ дѣня на св. Климента, папа римски, когато народътъ ни започналъ да тачи и да празнува паметъта и на споменатия светецъ, чиито мощи ужъ открили светитѣ братя Кирилъ и Методий, както доскоро вѣрваше светътъ. Нѣкои считали погрѣшно, че на тази дата билъ роденъ нашиятъ св. Климентъ, привсе че рождениятъ му дѣнь не е посоченъ отъ никой житиеписецъ и въ никакъвъ книжовенъ паметникъ, освенъ въ единъ гръцки миней отъ XIV вѣкъ. Почетъ къмъ Климента нашата църква и нашиятъ народъ днесъ изразяватъ на 27. юлий, когато се празнува паметъта на светитѣ седмочисленици изобщо, именно на светитѣ братя Кирилъ и Методия и на тѣхнитѣ именити ученици Климентъ, Наумъ, Ангеларий, Сава и Гораздъ.

Както изглежда, не много следъ смъртъта си — навѣрно, още презъ X вѣкъ, — първиятъ учителъ, книжовникъ и църковенъ устроителъ на македонскитѣ българи е билъ постепенно и негласно прогласенъ отъ народа за светецъ. Дали и нашата върховна църковна управа, представлявана първомъ отъ преславскитѣ патриарси, а после — отъ охридскитѣ архиепископи, формално е канонизирала охридския закрилникъ и чудотворецъ, не се знае, ала сигурно е, че и тя е възприела народното схващане и твърде рано признала Климента за свой националенъ светецъ наредъ съ царь Бориса, съ Кирила и Методия и съ св. Ивана Рилски. Това личи отъ факта, че още презъ X вѣкъ нему била съставена нарочна служба на старобългарски езикъ отъ нѣкой неговъ ученикъ или почитателъ и че въ бележката срещу датата 27. юлий въ календара на Асемановото изборно евангелие, вѣроятно отъ XII вѣкъ, Климентъ е нареченъ светецъ: „Святааго святителѣ отъца нашего Климента, епископа велическаго“.

Следъ като Климентъ билъ обкръженъ отъ ореола на безсмъртието и билъ признатъ за светецъ, на сетнешнитъ български книжовници отъ Охридъ и Македония, както и на гръцкитъ охридски архиепископи, се налагало да му съставятъ жития и служби съ съответнитъ църковни пѣсни, стихири и канони. Освенъ на неизвестния по име Климентовъ ученикъ, който е написалъ краткото Наумово житие и който, вѣроятно, е билъ написалъ подобенъ трудъ и за Климента, животътъ на последния е привлѣкълъ вниманието и на охридскитъ архиепископи Теофилактъ и Димитъръ Хоматианъ. Първиятъ е авторъ на пространното житие на светеца, написано възъ основа както на по-старото, но днесъ изгубено славянско житие, така и на нѣкои охридски предания. Вториятъ пъкъ е съставилъ кратко житие, като използвалъ Теофилактовия трудъ. Въ честь на светеца споменатиятъ Теофилактъ е написалъ и църковни пѣсни, а пъкъ по-сетнешнитъ охридски архиепископи, именно Хоматианъ, Константинъ Кавасила и Григорий, както и охридчанинътъ Козма, драчки митрополитъ презъ XVII в., — хвалебни стихири и канони. Навѣрно не само като човѣкъ, който е заслужилъ на българския народъ и неговата култура, но и като общопризнатъ народенъ светецъ Климентъ е удостоенъ съ вѣченъ поменъ и въ Бориловия синодикъ отъ 1211. год. Въ последния четемъ : „На **Кирила**, философътъ, който преведе божественото писание отъ гръцки на български езикъ, и новиятъ, вториятъ апостолъ, който просвѣти българския народъ въ царуването на Михаила и на православната царица Теодора, негова майка, които украсиха божествената църква съ светитъ икони и утвърдиха православието, вѣчна паметъ ! — На брата му **Методия**, архиепископъ на панонска Моравия, който сжщо много се трудѣ

за славянскитѣ книги, вѣчна му паметъ! — На ученика му **Климента**, епископъ на велика Моравия, и на ученицитѣ му **Сава**, **Гораздъ** и **Наумъ**, които сжъ много се трудиха за славянскитѣ книги, вѣчна имъ паметъ!“

Освенъ старитѣ български книжовници и духовници на чело съ всичкитѣ охридски архиепископи отъ XI до XVIII вѣкъ, почетѣта си къмъ Климента, като националенъ светецъ и Божи угодникъ, сжъ изразявали и нѣкогашнитѣ български зографи, едничкитѣ представители на срѣдновѣковната ни живопись. За да дадатъ външенъ изразъ на своето благоговение предъ неговия светителски образъ, старитѣ български зографи го рисували по църковнитѣ стени или самъ, или пакъ заедно съ останалитѣ седмочисленици. Свети Климентъ трѣбва да е станалъ предметъ на иконографитѣ и зографитѣ още презъ X вѣкъ, ала житейскитѣ бури сжъ унищожили творенията на първитѣ му изобразители. Доколкото ни е известно, досега не е откритъ въ никоя българска църква неговъ образъ, рисуванъ преди XIV вѣкъ.

По всѣка вѣроятность, най-напредъ св. Климентъ ще е билъ изобразенъ въ охридскитѣ църкви и манастири, а по-късно — и въ църквитѣ по други български краища. И днесъ въ охридската църква Св. Климентъ Новъ се пази една стара икона съ неговия образъ. Знае се още, че презъ XIV вѣкъ светецътъ билъ изобразенъ въ пълень ръстъ, заедно съ другаря и сътрудника си св. Наума, въ новата малка охридска църква, издигната тогава въ негова честъ. Пакъ въ Охридъ билъ нарисуванъ и въ старата църква Св. Константинъ и Елена. Вънъ отъ Охридъ, Климентовиятъ образъ е билъ нарисуванъ въ по-старо или въ по-ново време въ св. Наумовия манастиръ „Св. Архангели“ заедно съ образа на самия св. Наумъ и на манастирския ктиторъ св. царъ

Борисъ. Образътъ на св. Климента е красѣлъ храмоветѣ и въ други български селища. Него намираме въ пещерната църква св. Атанасий, която се нахожда недалеко отъ манастира св. Богородица, или Калища, на западния брѣгъ на Охридското езеро ; въ църквата св. Седмопочетни, въ с. Дебърщица, Пещерска околия ; въ църквата св. Теодоръ Стратилатъ, въ с. Недобърско, разположено въ южнитѣ поли на Рила ; въ църквата св. Иванъ Богословъ, въ с. Земенъ, Кюстендилска околия, а така сѣщо и въ дебърския манастиръ св. Иванъ Бигоръ.

Почетътъ си къмъ св. Климента, както и къмъ неговия другаръ св. Наумъ, като общопризнати национални светци и закрилници, македонскитѣ българи обичали да изразяватъ и по единъ особенъ начинъ : тѣ кръщавали децата си на своитѣ любими светци, защото вѣрвали, че последнитѣ ще закрилятъ новороденитѣ презъ цѣлия имъ животъ. Затова, покрай името Наумъ, днесъ името Климентъ, или Климе, е едно отъ най-известнитѣ и обични имена на българското население въ Македония.

Изтъкнатата почеть къмъ св. Климента отъ страна на българитѣ въ Македония и въ всички останали български земи е напълно оправдана. Съ тридесетгодишната си ревностна учителска, книжовна и църковна дейность той превърна Македония въ неугасимо огнище на българската просвѣта и въ неразрушима крепость на българското народностно съзнание. Отъ нея лъчитѣ на вѣрата и науката се разливали по цѣла България, за да се слѣятъ съ тѣзи отъ Преславъ или Търново, та съ общия си блѣсъкъ задружно да озаряватъ по-силно всички български земи. Благодарение на Климента и на неговитѣ предани ученици и последователи, македонскитѣ българи заживѣли богатъ кул-

туренъ животъ много по-рано отъ всички други славянски народи и отъ повечето отъ останалитѣ европейски народи. Благодарение на Климентовата дейность, тѣ рано избистрили своя национаментъ, български духъ и съзнали, че сж плътъ и кръвъ отъ цѣлокупното българско тѣло. Все благодарение на нея, тѣ възмѣжали и закрепнали духомъ и упазили отъ забрава майчиния си и бащинъ езикъ, народностното си име и вътрешното си единство, привсе че цѣли десетъ вѣка сж били подложени на асимилаторскитѣ пристѣпи на своитѣ съседи — гърцитѣ, сърбитѣ и албанцитѣ. И въпрѣки че били далечъ отъ политическия, религиозенъ и културенъ кипежъ въ старитѣ български столици Преславъ и Търново, заедно съ сънародниците си отъ другитѣ кѣтове на обширната българска земя, и македонскитѣ българи се борѣли цѣли вѣкове, за да се запази непокѣтнато расовото, духовното и политическото единство на цѣлокупния български народъ, понеже и тѣ се вдѣхновявали отъ идеитѣ на старитѣ ни царе и на охридскитѣ светци.

Отъ признателность къмъ голѣмитѣ заслуги на св. Климента за общия напредѣкъ на българския народъ отъ Дунавъ до Егея и отъ Черно-море до Охридското езеро, днешна свободна България пѣкъ нарече съ неговото име, Св. Климентъ Охридски, единствения нашъ държавенъ университетъ. Тя се надѣва, че питомцитѣ на тоя разсадникъ на научната свѣтлина винаги ще се вдѣхновяватъ отъ идеитѣ на охридския светецъ и неговитѣ царствени покровители, за да могатъ и българитѣ, закриляни отъ свети Климентовия духъ, вѣчно да пребждатъ като свободенъ народъ и успѣшно да разрешаватъ историческитѣ си задачи като плодovити творци на духовни и материални ценности и като бодри стражи на мира и културния напредѣкъ на Балканския полуостровъ.

ЛИТЕРАТУРА

- П. Шафарикъ, Разцвѣтъ славянской письменности въ Болгаріи, 1848.
- В. Вильбасовъ, Кириллъ и Методій, ч. I, 1868; ч. II, 1871.
- А. Вороновъ, Главнѣйше источники для исторіи свв. Кирилла и Методія, 1877.
- М. Дриновъ, Новѣй церковно-славянскій памятникъ съ упоминаніемъ о славянскихъ первоучителяхъ (Съчинения, т. II, стр. 332—362).
- Е. Пѣтуховъ, Болгарскіе литературные дѣятели древнѣйшей эпохи на русской почвѣ (Ж. М. Н. Пр., 1893, апр.)
- Ст. Новакович, Први основи словенске књижевности меѣу балканскимъ словенима, 1893.
- П. Лавровъ, Климентъ, епископъ словѣнскій, трудъ В. М. Ундольскаго, 1895.
- Архиепископъ Антоній, Изъ исторіи христіанской проповѣди, 1895.
- Г. Баласчевъ, Климентъ, епископъ словѣнски, 1898.
- V. Vondrák, Studie z oboru cirkevne slov. pisemnictvi, 1903.
- Богословскій вѣстникъ, юний—августъ, 1913.
- Н. Л. Туницкій, Св. Климентъ, епископъ словенскій, 1913.
- Н. Л. Туницкій, Матеріалы для исторіи жизни и дѣятельности учениковъ свв. Кирилла и Методія, в. I, 1918.
- Ал. Чучулаинъ, Св. Климентъ словѣнски, 1915.
- Д. Т. Ласковъ, Животъ и дѣйность на св. Климентъ Охридски съ една негова изповѣдь, 1915.
- Д. Т. Ласковъ, Житие на св. Климента Охридски, 1916.
- А. Т.-Баланъ, Св. Климентъ Охридски въ книжевния поменъ и въ научното дирене, 1919.
- Ив. Снѣгаровъ, Българскія първоучители св. Климентъ Охридски, 1927.
- Ив. Снѣгаровъ, Св. Климентъ Охридски, 1927.
- В. Н. Златарски, История на българската държава, 1927. т. I, ч. 2, стр. 202—277, 351—356.
- Ю. Трифоновъ, Царь Борисъ—Михаилъ. 1927,
- В. Сл. Киселковъ, Св. Климентъ и кирилицата (въ сп. „Духовна култура“ кн. 76, 1936 год.).
- М. Геновъ, Начало и разцвѣтъ на бълг. литература, 1937.
- И. Дуйчевъ, Св. Климентъ Охридски, 1941.

ЧАСТЬ ВТОРА

**ЖИТИЯ НА ОХРИДСКИТЪ СВЕТЦИ
КЛИМЕНТЪ И НАУМЪ**

I.

ПРОСТРАННОТО ЖИТИЕ НА СВ. КЛИМЕНТА

Житие и дейность, изповѣдание и изложение на нѣкои отъ чудесата на нашия отецъ св. Климентъ, епископъ¹⁾ на българитѣ

Написано отъ светейшия и славенъ архиепископъ на Първа Юстиниана и на цѣла България Господинъ Теофилактъ²⁾, бившъ учителъ на риторитѣ въ Цариградъ.

„Дойдете, деца, послушайте ме! Дойдете, и ще разкажа на васъ — всички, които се боите отъ Бога, — за да знае да хвали Господа идещиятъ родъ — синоветѣ, които ще се родятъ, и народътъ, който се създава!“

Това е казалъ Давидъ, а ние съ него — сега. За Божията величавостъ трѣбва всѣкога и предъ всички да се говори, не само защото за Божията слава нѣма четъ, както вѣрваме, — понеже повечето нѣща ще останатъ недоизказани, колкото и да разказваме и да говоримъ, — но и защото хората, които сж най-безгрижни и заспали за добритѣ работи, нѣкакъ се сепватъ, когато имъ се разказва за величието на Божиитѣ чудеса.

Мнозина мислятъ, че въ наше време не ставатъ много нѣща отъ древността; че предишнитѣ времена сж блестяли съ чудеса и се украсявали съ живота на мжже, въ тѣла живѣли почти безтѣлес-

¹⁾ Въ гръцкото печатно издание на текста Климентъ е нареченъ архиепископъ, а въ Румянцовския ръкописъ — епископъ.

²⁾ Теофилактъ е билъ охридски архиепископъ отъ 1090 до 1109 год.

но, и че нашият родъ не билъ надаренъ отъ Бога съ нищо подобно, поради което се билъ отклонилъ отъ благочестивия животъ — като че сегашната природа не била пригодна за него. Тъ сж жалко затѣпъли, щомъ разсжждаватъ зле и повърхностно ! Защото сжщината на природата е все сжщата и не се е промѣнила, па и Господъ си е запазилъ и за наше време твърде много мжже, които просияха съ свѣтлината на своя животъ за слава на небесния Отецъ, като станаха въ свѣта свѣтила, що съдържатъ Словото на живота, безъ да преклонятъ колѣне предъ нищо отъ онова, що живѣе на земята.

Въ последнитѣ времена така просвѣтиха и страната на българитѣ блажени отци и учители, като блестнаха съ учението и съ чудесата си, и се представиха на Бога силни съ животъ и слово. Азъ желая да опиша цѣлия имъ животъ, обаче той превишава силитѣ на (моего) слово. Но дори и малко нѣщо да изложя, мисля, че ще засвидетелствувамъ и човѣколюбието, и благостта на Бога, който е съ насъ и който ще пребжде презъ всички дни до свършека на свѣта, както е обещано, па и ще посоча на всички люде, че не природата у насъ се е промѣнила, а усѣтътъ ни се е извратилъ.

А кои сж тѣзи отци, може би, желаете да узнаете ?

Методий, който украси Панонската епархия, като стана архиепископъ моравски, и Кирилъ, който бѣше силенъ въ външната философия, а още по-силенъ — въ вътрешната, и разбираше природата на онова, което сжществува, а найвече — на Онзи сжществуващъ Единъ, отъ Когото всичко отъ небитие стана битие.

Поради чистотата на живота си като приеха у себе си Бога и поради страха, що възприеха въ

утробата си, за да родятъ спасителния духъ, тъкмо тѣ възприеха доста отъ учителското слово, разпространявано на гръцки езикъ, и верижката на тази (тѣхна)³⁾ мъдростъ привлече мнозина.

Но понеже славянскиятъ, или българскиятъ народъ не разбираше Писанията, написани на гръцки езикъ, затова светцитѣ счетоха това за велика щета и безутешно скърбѣха, загдето свѣтлинкѣтъ на Писанията не се запалва въ потъмнѣлата българска страна ; тѣ скърбѣха, измѣчваха се и не имъ се искаше да живѣятъ.

И какво направиха тѣ ? Обърнаха се къмъ Утешителя, чийто пръвъ даръ сж езицитѣ и помощта на словото. И измолиха благодатъта, та да изнамѣрятъ букви, нагодени за грубия български езикъ, и да могатъ да превеждатъ божественото Писание на народенъ говоръ.

И наистина, като се предадоха на усиленъ постъ и непрестанна молитва, на тѣлесно изтощение и на душевно съкрушение и смирение, тѣ постигнаха желанието си, защото е казано : „Господъ е близу до всички, които Го призоваватъ въ истината, и, докато издуматъ, Той ще каже : Ето, дойдохъ, защото Азъ съмъ Богъ, който се приближава, а не Богъ отдалечъ“.

Така и тѣ възприеха благодатъта на Светия Духъ като готово утро, и свѣтлината на знанието озари праведницитѣ, а свързаната съ това радостъ разпилѣ предишната имъ скръбъ.

И като получиша тоя желанъ даръ, тѣ изнамѣриха славянскитѣ букви, преведоха боговдѣхновенитѣ Писания отъ гръцки езикъ на български и се погрижиха да предадатъ божественото учение

³⁾ Думитѣ, които сж заградени съ малки скоби, сж прибавени отъ насъ, за да бжде по-ясенъ смисълътъ на съответното изречение.

на най-способнитѣ си ученици. И не малцина пиха отъ извора на учението имъ. Отъ тѣхъ Гораздъ, Климентъ, Наумъ, Ангеларий и Сава бѣха отбранитѣ и водачитѣ на дружината.

А понеже знаеха, че и Павелъ е съобщавалъ на апостолитѣ за благовестуването си, затова сами се затекоха къмъ Римъ, за да покажатъ на блажения папа извършения (отъ тѣхъ) трудъ по превода на Писанията. Пжтуването не бѣ трудно, и не напраздно бързаха.

Като чу за тѣхното пристигане, Адрианъ, който блещѣше тогава на апостолския престолъ, силно се зарадва съ голѣма радостъ. Отдалеко поразенъ отъ грѣма на мълвата за светцитѣ, той пожела да види и свѣткавицата на благодатъта, що бѣше у тѣхъ, понеже изпитваше къмъ тѣзи божествени мѣже, каквото изпитваше къмъ Бога Мойсей, който пожела, да се яви лицето Му, та и съ разумъ да Го познае.

И той не можа вече да се стѣрпи. И като събра всички свещеници заедно съ архиеереитѣ, които се намираха при него, излѣзе да посрещне светцитѣ. Споредъ обичая, предъ него носѣха кръстъ и свѣтилници, чиято свѣтлина означаваше блѣсъка на радостъта (му), а може още да се каже — и сиянието на пристигащитѣ чужденци. За да ги прослави, Господъ, когото славѣха светцитѣ, благоволи тѣ да извършатъ много чудеса презъ време на влизането си.

А когато и дѣлото имъ биде показано на папата, и когато видѣ, че преводътъ на Писанията на (български) езикъ е рожба на духовна благодатъ на истинска апостолска душа, отъ радостъ той не знаеше какво да прави. Той ублажаваше мѣжетѣ, наричаше ги съ всѣкакви имена : отци, възделени

деца, своя радостъ, вѣнецъ на вѣрата, диадема на църковната слава и красота.

Следъ това какво направи той ?

Като взе преведенитѣ книги, занесе ги при божествения престолъ, като ги посвети на Бога като нѣкой (жертвенъ) приносъ, като показваше, че съ такива жертви отъ плодове на устата се угажда на Бога и че такъвъ видъ плодове Той приема вмѣсто благоуханенъ мирисъ. Па и на Словото (Божие) кое е по-драго отъ словото, което освобождава словеснитѣ отъ безсловесието, щомъ като и подобното се радва на (своето) подобие ? А пъкъ мжжетѣ той прогласи въ църквата за апостолски (мжже), понеже тѣ се бѣха натоварили съ подвигъ равенъ на Павловия и бѣха се погрижили да поднесатъ Богу дара отъ народитѣ съвършенъ и светъ.

Сетне, отъ онѣзи — които бѣха доведени отъ светцитѣ — за които учителитѣ засвидетелствуваха, че достатъчно умѣятъ да пишатъ славянски и че се отличаватъ съ благочестивия си животъ, едни папа (Адрианъ) удостои съ презвитерски чинъ, други — съ дяконски, а нѣкои — съ поддяконски.

Самия великъ Методий пъкъ рѣкоположи за епископъ на Панонска Моравия, — при все че той много се противѣше и отбѣгваше — понеже мислѣше, че не е справедливо да лишаватъ отъ това звание оногова, който се показалъ достоенъ за дѣлото, както е и еднакво грѣшно, когато се почетъ съ звание нѣкой, който е чуждъ на дѣлото, или когато нѣкой, бидейки епископъ по дѣла и достоинство, се оставя да се крие между мирянитѣ и, бидейки свѣтилникъ, се туря подъ одѣра на невидността.

Така римскиятъ първосвещеникъ удостои Методия съ епископско достоинство, или по-скоро : съ него (удостои) епископството.

А Кирила, който бѣше истински мѣдрецъ, великиятъ първосвещеникъ повика въ Светая Светихъ, за да отслужи литургията вътре въ истинската скиния и по-духовно и по-божествено да се приобщи съ светитѣ тайни и да се причести отъ новата чаша. Сякашъ нему бѣше позволено да живѣе въ тѣло, колкото да изнамѣри буквитѣ и да извърши превода на Писанията. И щомъ като така послужи на Божията воля, той биде взетъ отъ Бога, който го бѣ научилъ на разумъ. А като предустѣи своя край, той възприе монашеската схима. Привсе че отдавна я желаше, отъ смирение той странѣше отъ нея като нѣщо велико и което надминава неговата сила.

И като живѣ десетъ деня въ тоя стѣтъ¹⁾ и прибави свѣтлина къмъ свѣтлината, той се пресели въ небесата, гдето е Христосъ, като напустна долината на плача, селищата на мрака, калъта на тинята, тукашното сѣществуване. И на Бога на духоветѣ той предаде духъ, а тѣлото, което изтърпѣ доброволно умъртвяване преди естествената смъртъ, съ пѣсни бѣ тържествено погребано отъ божествения папа и отъ цѣлия клиръ въ храма на Климента, на онзи Климентъ, който придружавалъ Петра, известния водачъ на апостолитѣ, и подчинилъ елинската мѣдростъ на Христовата, като слугиня на господарка.

И Мѣдрецътъ мѣдреча прие ; великиятъ Учитель (си) прие гласа на Словото ; Наставникътъ на народитѣ въдвори при себе си тогова, който съ свѣтлината на познанието просвѣти народи.

Па и Богъ изпрати знамения, свидетелствувайки, каква слава очаква Кирила въ небесата, и превърна видимото въ възвестителъ на невидимо-

¹⁾ Тоя изразъ сѣществува въ Румянцовския ръкописъ, но не и въ грѣцкото печатно издание.

то : бѣсноватитѣ намираха изцѣление, когато идѣха при гроба, а и за много други болести благодатѣта на Светия Духъ стана бичъ-изгонителъ. Щомъ нѣкой се приближеше до гроба или призавѣше името на този богоносенъ отецъ, споредъ вѣрата си, той получаваше изцѣление на недѣжитѣ си. Поради това Кирилъ стана великъ въ устата на римлянитѣ, а още повече — въ душиѣ (имѣ), и то тѣй, че чудесата бѣха основа на славата му, а славата — поводъ за повече почитъ, а пѣкъ почитѣта къмъ светеца — утвърждение на Божията слава.

Така краятъ донесе на Кирила почетъ и отъ божествения папа, и отъ Бога.

А Методий, като изгуби сътрудника и съпѣтника, родния братъ въ всичко, и по плѣтъ и въ Господа, отдаде сърдцето си на скръбъ, понеже страдаше като човѣкъ и обичаше (като братъ). Но отъ друга страна, той се утешаваше не по-малко, ако не и повече, съ надеждата, че ще има за помощникъ въ учителската си дейность Кирила, и че колкото повече Кирилъ се приближава до Бога освободенъ отъ плѣтъта, толкова той ще му бѣде (по-голѣмъ) застѣпникъ.

А когато за Методия настана време да отпѣтува (за Моравия) и трѣбваше, най-после, да погледне къмъ епископията на тая страна, той припадна възъ братовия си гробъ и многократно спомена милото име Кирилъ. И като оплака тѣлесната си самотность и повика на помощъ силата на молитвата (му), той се запѣти съ ученицитѣ си.

Щомъ стигна въ Моравия, той стана сѣщински епископъ, като прояви всички онѣзи белези, съ които апостолъ Павелъ е нарисувалъ образа на епископа, и като надмина всички съ учителству-

ването си. Той не погребва таланта си, нито търгува съ благодатъта на духовния си даръ ; и властъта си не превърна въ властъ за удоволствие, а всички поучаваше на добро, като еднакво разпредѣляше слънцето на Словото и безъ мърка раздаваше евангелския хлѣбъ.

Па и онзи, който, още преди да стане епископъ, така залѣгаше за учителското слово и, при това, безъ да се излага на опасностъ, не трѣбваше ли той сега — когато му се повѣри това дѣло, и той пое залога, като знаеше, колко е горчива участъта на апостолъ, който не благоветствува — да се залови за учителството и да му се отдаде и по цѣлъ день да се грижи за божественитѣ слова, които му доставяха по-голѣма сладостъ, отколкото медътъ и медената пита ?

Не само тогавашния моравски князь Ростислава той не преставаше всѣки день да поучава и да настройва душата му споредъ божественитѣ заповѣди, но сѣщо и управителя на цѣла Панония, по име Коцелъ. Него той упжтваше и убеждаваше да се изпълни съ страхъ Господенъ, та чрезъ него да отбѣгва всѣко зло, като да е възпиранъ и направляванъ отъ юзда.

Освенъ това, и българския князь Борисъ, който живѣеше (въ времето) на византийския царь Михаилъ, и когото великиятъ Методий по-преди бѣ направилъ свое чедо и привлѣкълъ къмъ своя всехубавъ езикъ, и тогава той непрестанно го надаряваше съ благодеянията на своето слово.

А този Борисъ въ всѣко отношение бѣше съ здравъ умъ и способенъ за добро.

При него и българскиятъ народъ взе да се удостоява съ божественото кръщение и да се обръща къмъ християнството. И щомъ видѣха, че

върващитѣ се умножиха и че много деца се раждатъ чрезъ вода и духъ, а пъкъ се нуждаятъ отъ духовна храна, тѣзи светци — говоря за Кирила и Методия — както и по-горе казахме, изнамѣриха буквитѣ и преведоха Писанията на български езикъ, та новороденитѣ Божии деца да иматъ достатъчно божествена храна, за да растатъ духовно и да достигнатъ мѣрката на Христовата възраст.

И като се освободи така отъ скитската заблуда, българскиятъ народъ позна истинния и най-правилень пѣтъ — Христа — и, ако и късно, около единадесетия или дванадесетия часъ, съ благодатъта на Този, който го повика, все пакъ той влѣзе въ Божия виноградъ. А пъкъ повикването на този народъ стана въ шестъ хиляди триста седемдесетъ и седмата година отъ създаването на свѣта (6377 — 5508 = 869 год.).

Тѣй великиятъ Методий никога не престана да дава всѣкакви съвети на князетѣ, ту като ги упѣваше къмъ благочестивъ животъ, ту като имъ предлагаше чистото църковно учение — като да бѣше нѣкоя царска и истинска монета — и като го отпечатваше върху душитѣ имъ непокѣтното и ненакѣрнимо.

Ала и тогава имаше люде, които изопачаваха и измѣняха наредбитѣ, що нашитѣ отци сѣ предади на Божията църква. И мнозина поквариха душитѣ си чрезъ развалата, донесена отъ франкитѣ, които твърдѣха, че Синътъ е роденъ отъ Отца, а Духътъ изхожда отъ Сина.

Като възстана срещу тѣхъ, ту съ думи на Господа, ту съ изречения отъ светитѣ отци, светецътъ (Методий) обори тѣхнитѣ мѣдрувания и всѣко тѣхно превъзнасяне, което е противно на Божия разумъ. И мнозина той застави да се подчинятъ на Христа, като ги насочи отъ кривото къмъ

истинското учение и като ги превърна отъ недостойни въ честни. И затова той бѣше станалъ и бѣше наричанъ Божиѣ уста. Поради това пѣкъ вѣрнитѣ всѣкидневно се умножаваха, а Божието слово растѣше — както сме слушали Лука да казва за учението на апостолитѣ или, ако искате, споредъ казаното въ Ветхия Заветъ : „Давидовиятъ домъ се въздигаше, а Сауловиятъ домъ западеше, всѣкога намаляванъ“.

А еретическата сганъ, победена отъ силата на словото и отъ истината, единственото каквото можеше или, по-добре, каквото ѝ внушаваше тѣхниятъ баща, — който открай си бѣше човѣкоубиецъ и който се слави съ злодейството си, — само него тя вършеше, като измѣчваше светеца съ хиляди беди и изкушения.

После като примамиха съ хитростъ и Светополка, — който следъ Ростислава стана управителъ на Моравия и който бѣше грубъ човѣкъ и не разбираше доброто, — тѣ напълно го привлѣкоха къмъ своето учение. А и той, бидейки робъ на женскитѣ наслади и валяйки се въ калъта на нечестиви дѣла, можеше ли да не отдаде ума си по-скоро на тѣхъ, които му отваряха всички врати къмъ страститѣ, отколкото на Методия, който се срамуваше отъ душепагубната горчивина на всѣка наслада ?

Тъкмо което бѣ изнамѣрилъ нѣкой си Евномий, който основа аномейската ересь, за да привлѣче повече ученици, сѣщото намисли и безумниятъ франкски народъ, т. е. на грѣшницитѣ всичко да се прощава току-тъй, безъ наказание и разкаяние, стига само да се съгласятъ съ тѣхнитѣ догмати, и да се разрешава да живѣятъ въ развратъ, за да има успѣхъ лъжовното имъ учение. А то е като кога (нѣкои) взаимно си размѣнятъ : единиятъ — торъ, другиятъ — калъ, понеже сѣ до-

стойни за търговия съ подобни съкровища, въ която и купеното е гнусно, и откупътъ е мръсенъ.

По този начинъ, Светополкъ, извратенъ отъ тѣзи (франки), които всичко му позволяваха, твърде малко внимание отдаваше на Методиевитѣ думи. Напротивъ, той дори се отнасяше съ него като съ врагъ, защото е казано : мерзкото за грѣшника е благочестие. А и какви благи думи не рече на княза великиятъ (Методий) и какъ не го плашй ? Или чрезъ божественитѣ Писания той му доказваше правотата на учението си и го съветваше да гледа на тѣхъ като на нѣща, които даватъ животъ и които сж извори на спасението — защото и Господъ е училъ, че животътъ се съдържа въ проучването на Писанията, а и Исаия ни заповѣдва да черпимъ вода не отъ блатото на ереситѣ, а отъ изворитѣ на спасението, — или пъкъ го заплашваше, че ще погуби и себе си, и всичкитѣ си поданици, ако се присъедини къмъ еретицитѣ, понеже за враговетѣ си ще стане леснодостигаемъ и леснопобедимъ, защото безчестието, дори и да се разцѣвти за малко, отпосле самичко окапва, за да не се научатъ благочестивитѣ на зло. И това ще се сбъдне съ княза следъ неговата смъртъ, казваше той, което и стана споредъ предсказанията на светеца.

Но докато Методий бѣше между живитѣ, нито князътъ изваждаше на показъ сърдечната си мжка, а носѣше василиска скритъ и кърменъ въ аспидови яйца, нито правосѣдието стоварваше бича си възъ него : то държеше лжка си опънатъ и остряше меча си, но още не пущаше стрела въ сърдцето на врага, нито готвѣше ржка за ударъ. Но когато светецътъ умрѣ и всѣкакво зло настана, безъ да скрива безсрамието си подъ покровъ и подъ маска, но като безчинствува като блудница и като повдигна гонение срещу православнитѣ, то-

гава вече и Богъ не закъснѣ да отплати на княза. Но за това — по-после.

Все въ сѣщото време Методий предсказа на княза за своята смъртъ, която щѣше да дойде следъ три дни. Това предсказание той направи, както азъ мисля, за да потвърди честитѣ си наставления. А ако това предсказание, което се превърна въ дѣло, го изтъкваше като пророкъ, отъ Св. Духъ надаренъ съ дарбата да предвижда бж-дещето, то явно е, че и учението, което той проповѣдваше, е духовно и боговдѣхновено.

И като повика ученицитѣ си, той се уприличи на Павла или, по-добре, на моя Исусъ. Той ги утешавѣ и ободрявѣ съ прощални думи, като обрисова предъ децата си наследството хубаво и достойно за онѣзи трудове, що понесе, за да спечели това достояние. Може би, искате да узнаете, кое е това наследство ? — Божието слово, по-желано отъ златото и отъ многото скѣпоценни камъни, както и мъдростъта : по-добре е нея да събираме, отколкото съкровища отъ злато и сребро.

„Та вие знаете, мои мили“, — казваше той — „колко еретицитѣ сѣ силни въ злото и, изопачавайки Божието слово, какъ се грижатъ всячески да упоятъ ближнитѣ съ кално извѣртане (на вѣрата), като използватъ и изтъкватъ тѣзи две срѣдства : придумването и заплахата ; едното — за попроститѣ, а другото — за по-страхливитѣ. Но азъ се надѣвамъ, че вашитѣ души добре ще се упазятъ отъ едното и отъ другото, и ви моля (за това). Защото нито ще се увлѣчете по убедителността на словата, нито ще се подлѣжете отъ праздна измама, тѣй като сте закрепени върху скалата на апостолското изповѣдание и учение, върху която съградената църква не ще надделѣятъ адскитѣ врати, — защото правъ е, Който е обе-

щаль това —, нито пъкъ отъ нѣкакъвъ страхъ ще се поклатите въ твърдинитѣ на сърдцата си, защото вие знаете (казаното) : „Не се бойте отъ силнитѣ на деня, нито отъ тѣзи, които убиватъ тѣлото, а не могатъ да погубятъ душата. Напротивъ, укрепявайте другитѣ, за да пазятъ залога, който добихме отъ апостолитѣ и отъ по-сетнешнитѣ отци (и) който тѣ ще поискатъ отъ насъ въ деня на въздаянието. Ето, азъ ви предсказахъ и чрезъ това предсказание ви направихъ участници въ грѣха ; „защото ако не бѣхъ дошелъ и не бѣхъ имъ говорилъ, казва (Христосъ), грѣхъ не щѣха да иматъ ; азъ не съмъ виновенъ за вашата кръвъ, защото не пропуснахъ да ви известя ; напротивъ, споредъ Иезикиля, като стражъ бѣхъ буденъ на поста си ! Внимавайте, колко предпазливо трѣбва да ходите — не като немждри, а като премждри, и съ всѣка предпазливостъ гледайте да запазите и вашитѣ, и братовитѣ си сърдца ; защото всрѣдъ мрежи ще минавате и по жбѣритѣ на градски стени ще вървите ; защото и следъ смъртта ми ще се втурнатъ помежду ви люти вълци, които не пощадватъ стадото, за да увлѣкатъ подире си народа ; срещу тѣхъ застанете вие твърди въ вѣрата ! Чрезъ мене това ви завещава Павелъ, а Богъ и Отецъ, Който е надъ всички, и преди вѣковетѣ безболезнено родениятъ отъ Него Синъ, и Светиятъ Духъ, който изхожда отъ Отца, ще ви научи на всѣка истина и ще ви представи непорочни въ деня Христовъ за моя похвала“.

Като каза това и друго, по-много отъ него, той предаде духа си да го отнесатъ ангелитѣ, които го бѣха придружавали и пазили по всички пѣтища, следъ като блестѣ съ архиерейството си 24 години и съ много трудъ и подвизи като постигна спасение не само за себе си, но и за други. Защото

той не се грижеше само за себе си, а за мнозина, та да се спасятъ и тѣ, като и денемъ и нощемъ живѣеше само съ това, което бѣше полезно на другитѣ.

Това се доказва и отъ многото свещеници, дякони и поддякони, които той остави въ църковната си енория до двеста на брой, когато умираше. А ако толкова сж били само служителитѣ на олтаря, нека си представимъ, колко много ще сж били мирянитѣ ! Първенство между тѣхъ държеше Гораздъ, когото и разказътъ ни по-горе спомена между най-добритѣ Методиеви ученици и когото самиятъ светецъ прогласи за моравски архиепископъ, когато предузна за смъртта си.

Но извънредно дрѣзката тѣлпа отъ еретицици не изтърпѣ да гледа Методия да се бори съ нея като живъ дори и следъ смъртта си. Затова тѣ казаха : „Дойдете, да насилимъ Горазда и да го хванемъ съ измама : защото и животътъ му е противенъ на нашия, и държането му е различно, и грѣховетѣ ни изобличава, и, ако го оставимъ живъ, за насъ Методий въ него ще оживѣе“.

И така, тѣ го лишиха отъ епископска властъ, а нѣкого си Вихинга, — който бѣше упоенъ отъ бѣснотата на ересъта и можеше други да упои и когото тъкмо поради това Методий го бѣ предалъ на сатаната съ проклетие ведно съ онази папачъ, що вилнѣеше съ него, — О, трудове и подвизи Методиеви и Троице, която се сливашъ въ личнитѣ си свойства ! — него тѣ възкачиха на трона, или по-добре (да кажемъ) : трона унижиха тѣ чрезъ него ! Колкото чрезъ Методия се прослави и издигна надъ много (други тронове), толкова чрезъ Вихинга той пропадна въ бездната на безславието !

Тѣй противозаконно (Вихингъ) обсеби епископството, което никакъ не му се падаше, като

самъ си присвои честъ и извърши грабежъ, а чрезъ насилието отъ ржката на грѣшникъ отблъсна оно-гова, когото Богъ призова. Ересъта надигна глава и се гаври съ православното общество отъ Методиеви ученици !

И ето, като се развикаха и въстанаха срещу вѣрнитѣ, тѣ казаха : „Че защо още вѣрвате въ Методиевитѣ думи, вече смрадливи и мъртви, а не се присъедините къмъ живия архиепископъ и не изповѣдате, че Синътъ е роденъ отъ Отца, а Духътъ изхожда отъ Сина ?“

А тѣ отговориха чрезъ Горазда и Климента : „Та Методий е още живъ ! Това положително знаемъ отъ Господа, който казва : „Който вѣрва въ Него, дори и да умре, ще живѣе“, и който учи : „Богъ се нарича (Богъ) Аврамовъ, Исаковъ и Иакововъ, като (Богъ) на живи, а не на мъртви“. Та въщо, наистина, се състои нашиятъ грѣхъ, като имаме за учителъ този, който живѣе въ Господа и който духомъ се намира помежду ни, разговаря съ насъ и ни подкрепя срещу васъ ? А като намираме, че и сега новата ви вѣра още не е засвидетелствувана отъ което и да било Писание, нито е основана отъ светитѣ отци, ние се боимъ да не бждемъ изложени на проклетие, понеже Павелъ ясно казва : „Ако нѣкой ви благовестува повече отъ това, което приехте, да бжде анатема“. А ние вѣрваме въ Духа на Сина, както и въ Духа на Живота и Истината, които сж Синътъ, и въ Духа като умъ Христовъ. Но че Той произхожда отъ Сина, нито сме приемали, нито ще приемемъ, нито пъкъ ще се откажемъ отъ вѣрата и не ще бждемъ по-лоши стѣ невѣрниците. Не, кълнемъ се въ светостъта на благодатъта на (Св.) Духъ ! Ала ние вѣрваме : че Духътъ произлиза отъ Отца и че неговъ Причинителъ и Изводителъ е Родителътъ на Сина ; че той е и на Сина и чрезъ него всѣкога се раздава на достой-

нитѣ. Но едно е „да се изхожда“, а друго е „да се раздава“. Първото пояснява, какво е битието на Духа, защото както Синътъ се ражда отъ Отца, така и Духътъ изхожда. А (изразътъ) „да се раздава“ означава не вида на битието, а — обогатяване и предаване.

„Но за да пояснимъ това учение съ примѣръ, доколкото е възможно, моля те да си представишъ, че нѣкой царъ отпуска отъ съкровищата си много голѣмо богатство и че неговиятъ синъ, като го получава, го усвоява и го раздава на онѣзи, които му благоугаждатъ. Царътъ е Отецътъ; богатството, споредъ това сравнение, е Духътъ, който излиза изъ неизразимитѣ съкровища на Отца ; царскиятъ синъ пъкъ е на Отца Синътъ, на когото принадлежи и чрезъ когото се раздава Духътъ.

„Виждате, че Духътъ, както ние схващаме, не изхожда отъ Сина, а се раздава чрезъ него. Ако ли пъкъ те смущава, че Синътъ духналъ на апостолиътъ и казалъ: „Приемете Светия Духъ“, то зле си изтълкувалъ Евангелието, защото Господъ даде на апостолиътъ единъ отъ дароветѣ на Духа, именно дара да прощаватъ грѣхове, както се вижда отъ следващитѣ (евангелски думи). И у Исаия действията на духа обикновено се наричатъ духове, ала не самия Духъ тогава Той е далъ на ученицитѣ Си ; защото, ясно е, ако тогава Той бѣ далъ Духа, слизането му на Петдесетница или щѣше да бѣде излишно, или пъкъ е било на другъ духъ, щомъ не е било излишно. А какъвъ е (билъ тоя духъ) ? Както приема църквата, тя признава единственъ светъ Духъ. Ако сѣ били два, кой отъ тѣхъ не е светъ ? Ако е светъ този, който билъ даденъ чрезъ духоване и ако Господъ е далъ именно Него, а не единъ отъ дароветѣ на Духа, явно е, че не е светъ, който е слѣзълъ на Петдесетница. Но тази хула нека поразии вашитѣ глави, защото щомъ допускате две на-

чала: Отецъ — за Сина, и Синъ — за Духа, вие изманийствувате нѣкаква друга манихейска мания-щина.

„А у насъ единъ е Богъ и едно е началото на Тия, които сѣ отъ Него, — Отецътъ. За Сина той е Отецъ, а за Духа е Изводителъ, както и слънцето, привсе че е едно, служи за начало и на лѣча, и на свѣтлината или топлината. Както свѣтлината и топлината е присѣща на лѣча, така и Духътъ е присѣщъ на Сина, и свѣтлината принадлежи на лѣча, както Духътъ — на Сина, а пъкъ и дветѣ сѣ отъ едно начало. И както въ дадения примѣръ свѣтлината или топлината се предава на материалния свѣтъ чрезъ лѣча, така и Светиятъ Духъ чрезъ Сина се предава на всѣка разумна тварь.

„Ако ли пъкъ можете да посочите друго евангелие, — както Манихейтѣ (посочватъ) Томиното, — въ което се излага такова учение за Духа, докажете, че то е каноническо, и ни е ще млъкнемъ, дори нѣщо повече : ще ви почитаме като свои благодетели. Но ако църковниятъ рай се пои отъ четири начала — отъ Матей, Марко, Лука и Иоанъ — които изтичатъ отъ единъ изворъ — на това, мисля, и вие сте съгласни — то който въвежда пето евангелие, да бѣде трижди проклетъ !

„А Иоанъ ни представя Сина, който говори за Духа на истината, Който изхожда отъ Отца. Затова престанете да точите страшния мечъ противъ себе си ! Престанете да се противопоставяте на Божия Синъ, Великиятъ Благовестителъ, отъ Когото, чрезъ Когото и за Когото е цѣлото Евангелие, и безъ Духа да учите за Духа, или по-добре да кажемъ : да говорите (по внушение) отъ противния духъ !“

При тѣзи думи Вихинговитѣ съмишленици не можаха да се удържатъ. И като си запушиха уши-тѣ — единственото добро нѣщо, що можеха да извършатъ, понеже бѣха недостойни да слушатъ та-

кива думи — както тѣзи, които нѣкога пребиха съ камъни Стефана, мжжествениятъ свидетелъ на Словото, започнаха да викатъ и да разтурятъ всичко и насмалко не се нахвърляха съ рѣще срещу православнитѣ, подкрепяйки слабостта на езика си съ рѣчната си сила.

Но най-после, като наскочаха, тѣ се обърнаха къмъ последното си убѣжище, къмъ низкия Светополкъ. И тѣ наклеветиха православнитѣ, че ужъ замисляли нововъведения и щѣли да въстанатъ противъ властта му, ако не се разбератъ съ владѣтеля досежно учението, понеже противомислието е и противоборство. А той, като повика Методиевитѣ ученици, имъ рече; „Какво е това разцѣпление между васъ и защо всѣки день се спрѣчквате помежду си като врагове? Не сте ли братя всички и не сте ли отъ християнското общество? Пъкъ и защо не се спогаждате помежду си и не се погрижите да се обедините?

А тѣ като че съ устата си отговориха чрезъ устата на Горазда и Климента — понеже двамата водѣха разговора :

— О, княже, би трѣбвало много надълго да разправяме за това, защото не за дребно нѣщо и не за маловажна работа възникна у насъ опасностъ, а за църковния догматъ за блажената Троица и за душата — най-сжщественото за всички ни. Но понеже твоята незапознатостъ съ Писанията не ти позволява да изслушашъ обстойни и дълбоки разсжждения, затова на въпроса ти ще отговоримъ просто: Цѣлимъ се затова, защото и Господь е дошелъ да въвре мечъ и да отдѣли доброто отъ лошото. Пъкъ и за Давида знаемъ, че е мразѣлъ тѣзи, които мразѣли Господа, а обичалъ премного Христовитѣ приятели. Та и ние никога нѣма да признаемъ за християни онѣзи, които не приематъ Евангелието, защото докато въ него единиятъ отъ

Троицата, Божиятъ Синъ, казва : „Духъ на Истината, Който изхожда отъ Отца“, тѣзи пъкъ твърдятъ, че Духътъ изхожда отъ Сина. Но ако това действително е било тѣй, що е прѣчело на Господа да каже : „Духъ на Истината, Който изхожда отъ Мене“ ? Това е едното (съображение). А другото относно Светия Духъ изясни станалиятъ въ Цариградъ втори съборъ отъ архиереи отъ цѣлата вселена, тѣй като за това се бѣше и събралъ — да обори духобореца Македоний. Той състави Символа на вѣрата не да отмѣни съставения отъ Никейския съборъ, а да го допълни съ онова, което му липсваше — тогава още не бѣха възникнали препирнитѣ за Светия Духъ. Та това извърши той: дѣщерята запълни недоимъка на майката ! И тъкмо въ тоя Символъ, взетъ изъ гръцкитѣ книги, който всѣки день произнасяшъ въ църква и ти, княже, ние можемъ да видимъ, дали трѣбва да вѣрваме въ Духа, който изхожда отъ Сина, или (въ Духа, който изхожда) отъ Отца. А ние какъ ще се съгласимъ съ тѣзи, които мѣдруватъ въпрѣки Евангелието и въпрѣки изложението, що Духътъ внуши на Отцитѣ; — съ тѣзи, които стенатъ изподъ земята, по внушение на чревовещателитѣ ? Какво общо има между свѣтлината и тъмнината ? — казва божествениятъ апостолъ (Павелъ). И тѣй, ако тѣ промѣнятъ мненията си и ако се присъединятъ къмъ Евангелието и къмъ отцитѣ, ние ще се затечемъ къмъ тѣхъ като къмъ братя, ще ги прегърнемъ и цѣлуемъ. Ако ли пъкъ, отказвайки се отъ единствения ни наставникъ, отъ Христа, тѣ тръгнатъ по свой умъ и се заблудятъ въ помислитѣ си, ние съвсемъ нѣма да си позволимъ да тълкуваме догмата за Троицата, подъ влияние на такива наставници.

Така отговори православниятъ сонмъ чрезъ устата на Горазда и Климента, които говорѣха отъ негово име.

Но князътъ едва ли разбра нѣщичко отъ казаното, тъй като той бѣше съвършено тѣпъ, за да разбере божественитѣ истини — както защото бѣше възпитанъ повече като варваринъ, или, да кажемъ по-добре, като безсловесно животно, така и защото умътъ му бѣше помраченъ отъ мръснитѣ наслади, както се каза по-горе. Пъкъ и какъ можеше да разбере учението за Троицата човѣкътъ, който бѣше съвсемъ далече отъ светостъта на цѣломъждрието, безъ което никой не ще види Господа !

Ала подученъ отъ еретицитѣ, на които бѣше вапѣлно преданъ, той така отвърна на православнитѣ :

— Азъ признавамъ, наистина, че съмъ съвършено простъ и че не разбирамъ догмитѣ. Нима не съмъ почти неграмотенъ ! Разбира се, азъ се придържамъ и ще се придържамъ о християнството. Ала тѣзи препирни, що вие повдигате, азъ не мога да разреша чрезъ разсѣждения, нито пъкъ да различа лъжеучителя отъ православния. Затова пъкъ ще ви присѣдя като християнинъ. Разбира се, и досежно тоя догматъ азъ ще се произнеса така, както съмъ свикналъ да се произнасямъ и по други работи. Който отъ васъ дойде прѣвъ и се закълне, че вѣрва истински и православно, за него ще си помясля, че той въ нищо не отстѣпва отъ вѣрата, и нему ще повѣря и църквата, и църковното презвитерство, както е редно.

Тогава франкитѣ, съвсемъ готови за такава клетва, дори преди да дочакатъ края на княжеското решение, се заклеха и съ това утвѣрдиха нечестивото си учение, като туриха край, какъвто изискваше безумната присѣда. При такива сѣдии ересъта се увѣнча съ победа надъ православието и придоби пълна властъ да измѣчва и да разкарва вѣрнитѣ слуги на Христа и защитници на вѣрата.

Пъкъ и (князътъ) каза: „Ако ли нѣкой бжде заподозрѣнъ, че не вѣрва споредъ учението на франкитѣ, той ще бжде предаденъ на тѣхъ, за да вършатъ съ него, каквото поискатъ“.

Коя ли речъ може да изрази това, що извърши отпосле злобата, следъ като се сдоби съ власть? Истински огънь въ гора, раздухванъ отъ вѣтръ!

Еднитѣ (франкитѣ) насилваха (православнитѣ) да възприематъ нечестивия догматъ, а другитѣ (православнитѣ) бранѣха вѣрата на отцитѣ; еднитѣ бѣха готови всичко да извършатъ, а другитѣ — всичко да изтърпятъ. Едни мжчеха безчовѣчно, на други разграбваха домоветѣ, като къмъ безчестие-то прибавяха користъ, а трети влачеха голи изъ трънитѣ и то люде стари и такива, които вече бѣха преминали границитѣ на (човѣшката) възраст, опредѣлени отъ Давида.

А които отъ презвитеритѣ и дяконитѣ бѣха по-млади, тѣхъ продаваха на евреитѣ, привсе че самитѣ бѣха достойни за участъта на Юда и за бесилка. Защото, както онзи (Юда продаде) Христа, така и тѣзи (еретици продадоха) Христовитѣ слуги, или по-добре — приятелитѣ (Му), както Самиятъ Той ги нарича, а смѣя дори да кажа: и помазаницитѣ. Тѣхъ предадоха на тия, които винаги (го) преогорчаваха. А пъкъ тѣ съвсемъ не бѣха малко: до двеста се наброяваха само служителитѣ на олтара, както казахме по-преди.

А които имаха учителски чинъ, какъвто бѣше известниятъ Гораздъ, когото често споменаваме и когото — като моравски урожденецъ и като съвършенъ познавачъ и на двата езика, славянския и гръцкия, — Методиевата добродетель постави на (епископския) тронъ, а еретическата злоба лиши трона отъ едно украшение, като свали тоя мжжъ; сжщо и презвитеръ Климентъ, най-учениятъ човѣкъ; та и Лаврентий, и Наумъ, и Ангеларий —

тѣхъ и много други именити мѣже, ги оковаха въ вериги, като ги затвориха въ тъмница, кждето имъ бѣше забранена всѣкаква утеха, понеже по никакъв начинъ при тѣхъ не смѣха да пристѣпятъ нито сродници, нито познати.

Ала Господь, който утешава смиренитѣ, който лѣкува разбититѣ сърдца и който съ утеха услажда душата, съобразно съ броя на болкитѣ ѣ, Той утеша и светцитѣ, като имъ изпрати помощъ отъ Светаго.

А тѣ, привсе че бѣха обременени съ желѣзни вериги, и въ това състояние не забравяха молитвата. Напротивъ, като изпѣха пѣснитѣ на третия часъ, сетне тѣ изпѣха и припѣва следъ псалмитѣ, съ който се молимъ да се обнови и у насъ всесветиятъ Духъ, който билъ изпратенъ на апостолитѣ въ третия часъ. А Богъ, като надзърна къмъ земята, направи я да се потърси. И стана голѣмо земетресение, както (станало), когато Павелъ се молѣлъ въ вериги: сякашъ отъ небето се задалъ шумъ, и веригитѣ паднали; а тѣзи, които дотогава били затворници, станали свободни, обвързани само съ неразривната любовъ къмъ Христа.

Та наистина Богъ разтърси и смути земята. Стреснаха се, разбира се, и обитателитѣ на града. И смаяни отъ станалото, тѣ се чудѣха и недоумяваха, какво ли означава тази Божия личба. Обаче, когато приближиха затвора и видѣха, що се бѣше случило съ светцитѣ и че, следъ като паднали веригитѣ имъ, станали съвсемъ свободни и чрезъ слухъ получили божествената радостъ, както се изразява Давидъ, тичешкомъ отидоха при княза и му казаха: „Що е това? До кога ще се боримъ съ Божията сила? Още ли нѣма да погледнемъ свѣтлината на истината? Или имаме очи, и не виждаме; имаме уши, и не чуваме, както идолитѣ, за които говори Давидъ, или, ако щете, като онѣзи, които, споредъ

Исаия, приели духъ на успиване? Та нѣма ли да проумѣемъ станалото чудо? Нима не се боимъ стѣ Божията личба? Нѣма ли да бѣде по-добре за насъ, ако по-скоро отдадемъ почетъ на тѣзи, които се отърваха отъ веригитѣ?”

Но езикътъ на еретицитѣ пакъ се опита да изопачи чудото, както (езикътъ) на фарисеитѣ (изопачавалъ) това, което Господъ вършелъ нѣкога. Тѣ казваха: „Това сж явни вълшебства и дяволски магии“, като, другояче (казано), отдаваха на Велзевула необикновеността на случката, (понеже тѣ самитѣ) бѣха изпълнени съ неговата сила.

Следъ това, — понеже безумниятъ князь не можа да разбере това (чудо) — светцитѣ отново бѣха обременени съ вериги, по-тежки отъ първитѣ, и съ тъмнични мжки, по-безутешни отъ предишнитѣ. Изтекоха се три дни. И когато свършваха молитвата на третия часъ, отово стана сжщото, каквото и по преди: земетресение съ шумъ отъ небето и падане на вериги. И безъ да съобщятъ за това на княза, богоборцитѣ пакъ подложиха светцитѣ на сжщитѣ мжчения, за които тѣ самитѣ бѣха напълно достойни, споредъ сжда на правдата. Тѣй Богъ предизвика взаимно съревнование отъ едната и отъ другата страна: тукъ бѣше дѣлото на злото, а тамъ — учението, което носи радостъ.

Следъ като се изминаха десетъ дни, пакъ, за трети пжтъ, Изтокъ отгоре посети подвижницитѣ, но безчувственитѣ еретици пакъ си останаха така заслѣпени: нито кривото се изправяше, нито разумътъ (имъ) се сдобиваше съ онова, което му липсваше, за да познае доброто. И така, сврѣхъ болкитѣ отъ ранитѣ, (еретицитѣ) наложиха на светцитѣ още повече.

Понеже бѣха получили отъ княза позволение да се отнасятъ съ тѣхъ, както имъ е угодно, тѣ ги извлѣкоха изъ затвора и ги измжчиха съ безчо-

вѣчни удари, както се казва, безъ да се смилятъ нито надъ бѣлитъ коси, нито надъ тѣлесната немощъ на светцитъ, причинена отъ многото мъчения.

Ала князътъ, който бѣше робски преданъ на еретицитъ, не знаше нищо за това, защото случайно отсъствуваше. Ако бѣше се случилъ (тамъ), (еретицитъ) едва ли щѣха да постѣпятъ така съ изповѣдниците на истината: защото той, привсе че съчувствуваше на франкитъ хиляди пѣти повече и мимо полузвѣрския си и свирепъ характеръ, всепакъ уважаваше добродетельта на тия свети мъже, особено откакъ Богъ потрети чудото.

Следъ тѣзи безчовѣчни удари, (франкитъ) — безъ да позволятъ на светцитъ дори да се нахранятъ, понеже никому не разрешаваха да подхвърли дори кѣсче хлѣбъ на Христовитъ слуги, или по-добре да речемъ: на (самия) Христосъ, — ги предадоха на войници, за да ги отведатъ поотдѣлно на разни мѣста покрай рѣката Дунавъ, като обрекоха небеснитъ граждани на вѣчно изгонване отъ града.

А войниците, люде варвари, — понеже бѣха нѣмци — като увеличиха естествената си грубостъ поради предадената имъ заповѣдъ, като грабнаха светцитъ, изведоха ги изъ града и, следъ като ги съблѣкоха, подкараха ги голи. Така тѣ ги подложиха едновременно на две злини: и на безчестие, и на страдания поради студения вѣтъръ, който всѣкога духа въ крайдунавскитъ области. Даже слагаха и мечове на шиитъ имъ, ужъ да ги заколятъ; допираха и копия до снагитъ имъ, ужъ да ги прободатъ, та да преживѣятъ страхъ отъ смъртта не веднажъ, а толкова пѣти. колкото пѣти я очакваха. И (всичко) това бѣше порѣчано на войниците отъ враговетъ.

Чакъ когато тѣ се отдалечиха отъ града, вода-

читѣ, следъ като ги напустнаха, пакъ се отправиха гъмъ града.

Но понеже знаеха, че Господъ е заповѣдалъ на гоненитѣ отъ единъ градъ да бѣгатъ въ другъ градъ, Христовитѣ изповѣдници охотно се запътиха къмъ България. За България тѣ мислѣха, понеже се надѣваха, че България ще имъ даде успокоение. Но и за нея не щѣха да мислятъ, ако не укриваха пжтя си. Затова пъкъ се стараеха да се укриватъ отъ всѣкакви очи, привсе че се нуждаеха отъ храна и облѣкло и понасяха всѣкакви бедствия. И така, отъ страхъ тѣ се принудиха да се отдѣлятъ единъ отъ другъ и се разпилѣха по разни страни, споредъ Божията воля, та да привлече Евангелието по-голѣмо количество земи въ едно.

А Климентъ, като взе съ себе си Наума и Ангелария, тръгна по пжтя, който води къмъ Дунавъ. И ето, тѣ попаднаха въ едно село, въ което решиха да подкрепятъ тѣлата си, изнурени поради липса на храна и покривъ. И като разпитаха, кой въ селото е боголюбивъ, гостолубивъ и прочутъ съ благочестивия си животъ, а поради това — и синъ на Христовия миръ, тѣ, като намѣриха такъвъ, отидоха на гости у него.

Този човѣкъ имаше синъ — и еднороденъ, и хубавецъ, и въ цвѣтуща възраст. Ала щомъ чужденцитѣ влѣзоха въ кжщата, синътъ умрѣ — хубавецътъ, единственото око на баща си и прекрасно разцвѣналата се издѣнка отъ рода.

Що мислите, че бащата преживѣ? Съкрушенъ отъ такава зла участъ поради детето, какво той не надума на чужденцитѣ !

— Хубава награда за гостоприемството ми ! — (казваше той). — Затова ли ви отворихъ вратата, та да запустѣе домътъ ми, като останахъ безъ наследникъ? Затова ли ви подадохъ дѣсница, та да

изгубя тази моя единствена дѣсна рѣка? Да бѣде проклетъ деньтъ, въ който се доближихте до това село! Да потъмнѣе слънцето, което ви показва пътя до дома ми! Навѣрно, вие сте магьосници и врази на единаго Бога, та Той ме наказва, загдето приехъ подъ покрива си омразни Нему (люде). Наистина, и много други съмъ приемалъ въ къщата си; нагощавалъ съмъ ги за Бога, съ каквото съмъ ималъ, и съмъ имъ набавялъ, каквото е възможно. Ала Господъ ми умножаваше имота; той не се намаляваше, а се увеличаваше, дори въ разносикитѣ си намирахъ печалба! И семето, (посѣно) съ благословение, бѣ жетва благословена, нива преизобилна! А сега?.. О, мили мой сине! Ти, който бѣше за мене по-скѣпъ и по-милъ отъ всичкитѣ ми имоти, по-добре да се каже: по-драгъ отъ сърдцето ми и по-желанъ отъ самия ми животъ, — ти биде убитъ, щомъ влѣзоха тѣзи проклетници! Сигурно, тѣ сѣ влѣхви, демони — убийци, които се радватъ, когато мратъ децата! Но вие нѣма да се отървете отъ наказание, дори и да си послужите съ всичкитѣ си вѣлшебства! Попадали въ рѣцетѣ на баща, който поради васъ оплаква синъ — синъ хубавецъ и единороденъ, — ей сега ще получите достойна отплата за всичко, каквото направихте!

И (бащата) порѣча да имъ приготвятъ вериги и мѣчения.

Ала и самитѣ (светци) страдаха не по-малко отъ бащата, защото какво друго можеха да чувствуватъ тѣхнитѣ състрадателни и човѣколюбиви души? А освенъ това, тѣ се и срамуваха. Но като се надѣваха на вѣрата, за която, споредъ думитѣ на Господа, всичко е възможно, дори и невъзможното, тѣ намислиха да прибѣгнатъ до молитва. И като успокояваха кротко буйния гнѣвъ на бащата и смекчаваха яростта на справедливото му възмущение, тѣ му думаха:

— О, човѣче Божи, ние не сме чародеи. Напротивъ, тѣхъ ние най-тежко прокланаме. Ние служимъ на истинния Богъ, за когото знаемъ, и вѣрваме, че е страшенъ и за пазителитѣ на ада, Който само съ едно допиране съ ржка побеждава смъртта, а съ едно повикване възвръща живота на четиридневенъ и вече вмирисанъ мъртвецъ. Зато, ако мислишъ, че ние сме виновни за смъртта на твоя синъ, надѣвай се на насъ, защото ние сме убедени, че заради насъ Господъ ще му подари живота!

И действително, щомъ се помолиха за детето — О, ново чудо! О, твоята вѣчно сияеща благодать, Спасителю Христе! — на опечаления баща живъ предадоха сина!

А що (стори) бащата? — „О, светци, Божии слуги, спасители на моя домъ!“ — заговори той, понеже бѣше извънъ себе си отъ радостъ, и въ нѣкаква замая и унесеностъ викаше: „Простете, простете ми, преподобни отци! Азъ нищо не знаехъ за васъ и затоа съмъ превинovenъ. Но ето ви всичко, каквото имамъ, па и самъ ще бѣда вашъ слуга! Разполагайте съ имота ми и правете съ мене, каквото искате, стига само да гледамъ детето си, което вие сега ми родихте!“

Доволни отъ вѣрата на тоя човѣкъ и бързайки за предстоящия си пѣтъ, (светцитѣ), като ограничиха ревността му само съ това, което имъ бѣше необходимо при пѣтуването, се отправиха по пѣтя, който водѣше къмъ Дунавъ, съ голѣма честь придружени отъ онзи, който се удостои съ такова чудо.

Когато стигнаха дунавския брѣгъ и видѣха силното и, поради това, непроходимо течение, като завързаха три дървета съ лико, тѣминаха презъ рѣката, пазени отъ върховна сила. И тѣй, като избѣгаха отъ потопа на ереситѣ, тѣ се спасиха съ дърветата, по Божия промисълъ.

А когато стигнаха въ Бѣлградъ — най-бележитиятъ отъ всички крайдунавски градове, тѣ се представиха на Боритакана, който пазѣше тогава града. И когато той пожела да узнае, (светцитѣ) му разказаха всичко, каквото се бѣ случило съ тѣхъ. Научилъ това, като разбра, че тѣ сж велики и Богу приближени мѣже, той счете за потрѣбно да изпрати тѣзи чужденци при бѣлгарския князь Борисъ, понеже знаеше, че Борисъ жадува за такива мѣже. И като имъ позволи да си отдѣхнатъ следъ продължителното безпокойство, той изпрати на княза тоя скѣпоцененъ даръ, като му поясни, че тъкмо тѣзи люде сж такива, каквито той търси съ горещо желание.

Когато пристигнаха при Бориса и той ги прие съ почестъ и както се пада на мѣже, достойни за всѣко уважение и почетъ, тѣ бѣха разпитани за своитѣ патила. И тѣ му разказаха всичко отъ начало до край, безъ да пропустнатъ нѣщо.

Като изслуша това, князътъ много благодари на Бога, загдето изпрати тѣзи свои служители за благодетели на Бѣлгария, загдето подари за учители и устроители на вѣрата не обикновени мѣже, а изповѣдници и мѣченици.

Като имъ даде одежди, подходящи за свещеници, и като имъ оказа всѣкаква почетъ, той заповѣда да имъ дадатъ жилищата, които бѣха отредени за най-първитѣ му приятели. Сжщо имъ достави въ изобилие всичко необходимо, понеже хубаво знаеше, че, когато мисълта се отвлѣча отъ грижата по нѣкоя маловажна тѣлесна потрѣба, това много прѣчи на занятията, посветени на Бога. Самия него пѣкъ завладѣ силното желание всѣки день да беседва съ тѣхъ, да се запознава чрезъ тѣхъ съ древнитѣ истории и съ живота на светцитѣ, като чрезъ устата имъ прочита онова, което се намира въ Писанията.

Пъкъ и онѣзи негови приближени, които се отличаваха отъ другитѣ било по знатността на рода си, било по голѣмото си богатство, сѣщо и тѣ, като отиваха при светцитѣ като деца при учители, разпитваха (ги) за всичко досежно спасението. И като черпѣха изъ тия постоянно течещи извори, не само че сами пиеха, но и на своитѣ семейства предаваха водата. Особено отъ сърдце залѣгаха тѣ предъ светцитѣ, като всѣки отъ тѣхъ (се стараеше) да ги склони да посетятъ кѣщата му, тѣй като считаше посещението на тѣзи учители за освещение и вѣрваше, че кѣдето бѣдатъ тримата, съединени въ всичко — и духомъ и тѣломъ —, тамъ ще бѣде и Господъ.

Понеже отбѣгваха шума и понеже се стараеха да угодятъ на княза, светцитѣ не се решаваха да посещаватъ кѣщитѣ на частни лица, освенъ когато боголюбивиятъ князь се съгласѣше за това. Така и нѣкой българинъ, по име Ехачъ, а по достоинство сановникъ, следъ като ходи при княза, измоли да приеме въ кѣщата си пресветия Климентъ съ преподобния Наумъ. Понеже просителътъ на тая молба му бѣше угоденъ, князътъ на драго сърдце се съгласи и порѣча: „Приеми учителитѣ съ всѣка почестъ, докато напълно наредимъ това, което трѣбва да се направи за тѣхъ!“

Като прибра Ангелария, освети се така сѣщо и кѣщата на Часлава, защото князътъ прояви благосклонностъ и къмъ неговата молба — да приеме тоя учителъ. Но Чаславъ не можа много време да се наслаждава на неговото пребивание въ тукашния животъ, защото Ангеларий, следъ като преживѣ у него малко време, съ радостъ предаде душата си въ рѣцетѣ на светитѣ ангели.

А Климентъ и Наумъ живѣха у Ехача, удостоавани съ всѣкакви почести, като и тѣ го удо-

стояваха съ по-голѣми и по-драгоценни дарове, защото, сѣйки духовното, тѣ пожънаха плътското у тоя човѣкъ.

Понеже този истински Божи войвода Михаилъ, когото нашата повестъ нарече и Борисъ, всячески не преставахе да мисли, какъ да даде на светитѣ мѣже всичко, за да вършатъ Божието дѣло, по Божие внушение отдѣли Кутмичевица отъ Котокия и за нейнъ управителъ постави Дебета, като го повика отъ областта. На Дебета той предаде блажения Климентъ, или по-добре : на Климента предаде Добета, или още по-добре : единъ на другъ — единиятъ да бѣде послушенъ въ всичко, а другиятъ да бѣде длъженъ да се ползува отъ първия като отъ свой сътрудникъ, за да постигне, каквото пожелае.

Климентъ бѣ изпратенъ за учителъ на Кутмичевица, а къмъ всички жители на страната се издаде заповѣдь да приематъ светеца достолюбезно, да му доставятъ въ изобилие всичко, и то най-хубавото, и да го даряватъ съ дарове, та чрезъ видимитѣ нѣща всички да разкриятъ съкровището на любовта, което се раздава отъ душа.

А за да въздействува по-силно на другитѣ, самиятъ Борисъ подари на триблажения Климентъ три двореца въ Деволъ, които се отличаваха съ великолепна украса и които принадлежаха на комитския родъ. Освенъ това, той му подари и мѣста за почивка около Охридъ и Главеница.

Та ето какви и колко нѣща направи князътъ. Така именно чудната му душа — като излѣ, доколкото можеше, любовта си къмъ Христа върху Христовия служителъ, — послужи на другитѣ за примѣръ на почетъ, достойна за обичъ.

А Климентъ що направи ? Не се ли възгордѣ отъ тѣзи почести и не заживѣ ли по-разкошно,

смѣтайки се за по-горенъ, отколкото бѣше ? Не помисли ли, че всичко вече е завършилъ ? Съвсемъ не ! Напротивъ, понеже мислѣше, че още сѣнищо не бѣ послугувалъ на Христа, той считаше самитѣ почести за начало на учителскитѣ си подвизи и на проповѣдническата си ревностъ. И той никога не преставаше да се грижи, за да не би князътъ да остане излъганъ въ надеждитѣ си, щому възлагаше. Затова, като обхождаше всички области, за които споменахме, той велегласно проповѣдваше Божието спасение на езичниците и на всички изобщо, като беседваше за спасителнитѣ Христови заповѣди и за божественитѣ догмати и като доказваше, че както благочестивиятъ животъ безъ здрави догмати въ сѣщностъ е мъртво и смрадливо нѣщо, така и догмати безъ благочестивъ животъ не водятъ къмъ (вѣчния) животъ. Първото той уподобяваше на слѣпецъ, който има рѣще и нозе, а другото — на човѣкъ съ очи, но съ отрѣзани рѣще и нозе.

Въ всѣка енория той имаше по нѣколцина отбрани между другитѣ — и то не съвсемъ малко на брой, понеже се наброяваха до 3,500 души. Съ тѣхъ той повече дружеше и имъ поясняваше подълбокитѣ мѣста отъ Писанията. А насъ, смиренитѣ и недостойнитѣ, ни направи по-приближени на себе си, отколкото другитѣ, поради своята обичъ и благостъ. И ние постоянно се намирахме съ него, като присѣдствувахме на всичко, каквото той вършеше и каквото говорѣше и на което учеше чрезъ едното и другото.

Ние никога не го видѣхме безъ работа, но или деца учеше — и то разнообразно : на едни посочваше начертанието на буквитѣ, на други поясняваше смисъла на написаното, а на трети настаняваше рѣцетѣ за писане, и то не само денемъ, но и

нощемъ ; или се предаваше на молитва, или пъкъ се занимаваше съ четене или съ писане на книги. А понѣкога едновременно той извършваше две работи — пишеше и преподаваше на децата нѣкакъвъ урокъ, защото знаеше, че бездѣлието учи на всѣкакво зло, както е казала премъдростъта, която учи на всѣко добро, чрезъ едного отъ служителитѣ си.

Ето защо неговитѣ ученици бѣха най-добри отъ всички и по животъ, и по учение, защото тѣ, така добре насадени и така грижливо напоени, бѣха длъжни да израстнатъ отъ Бога. Отъ тѣхъ той рѣкополагаше четци, поддякони, дякони и свещеници.

Въ всѣка енория работата се извършваше отъ триста ученици, които, понеже самитѣ не получаваха никаква плата, не плащаха данъци на княза, а служеха на Бога и бѣха отредени да плащатъ Нему данъкъ, или по-добре (да кажемъ) : на Въздателя.

Ето що направи Климентъ презъ цѣли седемъ години.

Приблизително осмата година отъ неговото учителствуване бѣше вече и последна отъ живота на Божия рабъ Михаилъ-Борисъ, осветениятъ български князь. Княжеското достоинство пое* синъ му Владимиръ, който, следъ като князува четири години, напустна свѣта, а наследникъ на всичко стана неговиятъ братъ Симеонъ, който пръвъ биде прогласенъ за царъ на българитѣ. Него бѣ родилъ Михаилъ (-Борисъ) по свой образъ и подобие. Той бѣше възприелъ неизмѣнени чертитѣ на душевната му доброта. Къмъ всички той бѣше прямъ и добъръ, а най-много къмъ онѣзи, които се проявяваха съ благороденъ характеръ и съ истински християнски животъ. Той проявяваше гореща вѣра и

се топѣше отъ ревность къмъ Божия домъ. По този начинъ, той запълни бащиния си недоимъкъ — разшири божествената проповѣдь, а съ съградения навсѣкжде църкви затвърди православието непоклатно и откри широкъ и безпрепятственъ пътъ на Божия законъ.

Когато мѣлвата — която правѣше Климента великъ и постоянно го представляваше все по-голѣмъ въ сравнение съ мнението (му) за самия него, като (онзи), който наистина бѣ положилъ въ сърдцето си въздигане, — завладѣ силно и царь Симеона и го направи почитателъ на добродетелта на тоя учителъ, тогава царьтъ повика при себе си светеца и беседва съ него. И като усѣти освещение отъ самия му външенъ видъ, — тъй като съ външния си видъ блажениятъ вдъхваше най-голѣмо уважение дори и у враговетъ — той похвали много земята на българитъ и нарече царуването си блажено, загдето бѣ получилъ отъ Бога такова благо (— Климента).

Следъ това, като се посѣветва заедно съ поумнитъ отъ своитъ приближени, които всички уважаваха (Климента) като баща, като вѣрваха, че Богу е угодно само това, съ което нему (Клименту) изявяватъ почитъ, (царьтъ) го постави за епископъ на Дрембица или Бѣлица¹⁾, и по този начинъ Климентъ стана пръвъ епископъ на български езикъ.

А когато му се врѣчи епископското дѣло, той превърна висотата на сана въ опора за възкачване при Бога и прибави къмъ предишнитъ си трудове още много други.

Соломонъ казва : „Който трупа познания, трупа и тѣга“. А Симеонъ, като отдаде Клименту най-голѣма почитъ, увеличи му и грижата.

¹⁾ Бѣ москополското издание отъ 1742 г.: Δρεμβίτζας ἡτοι βελίτζας. Въ Румянцовския ръкописъ на мѣстото на първото име стои Δρεβενίτζας.

Като намѣри, че народътъ на тая енория е съвсемъ незапознатъ съ Божественото слово и съ Писанията и че не е обученъ въ нищо отъ онова, което краси църквата и урежда народа въ духа на благочинието и благодарието, (Климентъ) не даде сънъ на очитѣ си, нито дрѣмка на клепачитѣ си. Напротивъ, грижата си за народа считаше за своя храна и наслада. И винаги той поучаваше, винаги нареждаше, като изправяше незнанието и уреждаше безредието, като за всички ставаше всичко — споредъ нуждата на всѣкиго.

Клира той учеше на църковно благоустройство и на това, което се отнася до псалмопѣнието и молитвитѣ, така че клирицитѣ отъ епископията си той направи по нищо да не стоятъ по-долу отъ онѣзи, които се славѣха съ това, а даже и повече отъ всички да се подвизаватъ въ всичко, което е похвално.

У народа пъкъ той укрепяваше мислитѣ и върху скалата на истинското християнско богочитание устройваше крепостъта на вѣрата му, понеже народътъ бѣше съвсемъ неукъ и, да се изразимъ по-просто : скотоподобенъ.

И какво (правѣше Климентъ) ?

Той ги кърмѣше съ Словото, съ този истински хлѣбъ, който усилва, наистина, сърдцата. А нима той забравяше да храни и тѣлесно онѣзи, които виждаше да се нуждатъ отъ такава храна ? Иначе, той на половина би подражавалъ на своя Исусъ, за когото знаеше, че заедно съ поучаването хранѣлъ неразумнитѣ и съ хлѣбъ. Ето защо пъкъ бѣше и баща на сирацитѣ, и помощникъ на вдовицитѣ, за които се грижеше всячески. Вратитѣ му бѣха отворени за всѣки беднякъ, и странникъ не ношуваше навънъ отъ тѣхъ.

За образецъ на живота си той бѣше си поставилъ великия Методий. И той се грижеше и молѣ-

ше за това, да не би да се отклони отъ него. И като постави за примѣръ на живота си неговия животъ и неговата дейность, прилични на нѣкоя картина отъ опитенъ живописецъ, той внимателно изобразяваше себе си като него. А той познаваше живота му като никой другъ, защото бѣше тръгналъ следъ него още отъ младини и ранни години и съ очитѣ си бѣше видѣлъ всички дѣла на учителя си.

Понеже знаеше, че народътъ е грубъ и съвсемъ затѣпѣлъ, та не разбира Писанията, и че мнозина отъ българскитѣ свещеници, които мѣчно разбиратъ написаното на грѣцки езикъ, само сѣ научили да четатъ на него съ помощта на буквитѣ, и затова бѣха скотоподобни, понеже не сѣществуваха на български езикъ празнични слова, — та, като съзнаваше това, той измисли срѣдство и противъ това и съ старанието си разруши стената на невежеството.

За всички празници той състави слова, прости и ясни, които не съдържаха нищо нито дълбоко, нито много мѣдро, но такива, които бѣха достѣпни дори за най-простия българинъ. Съ тѣхъ той кърмѣше душитѣ на най-проститѣ българи; като че съ млѣко поееше тѣзи, които не бѣха въ състояние да приематъ по-твърда храна, и по този начинъ стана втори Павелъ за вторитѣ коринтяни — българитѣ.

Отъ тѣзи слова (всѣки) може да научи за празничнитѣ таинства, извършвани за Христа и съ Христа. Сѣщо и за поменъ на Св. Богородица — който, както знаете, се празнува много пѣти презъ годината, — и на нейнитѣ чудеса Климентъ посвети много похвали и разкази чрезъ своитѣ слова. Па и Кръстителя нѣма да намѣришъ лишенъ отъ похвали; даже ще научишъ и за чудеснитѣ намирания на главата му. Сѣщо тѣй ще срещнешъ

житията и пжтешествията на пророцитѣ и апосто-
литѣ. А чрезъ подвижитѣ на мжченицитѣ окриленъ
ще се издигнешъ къмъ Онзи, който съ тѣхната
кръвъ ги приобщи къмъ Себе Си. Обичашъ ли жи-
тейскитѣ правила на преподобнитѣ отци и ревни-
тель ли си на животъ почти безплътенъ и безкръ-
венъ ? — И това ще намѣришъ на български езикъ
изработено отъ мждрия Климентъ. Казватъ, че
всичко това се намира запазено отъ трудолюбиви
(люде). Още що ? — Обилно той снабди църквата
и съ молитвени и благодарствени псалмоподобни
пѣсни, еди отъ които сж съставени за много светци,
а други — за Всенепорочната Божия Майка. И
въобще, всичко, което се отнася до църквата, съ
което се краси паметъта на Бога и на светцитѣ и
трогва душитѣ, Климентъ го даде на насъ, бълга-
ритѣ.

Това (книжовно богатство) той остави на своя
манастиръ (Св. Пантелеймонъ), що бѣ съградилъ
въ Охридъ, докато бѣше още живъ блажениятъ
Борисъ, преди да приеме напълно Бѣличката епис-
копия.

Когато пъкъ видѣ, че князътъ опася подвласт-
ната си цѣла България съ седемъ съборни църкви
и чрезъ вѣрата я разпали, подобно на нѣкой свѣ-
тилникъ съ седемъ свѣщи, и той самъ пожела да
си построи свой собственъ манастиръ въ Охридъ.
Къмъ него той прибави и друга църква, която сет-
не направили архиепископска катедра. И така, въ
Охридъ станаха три църкви : една — съборната, и
две — на свети Климента, по голѣмина много по-
малки отъ съборната, но поради облия си и крж-
гълъ видъ — много по-привлѣкателни отъ нея.

По всѣкакъвъ начинъ (св. Климентъ) се гриже-
ше да изкорени у българитѣ равнодушието къмъ
V божественитѣ работи ; да ги събира въ църквитѣ,

привлѣчени отъ красотата на строежитѣ ; да укротява тѣхнитѣ диви, непокорни и невъзприемчиви за богопознанието сърдца. И никакъ не е чудно, гдето той залѣгаше да насочи мисълта на човѣцитѣ въ посока на кротостта и човѣщината.

Понеже по цѣлата българска земя растѣха диви дървета и се нуждаеха отъ облагородени плодове, той и съ това богатство я надари, като пренесе отъ гръцката земя всѣкакъвъ видъ облагородени дръвчета и като облагороди дивитѣ чрезъ присаждане. Мисля, че това той направи, за да приучи човѣшкитѣ души да всмукватъ у себе си сока на благотворенето и, вмѣсто да поднасятъ на Бога плодъ, да изпълняватъ Божиата воля, само която той признаваше за своя храна.

Така, именно, той всецѣло се посвети на души-тѣ, старееше се да разшири съ всички сръдства Господнята църква, безъ да обръща внимание на никакви тѣлесни потрѣби и безъ да му е свиденъ животътъ, споредъ божествения апостолъ, и се грижеше за мнозинството, за да получи то спасение.

Но щомъ той имаше такава любовъ къмъ Бога, щомъ обичаше Небесния Отецъ като синъ, нима Богъ не засвидетелствува взаимната си обичъ къмъ него ? Напротивъ, и Богъ прослави него чрезъ дарбата да върши чудеса. Но какъ ? — Това ще чуете веднага.

Климентъ се връщаше отъ Бѣлица¹⁾ за Охридъ, не само да види, дали жителитѣ на тая страна сж твърди по душа и дали се подкрепятъ съ Божия страхъ като съ жезълъ, но и свободно да поживѣе въ общение съ Бога въ манастира, чиято хубостъ като обичаше, той винаги се натъжваше,

¹⁾ Въ москополското издние : Главеница.

щомъ попаднѣше кждето и да било другаде. Когато пжтуваше, двама схванати — единиятъ отъ които бѣше и лишенъ отъ най-милото нѣщо за всѣкиго, именно отъ зрение, — възбудиха милость въ състрадателната му душа, когато той ги забеляза. Ала колкото бѣше готовъ да съчувствува, толкова той бѣше преданъ и на смиреномждрието. Дори грижата му да върши тайно чудеса бѣше много по-голѣма, отколкото желанието на схванатитѣ да получатъ изцѣление. Затова, като погледна наоколо и като не забеляза никого, той повдигна очитѣ си къмъ небето, изправи чиститѣ си ржце за молитва и изпроси Божията помощъ. И съ сжщитѣ ржце, съ които извърши молитвата, той се допрѣ до тѣлата на схванатитѣ. А това допиране бѣше за тѣхъ скрепяване и сглобяване. И ето, споредъ израза на Исаия, всѣки отъ тѣхъ заскача като елень. Ала тукъ бѣше не хромъ и сакатъ не съ единъ тѣлесенъ членъ, а съвсемъ неподвиженъ (трупъ) и който по нищо не се отличавахе стъ земята, върху която лежеше. Сжщо така бързо изцѣлението озари и слѣпия; и той, когато видѣ свѣтлината, съ високъ гласъ започна да слави Господа.

Разбира се, това чудо не можеше съвсемъ да се укрие отъ човѣшкитѣ очи, понеже го видѣ единъ отъ слугитѣ на светеца. Когато го съзрѣ и узна, че той бѣше невидимъ зритель, понеже той наблюдаваше, като се скри въ килията си, (Климентъ) се разгнѣви на него, загдето извърши тази лоша постжпка, и заплашително му поржча да не съобщава за станалото никому, докато Климентъ не напустне тоя свѣтъ.

Най-сетне, ослабналъ отъ старость и изнеможѣлъ отъ трудове, (свещецътъ) реши да се откаже отъ епископията, но не за да отбѣгне служението,

ните да избѣга отъ длъжността, въ която Светиятъ Духъ го постави да пасе Божията църква, но отъ блажена и боговдѣхновена предпазливостъ, защото се боеше, да не би да се разстрои Божието дѣло поради неговата немощъ.

И ето, като се яви предъ царя, той му каза :

— Преблагочестиви царю ! Докогато тѣлото ми понасяше трудовѣ и църковнитѣ грижи, които, споредъ мене, сѣ по-тежки отъ държавнитѣ, дотогава азъ считахъ, че, да оставя църквата на Бога, която Той самъ ми връчи чрезъ властта ти като съ рѣка, е съвсемъ осѣдително, и дори не е свойствено за единъ наемникъ, тъй като на наемника е присѣщо да бѣга и да оставя овцетѣ, когато вълкътъ се приближава. А поради каква причина да напустна Божието стадо, когато азъ не виждамъ никакъвъ вълкъ ? Действително затова азъ и не го оставихъ до сега. Но когато самъ виждашъ, какъ старостъта ме налегна и какъ многобройнитѣ трудове отнеха всичката ми сила, погрижи се за църквата и въ Господния домъ постави, който да има достатъчно тѣлесни сили, освенъ духовнитѣ, и да е по-младъ, за да се натовари съ църковнитѣ грижи ! Изпълни това мое последно желание ! Дай ми тѣзи малко дни, (що ми оставатъ), за да побеседвамъ съ себе си и съ Бога ! За това азъ имамъ хубаво жилище — манастирътъ. Позволи ми да умра въ него ! Вече какво общо има между мене и грижитѣ, които изискватъ и по-здрави членове ? Щомъ нѣмамъ сили да се грижа за църквата, защо да заемамъ тази длъжностъ ? Апостолъ Павелъ е казалъ, че епископството е дѣло, отъ което трѣбва да се въздържа този, който не е годенъ за работа. Гледай да не би църквата, която при моето епископствуване надмина много други (църкви), да се разстрои пакъ при мене ! Напротивъ, както казахъ, запази нейното превъзходство съ помощъта

на други, които сж въ разцвѣта си, защото не е малка опасността да тръгнатъ работитѣ зле поради моята немощь !

Поразенъ отъ това, което чу неочаквано, — защото което е нежелателно, което неочаквано е чуто, то поразява ! — царътъ му отговори .

— Защо така говоришъ, отче ? Какъ бихъ гледалъ да седи другъ на този престолъ, докато ти си живъ ? Какъ бихъ лишилъ царството си отъ твоитѣ архиерейски благословии ? Твоятъ отказъ отъ епископския престолъ за мене е кобна личба, че ще бжда лишенъ отъ царския престолъ. Ако съ нѣщо съмъ наскърбилъ твое преподобие, като съмъ сгрѣшилъ несъзнателно, — тѣй като азъ не съзнавамъ да съмъ сгрѣшилъ въ нѣщо, а ти, понеже ни щадишъ като баща, не искашъ да изобличишъ моето безчинство спрямо тебе и прикривашъ истинската причина подъ предлогъ на немощь, — моля, кажи ! Азъ съмъ готовъ да понеса наказание и, като синъ, да излѣкувамъ бащината си болка. Ако ли пъкъ нѣма въ какво да ни обвинишъ, защо самъ искашъ да наскърбишъ тѣзи, които съ нищо не сж те оскърбили ? Не можешъ да обвинишъ нито клира, че е непослушенъ и непокоренъ, понеже чрезъ Евангелието ти всички прероди и ги направи предани на себе си и на Бога, нито самитѣ насъ, че скоро отхвърляме твоитѣ заповѣди. А и у твоитѣ пасоми нѣма нѣщо друго, достойно за укоръ. Тогава защо оставашъ децата да оплакватъ твоего безпричинно отстраняване ? Или повѣрвай, отче, или — ако ли не — осмѣлявамъ се да кажа : каквото и да думашъ, нѣма да повѣрвамъ; каквото и да правишъ, нѣма да се съглася, защото мисля, че оставката подхожда само на недостойнитѣ, а ти си по-горе отъ всѣко достоинство !

Старецътъ се преклони предъ тѣзи (думи) и, безъ да прибави предъ царя нито дума повече за оставка, той се върна въ манастира.

Обаче тамъ той откри, че Вишниятъ Царь е дошелъ да съдействува въ намѣрението му. И наистина, щомъ се завърна, той се разболѣ.

Като предусѣти смъртъта си, той подари на българскитѣ църкви последенъ даръ, като прибави къмъ Триода това, което не му достигаше, а именно тогава той довърши всичко, което се пѣе отъ Новата (= Томината) недѣля до Петдесетница. А по това умнитѣ могатъ да отсѣдятъ, какъвъ е билъ, когато е билъ съ здраво тѣло, който се съсипвалъ съ такива трудове дори въ време на болестъ. А пъкъ това ставаше, защото вътрешниятъ му човѣкъ се обновяваше толкова, колкото външниятъ тлѣеше, та той можеше да каже заедно съ Павла: „Когато съмъ немоощенъ, тогава съмъ силенъ“.

Що още ? Съгласно съ канонитѣ, той направи и завещание както за книгитѣ, които бѣше написалъ, така и за другия имотъ, който принадлежеше нему, а по-добре : на Бога, чрезъ Когото той имаше всичко и Когото най-вече залѣгаше да спечели, както мѣдриятъ търговецъ закупува само хубавия бисеръ, а малко се грижи за раковината. И затова, като раздѣли всичко на два дѣла, той остави половината на епископията, а другата частъ — на манастира. По този начинъ той показа не само какъ трѣбва да се печели и какъ да се използва (спечеленото), но че и едното и другото (става) по Божия воля. А пъкъ той получаваше дарове и стѣ благовѣрни князе и царе, които никой не бива да изстудява съ пренебрежението си, а най-вече онѣзи, които сж най-груби по природа. Защото това ни посочи и самъ Господъ, когато не само че не пре-

небрегна известната жена-мироносица, но я и прие, и ѝ даде мѣсто въ Евангелието.

Що се отнася до отказването отъ имота, извършено отъ великия Климентъ, невъзможно е нѣкой другъ да го извърши по другъ по-похваленъ начинъ.

Следъ като така проживѣ и красѣ дадения му отъ Бога престолъ, и следъ като сложи край, съответственъ на началото, и покривъ, приличенъ за основата, (Климентъ) се пресели при Господа. А неговото свето и по честь равно на душата тѣло, — преподобното преподобно опѣно и почетено, — макаръ и по-малко, отколкото заслужаваше, но все пакъ споредъ силата на почитателитѣ му — бѣ положено въ сѣщия манастиръ, въ гроба, що той самъ приготви съ собственитѣ си рѣце, въ предната дѣсна часть на храма, на 27 юлий, въ днитѣ на българския царъ Симеонъ, въ 6424 година (= 916).

Но азъ пропустнахъ да отбележа едно не малко доказателство за духовното общуване на светцитѣ : преди неговата смъртъ, нѣкои отъ неговитѣ ученици видѣли на сънъ, какъ Кирилъ и Методий отишли при блажения и му предсказали края на неговия животъ.

Ала привсе че така се отдалечи отъ насъ и напуста този животъ, всепакъ неговата благодать не изчезна. Дори и останкитѣ на учителя и сега още извършватъ благодеяния, като изцѣряватъ всѣко страдание и всѣка болестъ. Тѣзи думи потвърждава онзи съ сухитѣ рѣце и нозе, който получи изцѣление, като влѣзе въ храма, когато се извършваше божествената литургия. На народа не бѣше известно нито кой е, нито откъде е той. Но когато захвана да благодари за изцѣлението си, надълго да се изповѣдва, да издига нагоре излѣкуванитѣ си рѣце и съ виковетѣ си стана дори доса-

денъ за намиращитѣ се въ храма, попитаха го за причината на благодарението. И той разказа всичко: че билъ родомъ отъ Охридъ, че отъ много години тежко страдалъ отъ тая болестъ и поради това, обхванатъ отъ слабостъ не по-малка отъ болестъта, дошло му на умъ да се поклони предъ гроба на светеца, та дано му даде утешение всесилниятъ чрезъ Христа Климентъ. И така, като се довлѣкълъ по рѣще и нозе, той стигналъ до гроба на преподобния. После падналъ въ несвѣсть и видѣлъ, че нѣкакъвъ старецъ се докосва до косата му и му заповѣдва да стане. При тѣзи думи тѣлото му запрѣщало, като че коститѣ се сблъскали. Навѣрно, частитѣ се сглобявали, а жилитѣ се разтѣгали за движение. После, като дошълъ на себе си, гой станалъ здравъ : нѣма вече сухи рѣще, нѣма вече сухи нозе, нѣма вече тѣлесна повреда. „И сега — казваше той — вдигамъ рѣще къмъ Онзи, който ми ги оправя, и стоя на краката си“. Тока говорѣше този, който по-рано бѣше сакатъ, като изливаше изъ глѣбинитѣ на сърдцето си слова на изповѣдь. И присѣтствуващитѣ се съгласиха съ него и прославиха преподобния съ благодарствени думи.

Но що ми трѣбва да изброявамъ това и онова ? Кой не зае, на колко бѣсни, на колко други болни той е далъ избавление отъ мѣчителни страдания, или на тѣзи, които идѣха при гроба му, или които замисляха да споменатъ само името му, особено когато имаха вѣра, която наистина е мощна помощница ? Поради това, и българитѣ отъ всѣка възраст, като вкусваха отъ благодатъта на светеца, съ какво неизразимо усърдие изказваха почитъта си, като принасяха дарове, всѣки споредъ силата си.

— О, божествена и света главо, на която Светиятъ Духъ е утвърдилъ престола си ! О, свѣтило,

което не предвождашъ само деня или само нощта, но и озарявашъ насъ и нощемъ и денемъ съ благодатни дарове ! И когато се боримъ съ изкушения, чийто мракъ ни покрива като нѣкоя нощъ, и когато се наслаждаваме на покой и сме радостни както при нѣкоя свѣтлина, — въ единия и другия случай ние се удостояваме съ твоята милость ! О, тръбо, съ която Утешителтъ ни протръби ! О, добри пастирю, който положи светата си душа за насъ, твоитѣ овце, и който съ голѣми усилия създаде на Бога стадо ; който ни настани на злачно мѣсто, споредъ Писанията, преведени на твоя езикъ ; който ни приучи на водата на успокоение, или на кръщението, и който ни потикна по пътя на правдата къмъ добродетелни дѣла ! Чрезъ тебе цѣлата бѣлгарска земя позна Бога ! Ти самъ обогати църквитѣ съ пѣсни и псалмопѣния и поясни празниците съ четива ! Чрезъ тебе монаситѣ, съ житията на отцитѣ, се упѣтватъ къмъ подвижничество ! Чрезъ тебе свещеницитѣ се приучватъ да живѣятъ споредъ канонитѣ !

— О, земни ангеле и небесни човѣче ! О, маслино, която никакъ не отстъпвашъ на предопредѣлената отъ пророка, а преизобилно произвеждашъ синове на милосърдието ! О, водителю на слѣпи, — за каквато слѣпота и за какво то водителство и да се помисли ! О, ти, който приготи на Господа избранъ народъ, ревнителъ на добри дѣла, каквито у тебе той видѣ ! Пакъ и пакъ наглеждай своето наследство — ти сега имашъ повече и по-голѣма сила, отколкото нѣкога, когато бѣше въ тѣло ! Изгони злата ересь, която като заразна болестъ е навлѣзла въ стадото ти, особено следъ твоята въ Христа смъртъ, за да не би да разпрѣсне и погуби овцетѣ на паството, което утвърди ти, свети и добри пастирю ! Сѣщо и насъ, твоитѣ питомци, запази непожтнати отъ варварскитѣ нашествия и

винаги ти бди надъ насъ, а най-много сега, когато скръбъта е близко, когато нѣма кой да ни помогне, когато скитскиятъ мечъ се е напоилъ съ българска кръвъ, когато ржцетъ на безбожнитъ повалятъ труповетъ на чедата ти за храна на небеснитъ птици ! Сложи тѣзи ржце съ дѣсницата на Бога, комуто слугува ! Дай миръ на своя народъ, за да можемъ да ти уреждаме празднества съ пълна радостъ, чрезъ тебе като славимъ Отца и Сина и Светия Духъ, Единаго Бога, комуто подобава всѣка слава, честь и поклонение сега, винаги и въ вѣковни вѣкове ! Аминъ !

II

КРАТКОТО ЖИТИЕ НА СВ. КЛИМЕНТА¹⁾

Този великъ нашъ отецъ и български свѣтиликъ води рода си отъ европейскитъ мизи, които обикновено повечето признаватъ за българи. Въ старо време, изгонени отъ ржката и властѣта на Александра изподъ Олимпъ, въ околността на Бруса, къмъ Северния океанъ и Мъртвото море, следъ като се изминали много години, съ голѣма сила тѣ примаинали Дунавъ и заели всички съседни земи : Панония, Далмация, Тракия и Илирия, а сжщо и частъ отъ Македония и Тесалия. Отъ тѣхъ води рода си този блаженъ мжжъ.

Подобно на Самуила, въ майчината си утроба избранъ да служи на Бога, още отъ детинство той обикна богоподобния животъ. Съ божественитъ (мжже) Наумъ, Ангеларий и Гораздъ той пръвъ изучи прилежно Св. Писание, съ Божията помощъ

¹⁾ Написано на гръцки езикъ отъ Димитъръ Хоматианъ, охридски архиепископъ отъ 1216 до 1234 год.

преведено на мѣстното българско наречие отъ Кирила — истински богомждъръ и равноапостолень отецъ и, заедно съ Методия, пръвъ великъ учителъ на мизийския народъ по богопочитанието и по православната вѣра.

Подобно на плодородна и наторена почва, като получи евангелското семе на истината, той, споредъ думитѣ на Христа, го повърна до шестдесетъ и сто пѣти повече, което нѣщо възвести и съ своитѣ дѣла.

Като обикна монашеския и девственъ животъ, кой видъ добродетель не прояви, какви не срѣдства не измисли противъ страститѣ! Мълчаливо той отбиваше външнитѣ и вътрешнитѣ нападения; чрезъ постъ и други лишения задушваше сладострастнитѣ пориви, а чрезъ непрестанни бдения и молитви премахваше страстнитѣ и фантастични видения на душата. А най-отличително за неговата душа бѣше, че къмъ всичко той се отнасяше съ непристорено безразличие и смирение.

Съобразно съ божествения законъ, още отъ детинство така възпитаванъ и живѣейки точно споредъ Евангелието, най-после той стана сподвижникъ на онѣзи, които рѣководѣха и поучаваха мизийския народъ въ благочестие. Даже съ самитѣ отци и наставници той претърпѣ гонения, когато насилията на еретицитѣ взеха надмощие, както разказва за тѣхъ пространната повестъ¹⁾.

А когато божественитѣ Кирилъ извършваше апостолско служение въ най-хубавия си животъ и изтъкна на Адриана, папа на стария Римъ, че е увеличилъ повѣрения нему талантъ, и когато отъ сѣщия папа Методий бѣ поставенъ за архиепископъ на Моравия и България, тогава и Климентъ бѣ въз-

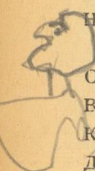
¹⁾ Думата е за Теофилактово жите на св. Климента

каченъ на епископския престолъ на цѣла Илирия и на земята, що владѣеше българскиятъ народъ, подчиненъ на епископа Методия.

Повече той пребиваваше въ илирийския градъ Лихнидонъ — митрополия на околнитѣ градове, сега ниричанъ Охридъ, по езика на мизийцитѣ — и въ Кефалиния, на български езикъ наричана Главиница, кждето остави той и паметници.

Въ Лихнидонъ, или Охридъ, между другитѣ божествени храмове сжщо той основа и издигна манастиръ на великомъченика Пантелеймона.

Живѣейки тукъ, той изживяваше днитѣ си самотно, като разливаше лжчитѣ на знанието къмъ тѣзи, които желаеха да се учатъ, като отъ свѣтильникъ, издигнатъ подъ облацитѣ.

Когато се предаде на блаженъ животъ, той остави тукъ светия (си) гробъ — безценно съкровище за паството и богатство, което струва, колкото цѣлиятъ свѣтъ. Понеже при гроба му всѣкидневно се излѣкуватъ всѣкакви болести, светата обителъ се превърна въ благодарована безплатна лѣчебница на всички, които прибѣгваха къмъ гроба. Но за това после.

А други такива паметници той остави намъ, а така сжщо и свещени книги въ Охридъ — дѣла на възвишения му помисълъ и на светата му рѣка, които се почитатъ и уважаватъ отъ цѣлия народъ, както Мойсеевитѣ скрижали, написани отъ Бога.

Сжщо и сега могатъ да се видятъ каменни стълбове, запазени въ Кефалиния (Главиница), върху които е начертано писмо, което означава дохаждането на цѣлия народъ при Христа и приобщаването (му съ Него).

Тъй като не цѣлиятъ български народъ се бѣше просвѣтилъ чрезъ кръщение и бѣше запазилъ животинското си варварство, затова той, като оза-

ри всички съ боговдѣхновенитѣ си поучения, заведе него при богопознанието, а неговия духъ — при благодѣянието, като му внуши да живѣе благочинно и мѣдро.

Когато пъкъ съ банята на възраждането обнови князь Бориса, а следъ него — и неговия синъ Михаилъ¹⁾, който прѣвъ се провъзгласи за царъ на българитѣ, той ги убеди да управляватъ споредъ християнския обичай. И той управляваше цѣлия народъ като единъ човѣкъ, като не съ принуждение, а доброволно го водѣше по тѣсния и стрѣменъ пѣтъ на живота въ Христа.

Защото той бѣше известенъ не само съ силата на мѣдритѣ си слова, но съ многото чудеса, що Христосъ извърши чрезъ своя рабъ. На слѣпитѣ и нѣмитѣ той възвръщаше зрението и ясныя говоръ ; бѣсноватитѣ излѣкуваше ; огненицитѣ цѣрѣше съ докосване и съ молитва, а и на всѣки другъ недѣлъ той бѣше бързъ изгонитель. Сѣщо така съ молитва той възкреси и едно дете.

А споменатия български царъ Михаилъ така послушенъ на словата си го направи, че той му помагаше въ изграждането на храмове и бѣше готовъ да изпълни всѣка порѣка. А чрезъ това си разположение и подчинение къмъ светеца той напредваше въ добродетелта и ставаше много подобъръ, отколкото бѣше по-рано.

А когато, отъ любовъ къмъ мълчанието и съзерцанието, чисто отъ всѣка низостъ, пожела да се освободи отъ епископскитѣ грижи, защото и старостта бѣше вече надъ главата му, Михаилъ не го освободи, но като го моли и увещава, той едва го

¹⁾ Вмѣсто : Симеонъ.

придума и убеди да управлява пастирски народа до края на живота си. Така и стана. И много друго извърши. Измъчванъ отъ старостъ и немощъ, той влагаше всички усилия и грижи за своето паство, за да го заведе при духовното спасение.

Той измисли и други писмени знаци за по-голъма яснота, отколкото онѣзи, които изнамѣри премъдриятъ Кирилъ. И цѣлото боговдѣхновено Писание, и похвалнитѣ слова, и житията на мъченици, преподобни и светци, и свещенитѣ пѣсни чрезъ тѣхъ той предаде на писмо, на което прилежно научи по-разумнитѣ отъ децата ; а по-достойнитѣ отъ тѣхъ възведе въ свещенически санъ.

И така, съ собствено старание той превърна този варварски и суровъ народъ въ светъ народъ.

Понеже той извърши апостолско дѣло, затова се удостои и съ апостолска благодать.

А когато дойде време да умре — следъ като напълни предсмъртнитѣ си и прощални слова съ напѣтствия и увещания и като се помоли за паството, което неутешимо скърбѣше и не можеше да понесе лишаването си отъ добрия пастиръ, — той достойно се представи на Бога, къмъ когото се стремѣше.

Сложилъ веригитѣ на тѣлото ; съ чудеса и съ всѣкидневни изцѣрявания прославявайки Господа, който него прославя ; съ апостолитѣ равноапостолень вестителъ на истината ; съ мъченицитѣ претърпѣлъ за правдата тъмниченъ затворъ и мъчение — сега той пребивава съ иерарситѣ и блаженитѣ ; за паството и за цѣлия свѣтъ възнася молитви къмъ Господа, та, възприемайки ги поради голѣмото Си милосърдие, да бже Той милостивъ въ деня на възмездieto, като ни опрости благоутробно прегрѣшенията, които сме извършили приживе.

III

НАЙ-СТАРОТО ЖИТИЕ НА СВ. НАУМА
ОХРИДСКИ¹⁾

Поменъ за нашия преподобенъ отецъ Наумъ

Но и това, братя, да не остане безъ поменъ : братътъ, другарътъ и състрадалецътъ на този блаженъ Климентъ, съ когото претърпѣ много беди и страдания отъ еретицитѣ, — презвитерътъ Наумъ.

Когато направиха Климента епископъ, сжщиятъ благовѣренъ царъ Симеонъ изпрати Наума, неговия другаръ, да учителствува вмѣсто него. И той, вършейки сжщитѣ подвизи за угода на Бога, живѣеше, като си остана девственъ отъ младини, та до край. При извора на Бѣлото²⁾ езеро съгради манастиръ — църквата Светитѣ архангели, и учителствува седемъ години. Прости се съ учителството и, като отиде въ манастира, проживѣ десетъ години, а при смъртта си прие монашески образъ. Така почина въ Господа съ миръ на 23 декемврий.

А и това да е известно : презвитеръ Наумъ почина шестъ години по-рано отъ епископъ Климента.

Па и това да бѣде известно на всѣки, който прочете, както писахме по-преди :

Еретицитѣ много мжчиха едни, а други продадоха на еврейтѣ за пари — презвитеритѣ и дяконитѣ. Като ги взеха, еврейтѣ ги заведоха въ Венеция. И когато ги продаваха, по Божия наредба, тогава въ Венеция пристигна отъ Цариградъ царски човѣкъ, който вършеше царска работа. И щомъ узна за тѣхъ, царскиятъ човѣкъ ги откупи. И като ги взе така, той ги заведе въ Цариградъ и на царъ Василия разказа за тѣхъ. И пакъ ги въведоха въ тѣхнитѣ чинове и санове — презвитеритѣ и дяко-

¹⁾ Написано отъ неизвестенъ Климентовъ ученикъ.

²⁾ Охридското езеро.

нитѣ, — както бѣше и по-преди. Дадоха имъ и служби. И никой въ робия не умрѣ, а едни, покровителствувани отъ царетѣ, получиха упокоение въ Цариградъ, а други, като отидоха въ българската земя, съ голѣма честь получиха упокоение.

А моравската земя, както бѣше предсказалъ светиятъ архиепископъ Методий, наскоро получи отмъщение отъ Бога за беззаконията поради дѣлата имъ, и за ереситѣ, и за изгнанието на правовѣрнитѣ отци, и за страданията, що претърпѣха отъ еретицитѣ, на които тѣ (моравцитѣ) вѣрваха. Защото не следъ много години дойдоха маджаритѣ, пеонскиятъ народъ, и завладѣха земята имъ и я опустошиха. Но тѣхъ маджаритѣ не поплениха, затова тѣ забѣгнаха при българитѣ, а опустѣлата имъ земя остана подъ властѣта на маджаритѣ.

А азъ, братя, окаяниятъ, силна скръбъ...¹⁾, и заради паметѣта на нашитѣ блажени отци²⁾, като искахъ да намѣря пълното имъ житие, написано (отъ нѣкого отъ тѣзи), които подробно познаваха цѣлия имъ животъ отъ начало до край³⁾, но не го намѣрихъ. Пъкъ азъ зная малко — колкото ми казаха самитѣ блажени отци. Канѣхъ се да пиша, а не смѣхъ, понеже искахъ да намѣря повече написано. Тѣй че, ако нѣкой намѣри още, написано отъ други, да не бѣде придирчивъ къмъ насъ, убогитѣ и грубитѣ, а да знае, че отцитѣ сж направили много повече отъ това⁴⁾ и сж извършили множество знамения. Това е, което ни казаха, а другитѣ (си дѣла) прикриха поради смиренieto си.

¹⁾ Предполагаме, че следъ думата скръбъ има нѣщо изпуснато.

²⁾ Сиречь: Климентъ и Наумъ.

³⁾ Цѣлото изречение е преведено по-свободно, понеже не се поддава на букваленъ преводъ поради езиковитѣ си неправилности, неволно допустнати отъ невнимателенъ преписвачъ.

⁴⁾ Сиречь: отъ разказаното отъ автора.

Съ това самъ се заехъ, но повече (защото) ме склони владиката, който сѣщо бѣше ученикъ на блажения Климентъ — Марко, който бѣ епископъ на Деволската епархия — четвъртиятъ епископъ на славянски езикъ бѣ въ Деволъ. Защото и двамата¹⁾ се надѣвахме, поради молитвата на тѣзи блажени отци²⁾, да получимъ и милость, и благодать, и опрощение на грѣховетъ (си) отъ нашия милостивъ Богъ, който рече : „Който приема пророка въ име на пророкъ, ще получи пророческа награда, и който приеме праведника въ име на праведникъ, ще получи праведнишка награда“. Сѣщото рече и божествениятъ апостолъ Павелъ : „Помнете вашитѣ наставници, които сѣ ви проповѣдвали словото Божие, и, като имате предъ очи свършека на тѣхния животъ, подражайте на вѣрата имъ !“

Затова, братя, и ние нека подражаваме на добрия животъ на тѣзи блажени отци, които се упазиха съвсемъ девствени и чисти и изтърпѣха много беди и напасти заради правата Божия вѣра, та съ тѣхъ и ние да постигнемъ вѣчнитѣ блага въ нашия Господъ Исусъ Христосъ, комуто е славата на Отца, на Сина и на Светия Духъ сега, винаги и въ вѣковни вѣкове. Аминъ.

IV

ВТОРОТО БЪЛГАРСКО ЖИТИЕ НА СВ. НАУМА³⁾
Поменъ за нашия преподобенъ отецъ Наумъ, великиятъ чудотворецъ, който (се подвизава) въ Деволското Ливание, близо до градъ Охридъ.

Този преподобенъ и великъ отецъ Наумъ израстна въ Мизия. И съгласно съ възпитанието отъ

¹⁾ Сиречь : авторътъ и епископъ Марко.

²⁾ Климентъ и Наумъ.

³⁾ Познато по български преписъ отъ XVI вѣкъ. Считатъ го за дѣло на охридски гръцки архиепископъ или книжовникъ отъ XIII или XIV вѣкъ.

благороднитѣ си родители, той презрѣ благородството и богатството като всички плѣвели и се прилѣпи къмъ равноапостолитѣ Константинъ-философъ и братъ му Методий. Като обхождаха и поучаваха мизийския и далматинския народъ, навсѣкжде той вървѣше следъ тѣхъ, дори до стария Римъ.

А тамъ, по Божие откровение, блажениятъ папа Адрианъ (ги) посрещна вѣнъ отъ града съ голѣма тържественостъ съ цѣлия сборъ отъ църковни и градски сановници. Богъ пакъ извърши много чудеса и изцѣления и прослави своитѣ светци.

Следъ това тѣ изпѣха божествената литургия, а (папата) пострига Константина-философъ въ иночество, нарече го Кирилъ и го постави за свещеникъ, а Методия ржкоположи за архиепископъ на Моравия и цѣла Панония.

А следъ като бѣ извършена литургията надъ всичкитѣ книги, преведени отъ грѣцки на български езикъ, папата ги показва на всички, но и самитѣ книги, като се разгрѣщаха, се показваха. И рече : „Благословенъ е Богъ ! Тѣзи книги сж истински, благоугодни на Бога, жертвоприношения отъ животни“.

После той ржкоположи за свещеници и дякони Климента и Наума заедно съ останалитѣ и заповѣда да се извърши въ великия храмъ на светитѣ апостоли Петра и Павла цѣлото правило, вечерното и утринното, по българския текстъ — което и стана. Сжщо всички заедно извършиха и литургията и за всичко прославиха Бога, който показва такива чудеса.

Но следъ нѣколко време богоносниятъ Кирилъ почина въ Римъ, на 14 февруарий, а всехвалното му тѣло биде положено въ храма на св. Климента Римски, ученикъ на свети апостолъ Петра. Но дори и следъ смъртта Богъ извърши чудеса и знамения

чрезъ свети Кирила и прослави истинския Си угодникъ.

А Методий се изпълни съ скръбъ по своя роденъ братъ Кирилъ. И като получи позволение стъ блажения папа Адрианъ, съ всичкитъ си ученици той отиде въ Панония, въ града Морава, гдето наследи архиерейството. И тамъ като устрои добре (всичко) и като получи...¹⁾

Но следъ смъртъта на Методия прие архиерейството нѣкой си латинецъ, на име Вихингъ²⁾, изпълненъ съ Македониевата и Аполинариевата ересь. Той изопачи всичкитъ учения на Методия, а ученицитъ му, следъ като ги мѣчи много, ги хвърли въ тъмници и въ тежки окови.

Ала, като се помолиха на Бога светцитъ, стана силно земетресение, и втори пѣтъ, та и трети пѣтъ. Всички избѣгаха отъ домоветъ си, тъмничнитъ двери се отвориха, а веригитъ се откъснаха отъ нозетъ и рѣцетъ. И всички се удивиха на това чудо и нарекоха светцитъ велики. Но духовборцитъ отдадоха това на Велзевула, както иудеитъ — при моя Христосъ, а тѣхъ, следъ като ги мѣчиха много, ги изгониха далечъ отъ земята.

А пѣкъ тѣ, споредъ Писанието, отърсиха праха отъ нозетъ си и дойдоха въ крайдунавската земя. И тамъ възкрѣсиха съ молитви мъртвия единороденъ синъ на нѣкой си велможа и просвѣтиха неговия домъ.

И заедно съ мнозина други отъ това село, които бѣха удостоени съ голѣма честь отъ всички, веднага се устремиха къмъ голѣмата рѣка Дунавъ. И тамъ, съ молитви и Божие чудо, свързаха три дървета съ повитъ и призоваха името на света Троица, минаха направо презъ рѣката и стигнаха въ Бѣл-

¹⁾ Предполагаме да има нѣщо пропуснато въ текста.

²⁾ Въ текста: Виглиско.

градъ. И тамъ князь Радиславъ ги прие съ голѣма почестъ, а тѣ дадоха благословение и радостъ.

Следъ това едни се разпръснаха изъ Мизия, а други — изъ Далмация и Дакия, и навсѣкѣде стократно умножиха Божието слово.

А Наумъ и Климентъ дойдоха въ Илирийскитѣ и Лихнидонски страни. И въ Деволското Ливание, на брѣга на Охридското езеро, въ междуречието, Наумъ съгради голѣма обитель и храмъ на чиноначалника архангелъ Михаилъ и на всички небесни сили, съ сръдствата и настояването на благочестивия български царъ Михаилъ-Борисъ и на сина му царъ Смеонъ въ текущата тогава 6413 (= 905) година.

И следъ като устрои всичко благоугодно Богу, блажениятъ Наумъ въ дълбока старостъ тамъ почина и предаде душата си въ Божиитѣ рѣще на 23. декемврий, а честното му тѣло биде облѣчено отъ божественитѣ рѣще на Христовия архиерей Климентъ Охридски и тържествено положено въ гроба въ дѣсното крило на храма. Богъ пъкъ го прослави съ голѣми чудеса: всѣкакви болести и рани той лѣкува и бѣсове пропѣжда.

Печатна грѣшка: На стр. 110, редъ 31. думата „цѣнимъ“ да се чете „цѣпимъ“.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. Животъ и дейность:	стр.
1. България преди св. Климента	5
2. Произходъ и тъмни младини	10
3. Сътрудникъ на светитѣ братя (863—885 год.)	12
4. Въ българската столица (885 год.)	23
5. Две школи — въ Преславъ и Деволъ	26
6. На епископския тронъ (893 год.)	34
7. Епархията на св. Климента	38
8. Епископска дейность: църковникъ, просвѣти- тель, книжовникъ и поетъ	45
9. Св. Климентъ ли е стѣкмилъ кирилицата	65
10. Последнитѣ години на светеца	75
11. Св. Климентовитѣ мощи	81
12. Народна почитъ къмъ светеца	83
Литература	90
II. Жития на охридскитѣ светци Климентъ и Наумъ:	
1. Пространното житие на св. Климента	93
2. Краткото житие на св. Климента	137
3. Най-старото житие на св. Наума	142
4. Второто българско житие на св. Наума	144

97.000
 300.00
 80
 200
 300
 600
 400
 400
 200
 2100
 200
 300
 300
 100

360

СТАРА БЪЛГАРСКА КНИЖНИНА

1. Славянскитѣ просвѣтителѣ Кирилѣ
и Методий 40 лв.
2. Жития на светитѣ братя Кирилѣ и
Методий 12 „
3. Свети Климентѣ Охридски (Жи-
вотѣ, дейность и жития) . . 40 „
4. Българската книжнина презѣ Си-
меоновия вѣкъ 10 „
5. Беседа противѣ богомилитѣ,
отѣ Презвитерѣ Козма . . . 16 „
6. Свети Иванѣ Рилски — Жития . . 20 „
7. Рилскитѣ манастирѣ 30 „
8. Григорий Синаитѣ, представителѣ
на мистицизма въ Византия
презѣ XIV вѣкъ 10 „
9. Житието на св. Теодосий Търновски
като исторически паметникѣ 25 „
10. Св. Теодосий Търновски 15 „
11. Патриархѣ Евтимий, (Слово отѣ
Григорий Цамблакъ) 8 „
12. Патриархѣ Евтимий (Животѣ и дей-
ность) 90 „

ДОСТАВЯТЪ СЕ ОТЪ АВТОРА
Д-РЪ В. СЛ. КИСЕЛКОВЪ
София — ул. Царѣ Петърѣ, 14.